

Kerényi Éva

Rimaszombat hétköznapjai „a nagy háború” árnyékában

A Monarchiához 1908-ban erőszakkal hozzácsatolt Bosznia állandó feszültségforrás volt a szerbek számára. **Ferenc Ferdinánd** trónörökös és felesége, **Hohenberg Zsófia** hercegnő egy hadgyakorlat megtekintésére utazott Szarajevóba, s még érkezésük napján, 1914. június 28-án **Gavrilo Princíp**, a *Fekete kéz* nevű titkos szerb szervezet tagja által mindketten merénylet áldozatai lettek. Ekkor még senki sem sejtette, hogy ez a pisztolylövés 10 millió emberéletet követelő világhétségbe torkollik. A hír vételeit követően Rimaszombat középületeire kitűzték a gyászlobogót, a római katolikus templomban pedig gyászistentisztelet keretében rótták le kegyeletüket a megyei és állami hatóságok tisztviselői.

A szerbellenes indulat egyre fokozódott a birodalmon belül, mígnem – Németország tanácsára – 1914. július 28-án Ausztria–Magyarország hadat üzent Szerbiának. *„Mindent meggondoltam, mindent megfontoltam.”* – ezek voltak a 84 éves uralkodó, **I. Ferenc József** szavai. Azonnal megjött a részleges mozgósításra vonatkozó parancs is. Országszerte lelkes tüntetések törtek ki. Rimaszombat főterére is mintegy 3–4 ezer ember vonult ki, fáklyafény mellett, zeneszóval, az *„Éljen a király! Éljen a haza!”* jelzavakat kiáltozva. A menet élén transzparenst vittek *„Éljen a háború!”* fölírással. A tömeg megállt a városháza előtt, megéljenzve városának polgármesterét és más előljáróit. A megyeháza előtt a közigazgatás legfőbb tisztviselőit, a főispánt és az alispánt éljenezte meg. A nép lelkes hangulatban, cigányzenekar kíséretében énekelte a *Himnusz*t és a *Szózatot*, a *Kossuth-nótát* és a *Rákóczi-indulót*, valamint a *Fel-fel vitézek a csatára* kezdetű híres csatadalt. Július 31-én a városban már kiplakátolták, hogy kik tartoznak 24, illetve 48 órán belül bevonulni az illetékes ezredhez. Gömör vármegye hadköteles férfijai főleg a losonci 25. császári és királyi honvéddalvezérezredbe és a besztercebányai 16. magyar királyi honvéddalvezérezredbe vonultak be.

Megkezdődött az ún. villámháborúra való készülődés. Rimaszombat város polgárai igyekeztek magukat ellátni cukorral, sóval, fűszeráruval, élelmiszerekkel.

A város polgárai segélyakciókat szerveztek a katonai szolgálatra bevonultak családtagjainak támogatására. Már augusztus 18-án, a király születésnapján megrendezett ún. *„katona-nap”*-on 732 korona és 55 fillér gyűlt össze. **Kubinyi Géza** főispán rendkívüli megyegyűlést hívott össze a hadsegélyezés és a sebesültek gondozása ügyében. Indítványozására megyeszerte meg-, vagy újjáalakultak a *Magyar Vöröskereszt* helyi szervezetei. A nőegylettel karöltve felhívást intéztek a megye lelkes honleányaihoz, hogy jelentkezzenek önkéntes nővér-kiképzésre.

Augusztus 9-én, vasárnap tartották meg az első istentiszteletet a bevonult katonákért a helyi református templomban. A katonák bevonulását muzikaszó kísérte. Szép szokás volt, hogy a harcba induló csapatoknak a város

áldozatkész hölgyközönsége nemzeti színű zászlót ajándékozott. A város jótékonykodó, de koruk miatt már nem hadköteles férfijai szivarral és cigarettával ajándékozták meg a frontra induló bakákat.

Szeptember elején érkezett vármegyénkbe az orosz harctéren megsebesült katonák első csoportja, összesen 116 fő. A sebesülteket a vonatknál teával, süttekkel és szivarral várták a Vöröskereszt hölgyei. Rimaszombatban eleinte 120 sebesült nyerhetett elhelyezést – 80-an a rimatásfalvi háztartási otthonban felszerelt kiegészítő vöröskereszt-kórházban, 20-an a megyei közkórházban, 20 fő pedig a méntelepen. A kórházakban az orvosi szolgálatot **Meskó Miklós**, **Zehery István**, **Löcherer Tamás** és **Kármán Aladár** látta el. Őket egész seregnyi hivatásos és önkéntes ápolónő segítette. A Vöröskereszt helyi vezetői, **Samarjay Jánosné** és **Máriássy Lászlóné** állandó ellenőrzést tartottak a kiegészítő kórházakban. A hölgyek

I. Ferenc Józsefnek a vármegyeháza dísztermében függő portróját a megszálló csapatok szuronnal kaszabolták szét 1918 után (Gömör-Kishonti Múzeum gyűjteménye) • Ferlelák Júlia felvétele

naponta kijártak foltozni, fehéreneműt varrni, a felszerelést rendben tartani. Mindhárom helyen ellátták a sebesült katonákat enni-innivalóval, cigarettával, kártyával és olvasmányokkal.

A férőhelyek bővítését követően Rimatamásfalán 130, a közkórházban 50, a méntelepen 20 ágy állt a katonaság rendelkezésére. Ezt egészítette ki a Vöröskereszt 500 ágys szükség tartalékkórháza, amelyet az *Egyesült Protestáns Főgimnázium* épületében rendeztek be. Az új kórház fürdőszobával és mosdókkal is el volt látva, a műtőt pedig az első emeleti tanácskozóteremben rendezték be. A gimnázium, valamint az elemi fiúiskola diákjai számára (az utóbbiak épületében újoncokat szállásoltak el) a felsőbb hatóságok átmenetileg a leányiskola (ma: *Tömpe Mihály Alapiskola*) épületét jelölték ki.

A Vöröskereszt számára, a katonák ellátására a pénzádományokon kívül természetbeli adományok is érkeztek: törülközők, lepedők, párnák, harisnyák, ingek, zsebkenedők, zoknik, ágytakarók, fáslik, kesztyűk és egyéb ruhaneműek. A hadsegélyző hivatal a leányiskolák figyelmét is felhívta meleg ruhadarabok készítésének a szükségességére. A közoktatási minisztérium az iskolák növendékeinek különféle jótékony gyűjtéseket írt elő. A teapótlóként szolgáló szederlevelek gyűjtésébe városunk iskolái is bekapcsolódtak.

A háború csakhamar a gazdaságban is éreztette kedvezőtlen hatását. Az élelmiszerek növekvő árait maximalizálással próbálták kordában tartani. A villamos világítást is korlátozták.

Főispáni utasításra megkezdődött az élelmiszercikkek gyűjtése a beteg, sebesült katonák számára. A civil egyesületek, a *Kaszinó*, az *Itthon*, a *Polgári Kör* és a *Katolikus Olvasóegylet* képviselői a Rimaszombatban lábadozó sebesült katonák istápolására, ételmezésének javítására ún. *Koronás Segélyező Társaság*ot hoztak létre.

Az őszi folyamán a harctérről behurcolt kolerajárvány ütötte fel a fejét a vármegyében. Október 7. és 19. között 39 megbetegedést vettek nyilvántartásba. A fertőzöttek között 3 katona és 36 polgári személy volt. A rimaszombati méntelep katonái között a hastífusz terjedt el.

A harctéren küzdő katonáink hősiességéről rendszeresen tudósítottak a helyi lapok. **Haynik Géza** rimaszombati 16-os honvéd *A hős gömöri fiúk* c. írásában a galíciai hadszíntéren, Rudnik közelében, a San folyó partján a „*muszkák*”, azaz oroszok ellen harcoló gömöri bakák vakmerőségét méltatta.

Novemberben megkezdődött a m. kir. kormány által kibocsátott hadikölcsön-kötvények előjegyzése.

A háború második évében országos gyűjtési mozgalom kezdődött a szövetséges Törökország javára, amelyhez városunk önkormányzata is csatlakozott. Megyénk alispánja, **Lukács Géza** elsősorban meleg fehérenemű és nem romlandó élelmiszer adományozására biztatta a megye lakosait. Ugyanő a hadisegélyezés ügyét szolgáló jótékonyági rendezvények, előadások, zenés felolvasó-estélyek szervezésére buzdította a városlakókat – ajánlotta

a Rimaszombatban katonai szolgálatot végző művészek bevonását is. A városban állomásozó szatmári cs. és kir. 5. gyalogezred pótzászlóalja a tavaszi és nyári hónapokban sétahangversennyel, térzenével színesítette a rimaszombatiak mindennapi életét. A jótékonykodásba bekapcsolódott a helyi *Apolló mozgókép-színház* is. Háborús képekkel és előadásokkal, valamint a harctéren készült felvételekkel csábította a látogatókat, a hadikórház sebesültjeinek pedig rendszeresen ingyenes vetítést szervezett.

A már említett *Koronás Segélyező Társaság* felhívást intézett a helyi leányokhoz, hogy a húsvéti locsolkodásra szánt pénzüket fordítsák katonáink támogatására. A tojásfestést rendelettel tiltották be. A városházán kiosztották az első lisztutalványokat is. Az *Országos Hadsegélyező Bizottság* felhívására megkezdődött a fémtárgyak gyűjtése: vas és acél kivételével minden vörösrézből, sárgarézből, bronzból, nikkelből, ónból és ólomból készült konyhai és használati tárgyat begyűjtöttek a lakosságtól, hogy azokat hadicélokra használják fel. A begyűjtendő fémek árát a hadvezetőség a becsült ár 50 százalékában térítette meg. A maradék 50 százalékot a hadiözvegyek és rokkant katonák támogatására fordította. A megvakult, illetve látáskárosult katonák részére is elkezdődött az adományok gyűjtése. A segélyakció elnöknője **Lukács Gézané**, az alispán felesége lett. A hazafias jótékonyág jegyében az *Augusztalapa* május 1-jén az egész országban ún. füsttelen napot szervezett. Arra kérte az itthon lévőket, hogy egyetlen napra mindenki tartózkodjon a dohányzástól, s az így megtakarított összeget a háború rokkantjainak a javára ajánlja fel. Rimaszombat közönsége május 2-án rendezte meg ezt a napot, a városban állomásozó cs. és kir. 5-ik gyalogezred zenekarának közreműködésével.

1915 áprilisában megjelent **Kubinyi Géza** főispán felhívása a 2. hadikölcsön kötvények jegyzésére. Az állam még inkább szabályozta az élelmiszerek árát, sőt a hús-fogyasztással való takarékoskodásra hívta fel a lakosság figyelmét. A takarékpénztár megkezdte a hadifoglgyoknak szánt pénz folyósítását.

A hadszíntereken az 1915. hadiév sikeres volt a Monarchia és a vele szövetséges Német Császárság számára. A Kárpátokban az ellentámadások során áttörték az orosz vonalat Gorlicénél, visszafoglalták Przemysl várát és elfoglalták Lemberget is. A gorlicei napokról és a csatáról részletes beszámolót írt a helyi sajtóban a fronton szolgáló **Gömöry Gusztáv** honvéd, melyben a gömöri és rimaszombati honvédek hősiess helytállásáról számolt be. A gorlicei győzelem hírére Rimaszombat elöljárósága elrendelte a város kivilágítását és fáklyásmenetet is rendezett. Már másnap lázasan folyt az ablakok, erkélyek és homlokzatok földízítése virágokkal, szőnyegekkel, zászlókkal. Ebből a katonaság is kivette a részét. Május 7-én hálaadó istentiszteleteket tartottak. A katonazenekar és a műkedvelő énekkar fellépett a szentmise keretében helyi római katolikus templomban. Június 6-án, a galíciai győzelem alkalmából ismét nagyszabású hálaadó táborigyűlés volt az Erzsébet-téren. Ezen a helyőrség teljes számban megjelent, s a polgárság is nagy számban volt jelen.

Olaszország májusban kilépett a hármass szövetségből és hadat üzent a Monarchiának. Június 15-én kezdetét vették a később híressé vált isonzói csaták. Galíciával ellentétben az olasz front állóháborúvá, amolyan lövészárkok-háborúvá változott. Az olasz seregek négy alkalommal is sikertelen kísérletet tettek az osztrák-magyar védvonal áttörésére. Bulgária viszont a központi hatalmak oldalán lépett be a háborúba. Ebből az alkalomból Kubinyi Géza főispán és Lukács Géza alispán táviratban üdvözölte a **Ferdinánd** bolgár királyt, annak a **Coburg** családnak a tagját, amely kiterjedt birtokokkal rendelkezett a megyében.

A nyári földműves munkákat sok helyen hadifoglyok, vagy a losonci, besztercebányai és szatmári parancsnokságok katonáinak bevonásával végezték el. Rimaszombatba július 14-én reggel érkezett meg az első 60 orosz hadifogoly, Linz környékéről.

Báró **Hazai Samu** honvédelmi miniszter elrendelte a háztartásokban használatos fémtárgyaknak, edényeknek, egyszerű asztali készleteknek, mosó- és főzőedényeknek, fürdőkádaknak, gyertyatartóknak stb. hadi célokra való begyűjtését, hogy a hadsereg fémszükséglete bármilyen hosszú háború esetére is biztosítva legyen. Mind a római katolikus, mind a református egyház önként és ingyen felajánlotta harangjait a hadsereg részére.

A galíciai harcokban elpusztult határ menti Sáros, Zemplén és Ung megyei falvak több mint 5 000 elpusztult, illetve megrongálódott házának az újjáépítésére alakult meg Budapesten a *Háborúban Feldúlt Tűzhelyeket Újrafelépítő Országos Bizottság*. Az oroszok által feldúlt kárpáti falvak újjáépítéséhez a város 600 koronával járult hozzá és elrendelte a város területén a gyűjtést is. A *Gömör Sárosért* elnevezésű faluépítő akció befejeztével megyénkben 57 380 korona 37 fillér gyűlt össze, ehhez a rimaszombatiak 1 143 koronával és 3 fillérrrel járultak hozzá. A Gömör által támogatott sárosi falu végül 1917 őszére épült fel.

Az októberben tartott vármegyei közgyűlésen bejelentették a hadikölcsön 3. szakaszának megkezdését.

A Munkácsra távozott szatmári gyalogezred helyére november 25-én a galíciai Zlocsevben állomásozó, s ide Püspökladányból áthelyezett 80. cs. és kir. gyalogezred és az 51. Landwehr ezred katonái kerültek Rimaszombatba. A mintegy 6 000 baka elhelyezése komoly elszállásolási problémákat okozott a városnak.

Az élet egyéb területein majdnem ugyanúgy működött minden, mint békeidőben – üzemelt a gőzfürdő, a jégpálya, érkeztek a színtársulatok és rendszeresen vetített a mozi is. Karácsony alkalmával javarészt a jótékony nőegyletek szorgoskodtak, rendhagyó módon s kiemelt tekintettel a hadikórház sebesülteire. A jótékonykodásból kivette részét a katonazenekar is, mely karácsony estéjén a tisztí étkedében játszott, másnap a hadikórház betegeit szórakoztatta, este pedig a város közönségének adott hangversenyt.

1916-ban Vöröskereszt teljes gőzzel folytatta a szolgáltatást. A megyebeli kórházakban összesen 1 800 ágy állt a se-

besült és beteg katonák rendelkezésére. Az 1915-ben a megyében működő 8 vöröskeresztes kórház közül 1916 elejére 6-ot bezártak – már csak a rimaszombati, 500 férőhelyes és a jolsvai 300 ágyas kórház maradt meg. A megye területén a háború előtt működő orvosok száma 56-ról 33-ra csökkent. Rimaszombatban 1914. szeptember 13-tól 1916. október 1-ig 6 226 beteg és sebesült katonát ápoltak. A Vöröskereszt nemes tevékenységét voltak hivatottak szolgálni a **Samarjay Jánosné** által vezetett Péter-Pál napi gyűjtések, **Szabó László** várgedei földbirtokos adományai és jelentős pénzüsszegű háborús alapítványai, **Geduly Géza** gyógyszerész kedvezményei, **Schweitzer Rezső** moztulajdonos ingyenes mozivetítései és adományai, valamint a *Koronás Segélyező Társaság* pénzbeli és természetbeli támogatásai.

A háború kezdete óta a Gömör vármegyében kifizetett hadisegélyek összege meghaladta a 4 millió koronát, a segélyek napi összege pedig a 11 657 koronát. Március hó végéig a vármegyéből 299 apa halt hősi halált, akik után 603 hadiárva maradt. A *Gömörmegyei Fehérkereszt Egyesület* által május 1-én megindított gyűjtés eredményeképpen a nyomorék hadi árvák javára 6 563 koronát adományoztak.

A gazdasági helyzet egyre rosszabbodott. Gyakori volt a panasz az áramkimaradásra, a lisztellátásra, hiány volt cukorból, zsírból és tejből. Mindezt csak tetézte a városban állomásozó, mintegy 7 000 fős katonaság élelmezésének a gondja. Egyre gyakoribbá váltak a lopások, betörések. Az észlelt gabona- és lisztfelesleget két alkalommal is elkobozták. A lisztellátás biztosítása érdekében 1916. augusztus 7-én megkezdtek Rimaszombatban vásárlási igazolványok kiállítását, melyet rögtön 507 család váltott ki, összesen 2 364 családtagra. Ősztől a petróleum- és cukorjegyet is kibocsátottak.

Miközben a gazdaság hanyatlott, a *Rimaszombati Konzervgyár Rt.* forgalmát a háború megkétszerezte, ugyanis a katonaság részére is szállított.

A megszorítások rányomták bélyegüket a hölgyek mindennapi életére is. A pazarló ruházkodás ellen megalakult a *Fényűzés Elleni Liga* gömöri fiókja, amely a háborús időkre és takarékoságra való tekintettel a szerény divat és a régi ruhák elhordása mellett érvelt.

1916 áprilisában a kormány kibocsátotta a 4. hadikölcsönt, melynek célja a harcok további folytatásához, a hadiszerek pótlásához, valamint a katonák ellátásához szükséges pénz biztosítása volt. Gömörben az első három hadikölcsönből összesen 33 914 000 korona értékű részvényt jegyeztek, a hadsereg céljaira beszolgáltatót fémek mennyisége pedig a következőképp oszlott meg: 3 219 kg vörösréz, 3 128 kg sárgaréz, 78 kg ón, 60 kg cink, 1 208 kg ólom. Az iskolás tanulók részére további jótékonyági akciókat rendeltek el: csalán, szederceserje-level, vadgesztenye és gyógynövények gyűjtését. A lányokkal golyó és srapnel készítéséhez szükséges staniol-papírt gyűjtettek. Summa summárum: pénzben és anyagiakban mintegy negyedmillió koronát tett ki az az összeg, amivel a vármegye lakosai járultak hozzá a terhek viseléséhez.

A vármegyéből eladdig 10 427 lovat foglaltak le hadi célokra. Ez a tény motiválta a *Gömör és Kishont vármegyei Tájfajta Lótenyésztő Egyesület* megalakítását, amely a vármegye loállományának célirányos javítását, fejlesztését és a lótenyésztés érdekében való megtartását tűzte ki célként maga elé.

Egyre több hadifogoly érkezett a vármegyébe. Ebben az évben a 465 főnyi katonaság és 140 boszniai-hercegovinai internált munkás mellett 1 423 (orosz, szerb, olasz) hadifogoly segédkezett a földműves munkálatok során.

A korábbi gyakorlat folytatásaként a 80. cs. és kir. gyalogezred tisztikara is a városkertben és a nagyszállóban tartott művészi hangversenyekkel és térzenével igyekezett adományokat gyűjteni, s egyben a város lakosainak társas életéről némileg gondoskodni. Abból az alkalomból, hogy a nyár elején az olasz harctéren Asiagot és Arsiegot elfoglalták az osztrák–magyar seregek, a gyalogezred, melynek legénysége szintén a déli harctéren küzdött, fáklyás-zenés körmenetet rendezett a városban.

Anyár azonban nem várt eseményeket is hozott. Az oroszok Luck térségében áttörték a Monarchia védvonalát, majd elfoglalták Volhíniát és Bukovinát. A Stochod-menti védelmi harcokban súlyos veszteségek árán, de dicsőösen helytállt a kassai 5. honvédhuszárezred, amelyben gömöriek is szolgáltak. A júniusi **Bruszilov**-offenzíva alatt számos gömöri fiú is orosz hadifogságba esett, akik az újság szerkesztőségébe küldött tábori lapok által próbáltak üzenni szeretteiknek.

A román hadüzenet híre augusztus 28-án délelőtt 11 órakor érkezett meg hivatalos formában Rimaszombatba. Rögtön megindult a gyűjtés az erdélyi menekültek javára. Az elmenekültek közül Rimaszombatban 8 család (28 személy), Rozsnyón 6 család (20 személy), Dobsinán 2 család (6 személy), Jolsván pedig 1 család (3 személy) kapott ideiglenes otthont. A munkaképesek zöme a megye bányáiban és gyáraiban nyert alkalmazást.

A román front megnyitása tovább rontotta a megye gazdaságának amúgy is sanyarú állapotát. Zárólták a hüvelyesek készleteit, a gabonafeleslegek rekvirálása pedig folyamatosan zajlott. Maximalizálták a burgonya és a konyhasó árát is. A szivar, a kávé és a sór már ritka kincsnak számított. Elrendelték a hadikenyér sütését és a hadikávé árusítását. Megkezdte működését a *Hadi-termény rt.* gömöri kirendeltsége.

Kibocsátották az 5. hadikölcsönt is.

1916 novemberében Kubinyi főispán és Lukács alispán tervbe vette a román hadszíntéren harcoló 16-os honvédek meglátogatását. Megkezdődött a szeretetszolgálatok gyűjtése a katonáknak: meleg alsó ruha, fehérnemű, szalonna, szilvórium, rum, dohány, szappan, pipa bizonyultak a legkelendőbbnek. A Rimaszombati Konzervgyár r.t. is bekapcsolódott a gyűjtésbe, befőtteket, hús- és zöldségkonzerveket, szörpöket, lekvárokat és cukrozott gyümölcsöket adományozott.

A látogatás azonban meghiúsult az uralkodó I. Ferenc József november 21-én este 9 órakor bekövetkezett halála miatt. Rimaszombatba a gyász hír november 22-én reggel

érkezett meg hivatalos formában a főispánhoz, aki azonnal elrendelte a városban a gyászlobogó felhúzását a köz- és magánépületeken, s az egyházaktól is megfelelő intézkedéseket kért. Az országos gyászból is kivette részét a vármegye. A november 30-án, Bécsben tartott gyászszertartáson Kubinyi Géza főispán, **Hevessy Bertalan** megyebizottsági tag, **sipeki Balás Lajos** római katolikus megyés püspök, gróf **Andrássy Manó**, gróf **Serényi Béla**, **Putnoky Mór**, báró **Hámos Antal** és **Jaczkó Pál** országgyűlési képviselők képviselték Gömört.

Az országos gyászt a december 27. és 30. között tartott koronázási ünnepségek miatt felfüggesztették. Ezekon a napokon Rimaszombatban is fellobogózták a házakat, s munkaszüneti napok lévén, az üzletek is zárva tartottak. December 30-án került sor az új király, **IV. Károly** és **Zita** királyné megkoronázására, Budapesten. Rimaszombatból **Szabó József** és **Stolcz Zsigmond** volt jelen a szertartáson, a járás, illetve a város képviseletében. A koronázási ebédén **Putnoky Móric** közreműködőként, **Farkas Zoltán**, báró **Hámos Antal** és **Jaczkó Pál** képviselők pedig küldöttként volt jelen. A koronázási menetben Bosznia zászlaját gróf **Andrássy Géza** vitte a király előtt, lóháton. A koronázás napján egy óra hosszát zúgtak a templomharangok. Úgy a temetésről, mind a koronázásról dokumentumfilmet készítettek, amelyet a helyi mozi is bemutatott.

Az év folyamán a Monarchia csapatai sikeresen álltak helyt a balkáni fronton és a románokkal vívott harcok során. Petrozsély, Nagyszeben és Brassó visszavétele mellett a sikerek közé tartozott Montenegró kapitulációja és Albánia elfoglalása is. Az állóháborúvá vált olasz fronton az újabb öt isonzo-i csata közül a stratégiai fontosságú Görz városának az elvesztése tekinthető számottevőnek.

Az 1917. esztendőben a jegyrendszert már minden lét-szükségleti cikkre (így a vajra, zsírra, szappanra stb.) kiterjesztették. Hiány volt húsból és dohánnyból, a nyár derekán pedig gyümölcs- és zöldséghiány volt tapasztalható. Hatályba lépett a kávéfogyasztás korlátozása, a vendéglátóipari helyeken pedig megtiltották a cukor felszolgálását. Az év végére már a szeszfélek árát is maximalizálták.

Gömör-Kishont megye 180 000 lakosából 80 892 fő számított ellátatlannak. Az adományok már az élelmiszerekre (tojás, lencse, alma stb.) is kiterjedtek. A kötelező beszolgáltatás keretében a megyének 700 vagon cereáliát és 500 vagon burgonyát kellett biztosítani. Az ősz folyamán a hüvelyesek és a káposzta is a rekvirálendő termékek listájára került. A havi kontingens ehhez viszonyítva szerény maradt: lisztből 28 vagon, cukorból 10 vagon (600–800 grammos fejkvótákkal), petróleumból 500 mázsa (házanként 1–1 kg).

Márciusban megalakult a *Gömörmegyei Áruforgalmi Rt.*, amelynek feladata a közéletmezés és élelmiszerelosztás irányítása volt. Vidéken a *Hangya* szövetkezetek gondoskodtak az élelmezési cikkek elosztásáról.

A vármegyei gazdasági egyesület május 23-án, Tornalján megalakította a *Gömörkishontvármegyei Gazdák*

Hadsegélyző Bizottságát, amely a háborúban hősi halált halt gazdák özvegyeinek és árváinak segélyezését és istápolását tűzte ki célként maga elé. Az aratási munkálatokra 600 katona és 700 hadifogoly érkezett segítségként a megyébe, a munkaerő azonban még így is kevésnek bizonyult.

A tisztviselők ellátásának biztosítására megalakult a *Gömörmegyei Köztisztviselők Beszerzési Csoportja*.

Júniusban a rekvirálást a szarvasmarhára is kiterjesztették.

A *Miskolci Kereskedelmi és Iparkamara* a nyár folyamán tájékoztatta az ipari üzemek tulajdonosait, hogy kötelesek megengedni berendezéseik réz, ón, nikkel és ólom anyagú részeinek hadicélokra való lefoglalását. Az őszején az ékszereseknek a tulajdonukban lévő platinakészleteket is be kellett szolgáltatniuk. Folytatódott a harangok rekvirálása, minden toronyban csak egy harangot engedélyeztek. Még az év vége előtt a rimaszombati templomtornyok réztetőzetének lebontására is sor került, s cink lemezekkel pótolták azokat.

A háború következményei az élet minden területén érezhetőek voltak. Rimaszombatban korlátozták a villanyvilágítást. Szeptember 8-án, Rimaszombat központtal megalakult az ún. *szénelosztó bizottság*, amelynek a tüzelőanyag-készletek megfelelő összeírása és elosztása volt a feladata. A vasúti szállítást is mindinkább korlátozták. A szegényebb sorsú lakosok részére a tél beállta előtt talpbőrutalványokat osztottak ki. A kereskedelmi miniszter a fatalpú cipők népszerűsítését rendelte el, bőrhiányra hivatkozva.

A hadsereg újabb és újabb katonákat igényelt. Már a felmentett tartalékos tisztnek is jelentkezniük kellett.

A hadiárva létszáma is rohamosan nőtt. **Andrássy Gézáné** grófnő Oláhpatakon, a család ottani kastélyában tartott fenn egy hadiárva menhelyet a *Gyermekvédő Liga* gondozásában.

A *Gömörmegyei Közművelődési Egyesület* kezdeményezésére még az 1916. évben ún. *háborús gyermekkereteket* szerveztek a fronton harcoló apa és a földeken dolgozó anya gyermekeinek májustól októberig, az iskolai szünet alatti felügyeletére.

A háborúból a helyi iskolák továbbra is kivették részüket. Az alábbi szemelvény is jól példázza, mi mindenre gyűjtöttek: a katonák karácsonyára, a vármegyei elesett tanítók családjai javára, az ellenség által feldúlt falvak újjáépítésére, az Erdélyből menekült gyermekek felruházására, hősök sírjára a hadsegélyző hivatal által kiadott jelvények eladásából, Zsófia szanatóriumra, Erdélyből menekült tanítók javára, elesett tanítók özvegyei és árvái javára, a 16-os honvédgyalozezred legénysége részére, a Magyar Vöröskereszt javára, gyászjelvény eladásából a vak katonák, illetve a vakok eperjesi intézete javára. Összesen 2 635 korona és 47 fillér gyűlt össze, de ezen kívül gyűjtöttek még 468 kg szederlevelet, 17 kg bükkmagot, 347 kg vadgesztenyét és 12 kg gyógynövényt is. Az *Egyesült Protestáns Főgimnázium* diáksága 1917. november 2-án tartotta meg – jótékony célú gyűjtéssel

egybekötve – a besztercebányai 16. magyar királyi honvédgyalozezred hősi halált halt katonáinak emléknapját. A bevételt a katonasírok gondozására fordították.

A város társasági élete lényegében továbbra is jótékony rendezvények lebonyolítására korlátozódott. A koronázás alkalmával Zita királyné védnöksége alatt alakult meg a *Pro Transylvania Országos Segítő Bizottság*. Célja az erdélyi gyermekvédelem s az erdélyi feldúlt tűzhelyek újjafelépítése volt. A mozgalomba megyénk is bekapcsolódott az *Apolló* moziban megrendezett *Pro Transylvánia-estekkel*, melyeken helybeli és vidéki műkedvelő fiatalok kabaréval léptek fel.

A *Polgári Olvasókör* által március 18-án megrendezett *Arany János-emlékünnepe*l bevételét a világháborúban hősi halált halt rimaszombati katonák emléktáblájára ajánlotta fel a rendezőség.

Bár április 18-án teltház előtt adta elő **Farkas Mihály** színiársulata a nagy sikerű *Csárdáskirálynő* c. operettet, a háborús időszaknak nem ez volt a fénypontja, hanem az a jubileum, amelynek a szervezését a *Tompa Kultúrtársaság* már egy évvel előtte megkezdte.

Szeptember 27-én este a költő születésének 100. évfordulója alkalmából a vendégek tiszteletére irodalmi művésztélyt rendeztek a vármegyei székház dísztermében, melyen a budapesti *Magyar Nemzeti Színház* és az *Operaház* művészei működtek közre, köztük az ünnepelt tragika, **Jászai Mari** is. Másnap délelőtt tartották meg a vármegye törvényhatósági bizottságának díszközgyűlését. Az üdvözlő beszédek után az ünneplő közönség kivonult Tompa Mihály szobra elé, s annak megkoszorúzása után a költő szülőházánál róttá le tiszteletét.

A város társas életében szintúgy nagy eseménynek számított, hogy az *Apolló* moziban bemutatták a X. isonzói csatáról készült eredeti felvételeket.

Az év májusában immár 6. alkalommal hirdették meg a hadikölcsönt. Beiktatták tisztségébe **Lukács Géza** új főispánt és **Fornéthy Gyula** alispánt is. Alig 3 hónap elteltével azonban, Lukács lemondását követően a király **Putnoky Móric** putnoki kerületi országgyűlési képviselőt nevezte ki főispánnak.

A közbiztonság a megyében és azon belül Rimaszombatban már katasztrófális állapotban volt. A város határát csavargó katonák lepték el, a földeken mindennaposak voltak a lopások, a városi rendőrségnek pedig nem volt elég embere az ellenőrzésre. Tán ezen megfontolásból engedélyezte városunkban a kassai katonai parancsnokság katonai rendőrség létesítését.

Még az év végén kopogtatott a 7. magyar hadikölcsön is. Újításként, a jegyzés mellett már hadikölcsön-biztosítás megkötését is propagálták.

Az árszabályozások és kereskedelmi korlátozások miatt egyre jobban virágzott a feketepiac. A kialakult siralmas gazdasági és társadalmi helyzetre nézve sovány vigasznak számított az olasz harctéren, Caporettonál aratott győzelem híre.

Az alispán a vármegyei közgyűlésen bejelentette, hogy a vármegyei és a községi közigazgatás, akárcsak a várme-

gye egészségügye az alkalmazottak túlfeszített munkatempója miatt az összeomlás előtt áll.

A karácsonyt a megszokottól szerényebb keretek közt ünnepelték. Élesztőhöz lehetetlen volt hozzájutni, a gyertyát is csak jegy ellenében lehetett kapni.

Az év végén került sor a 16-os honvédek számára összegyűjtött szeretetsomag elvitelére is.

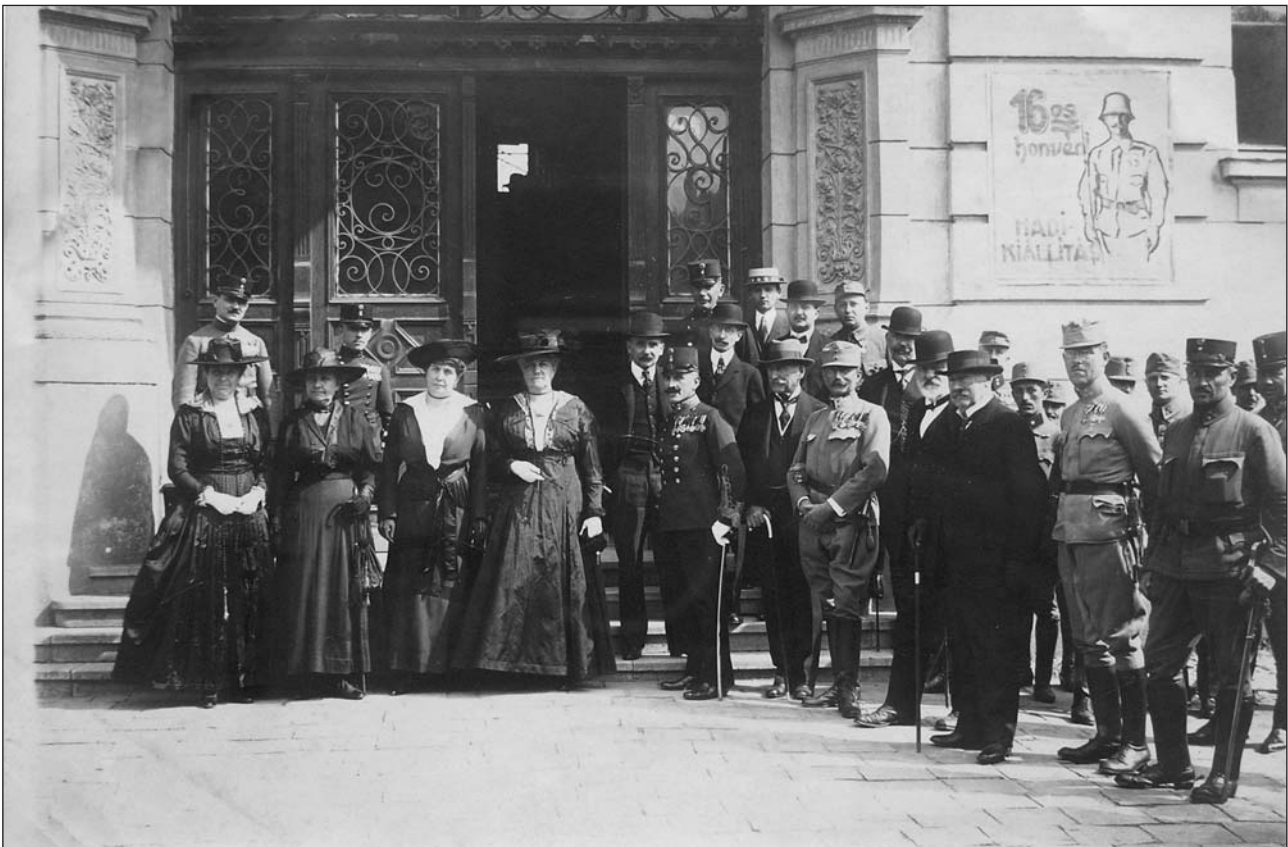
Három újabb isonzói csata, két hadüzenet, két fegyverszünet és egy titkos béketapogatózás írható a Monarchia számlájára az 1917. hadiévből. A központi hatalmak csapatai Tarnopolnál sikeresen áttörték az orosz frontot, s végül a XII. isonzói csatában az olasz védvonalat is. A győzelem azonban már későn érkezett. Mind az Egyesült Államok, mind Görögország hadat üzent a Monarchiának, s IV. Károly titkos béketárgyalásai az Antant hatalmakkal már sejtetni engedték a közeledő katasztrófát. Mire az év végén sor került az orosz és román fegyverszüneti tárgyalásokra, a katonaság és a hátszág is a teljes ki-fulladás szélén állt.

A vármegyei statisztikák egyre szomorúbb képet mutatnak: 1917. december 1-éig a megye területén 542 hősi halált halt apa után 1 176 hadiárva maradt. A hadifogoly apák száma 2 152, kiskorú gyermekeik száma 4 988 fő volt. Az *Országos Hadigondozó Hivatal* a hadirokkantak és hadiözvegyek támogatására széleskörű intézkedéseket tett. 300 koronáig ingyen utalt ki részükre zöldségmagvakat, továbbá háziállatok beszerzésére is kaphattak segítyt.

A háború utolsó évében, 1918-ban is folytatódott az élel-miszter-beszolgáltatás vármegyénkben, amelynek lebonyo-

lításához, segítségképpen 350 katona érkezett. Az év második felében a közlemezési miniszter a gabonaneműek rekvirálása helyett az „önkéntes” beszołgáltatás módszerére tért át, amelyet a zsír és szalonna esetében is alkalmaztak. A korlátozások miatt ún. hústalan és zsirtalan napokat rendeltek el. **Serényi Béla** gróf, földművelésügyi miniszter az alispán útján hívta fel azokat az állattartókat, akik 50 darab szarvasmarhánál nagyobb állománnyal rendelkeztek, hogy ajánlják fel állataikat a hadsereg szükségletére. A kereskedelmi miniszter eltiltotta a petróleum kiszolgáltatását a magánháztartások részére – a meglévő készlet csak mezőgazdasági és ipari üzemek szükségletének biztosítására volt fordítható. A megszorítások közepette csak a konzervgyár fejlődött, mely a század elején megalakult szezonális üzemből a háború alatt fokozatosan gyárteleppé alakult át.

A lakosság különféle módon rendezkedett be a túlélésre. Az elhatalmasodott drágaságra való tekintettel, még folyó év tavaszán ún. *Vármegyei Árvizsgáló Bizottság* alakult meg városunkban. Ezzel párhuzamosan, a vonatkozó miniszteri rendelet értelmében megalakult az ún. *Vármegyei Népruházati Bizottság* is, melynek jóvoltából a közalkalmazottak részesültek ruhában. A háború alatt óriási munkatöbblet hárult a közigazgatási tisztviselőkre, a 33%-os iratnövekedés mellett ugyanakkor a személyzet létszáma 50%-kal csökkent. Az ún. *Tisztviselők Beszerzési Csoportjának* több helyen (Rimaszombatban, Rozsnyón, Jolsván, Nagyrőcén) is megalakult a helyi csoportja, amely a közalkalmazottaknak élelmiszterrel és más árucikkkel való ellátásáról gondoskodott.

Az 1918 szeptemberében megrendezett hadikiállítás résztvevői (Gömör-Kishonti Múzeum gyűjteménye)

Az orosz békekötést követően megkezdődött a hadifoglyok hazatérése. A megye egy *Hadigondozó Népiroda* megnyitásáról határozott. Feladata a vármegye területén lévő hadigondozottak sorsának intézése, segítése, a segélyezések rendszeresítése volt.

A *Kézimunkára Nevelő Országos Egyesület* felhívására a polgári leányiskolákban ruhaátalakító és ruha-kiegészítő tanfolyamokat szerveztek, elsőként Dobsinán és Rimaszombatban.

A helyzetet csak súlyosbította, hogy még a nyár folyamán elindult az utolsó, 8. hadikölcsön jegyzése is.

A jótékony társas rendezvényeket ebben az évben is a kabaréestek és zenés kerti ünnepek jelentették, amelyeket a 80. gyalogezred tisztikara szervezett. Ezek alkalmával a Vöröskereszt és a Fehérskereszt folytatott gyűjtést a hadiárvak és özvegyek számára. Az ünnepek a megszokottól is szerényebb keretek közt zajlottak.

1918. június 10-én a kassai katonai parancsnokság egész területén életbe lépett a rögtönítélő bírások. A lázadást, szökést, lázongást és fosztogatást halállal büntették. Valószínűsíthető, hogy mindez egyfajta válaszcselekedés volt a Rimaszombatban állomásozó 80. cs. és kir. gyalogezred néhány katonájának május 12-ről 13-ra virradó éjszaka történt viselkedésére, akik itt állapottban randallíroztak a városban. (Az eseményre a volt dohánygyár épületének falán elhelyezett kénnyelvű emléktábla emlékeztet.) A városi krónika júniusra és októberre teszi az említett gyalogezredbeli lázongásokat. A júniusi lázongás megfékezésére a Losoncon állomásozó 25. cs. és kir. honvédgyalogezred katonáitól kellett a városnak segítséget kérnie, míg az októberi lázongás már a megye-szerte általános jelleget öltő, fosztogatással párosult rendbontások részeként könyvelhető el.

A Rimaszombatban tartózkodó 16-os honvédtisztek, az ezredük hadban elesettei özvegyeinek és árváinak az alapjává 1918. szeptember 8. és 15. között műestéllyel egybekötött hadikiállítás rendeztek. A Gömör, Nógrád és Zólyom vármegye fiaiból alakult ezred dicsőséges harcait felelevenítő kiállítás a Ferenczy utcai főgimnázium épületében nyílt meg. Festményekből, rajzokból, az ezred tisztikarának karikatúráiból, szobrokból, harctéri emléktárgyakból, a bakaművészetet bemutató, harctéren készült emlék- és dísz tárgyakból, a meghódított területekről származó kézimunkákból, valamint 500 darab harctéri fényképből állt, bemutatva a 16-osok dicső múltját és jelenét, Galiciától kezdve, az erdélyi hadszíntéren át az olasz frontig. A kiállítás és műestély tiszta jövedelme 23 755 korona 37 fillért volt, amelyet jótékony célra fordítottak.

Szeptember végén a vármegyében mindenféle kitért a spanyolnátha, mely 1918 és 1920 között világszerte több halálos áldozatot szedett, mint maga az I. világháború. Rimaszombatban az iskolákban, gyárakban és a cigányok lakta Seregben jelentek meg a megbetegedések, vidékről főleg a hadifoglyok között jegyezték számos esetet.

Tisza István meggyilkolása és az október végi politikai helyzet feszültsége Gömörre is áterjedt. A kormányzást az országban a *Magyar Nemzeti Tanács* vette át. Felhívá-

sa nyomán a vármegye minden városában és majd minden községében nemzeti tanácsok alakultak, a rend fenntartására pedig a tanácsok kebelében működő polgárőrségek jöttek létre. Putnoky Móric a kormányváltás folytán bejelentette lemondását, november végén azonban a vármegye főispán-kormánybiztosává nevezte ki az új magyar kormány. Az alispán által ideiglenesen megalakított *Vármegyei Nemzeti Tanács*ban 23 fő kapott helyet. Rimaszombat város képviselőtestülete, rendkívüli közgyűlés keretében megalakította a *Rimaszombati Nemzeti Tanács*ot, s felhívták a város területén lévő szabadságolt katonákat, hogy a város közbiztonságának megvédése végett november 2-ától jelentkezzenek a rendőrkapitányi hivatalban nemzetőrnek. Az események óráról órára sűrűsödtek.

A városunkban elhelyezett zlocsovi 80. gyalogezred a Magyar Nemzeti Tanács és az új hadügyminiszter intézkedése folytán november 4-én elhagyta Rimaszombatot, az ezred legénységét és tisztjeit hazaszállították. Az ezred fegyvereit és municióját a *Rimaszombati Nemzeti Tanács* vette át. A helyi lakosság nyugalomban várta a sorsdöntő napokat. Megyeszerte nagy volt a zavargás, többnyire katonai és polgári egyének garázdálkodtak, köztisztviselők, körjegyzők lakásait fosztogatták.

Mindeközben a vármegyei közéleti bizottságnak komoly gondot okozott a frontról hazatért katonák ellátásának kérdése is. Folyamatosan emelkedett nem csupán a liszt, hús, kenyér, zöldség és só ára, de a tüzelőanyag és a közszükségleti cikkeké is.

1918. december 29-én arról számolt be a helyi sajtó, hogy a vármegyének háromnegyed része, Rimaszombatot is beleértve, gyakorlatilag már csehszlovák uralom alá került. A város vezetőségének magatartása passzívnak nevezhető. A Rimaszombati Nemzeti Tanács december 24-én tartott ülésén a higgadság megőrzését tartotta fontosnak, mindenféle fegyveres ellenállás nélkül.

A kialakult helyzetre való tekintettel Putnoky Mór főispán-kormánybiztos, saját kérelmére, hivatali állásából felmentették. Helyébe **Remenyik Aladár** nyugalmazott tiszteletbeli főszolgabíró nevezte ki gömői főispánnak a magyar kormány. Még ugyanezen a napon **Vavro Šrobár**, a csehszlovák kormány Szlovénia igazgatásával megbízott és tejhatalommal felruházott minisztere már dr. **Daxner Samu** tiszolci ügyvédet nevezte ki, ugyancsak Gömör és Kishont vármegye „zsupánjává”.

Az 1918. év a teljes katasztrófát hozta meg Ausztria-Magyarország számára. Az Antanttal folyó béketárgyalások mellett februárban Ukrajna, márciusban a szovjet-orosz kormány küldöttei kötöttek különbékét a központi hatalmakkal Brest-Litovszkban, melyhez májusban Románia is csatlakozott. A június 15-i piavei katasztrófa azonban beárnyékolta az eseményeket. Az olasz fronton indított osztrák-magyar támadás az súlyos emberáldozatok árán sem ért el sikert, mígnem október 28-án az olasz seregek a Piave-folyónál áttörték a frontot. Ezután az események gyors egymásutánban peregtek: október 31-én felbomlott a perzonálunió Ausztria és Magyarország között, november

Katonai temető Rimaszombatban • Kerényi Éva felvétele

3-án a Monarchia és az Antant képviselői aláírták a fegyverszünetet, melyet nyolc nappal később a Németországgal megkötött compiégne-i fegyverszüneti béke követett.

A nemzetközi támogatással megalakult *Národný Výbor* (Nemzeti Tanács) Prágában 1918. október 28-án megszüntette az Osztrák–Magyar Monarchia fennhatóságát Csehország részei felett, és átvette a kormányzást. Ugyanitt 1918. november 14-én összeült a Nemzetgyűlés és proklamálta a Csehszlovák Köztársaságot. A megalakult új államot a győztes hatalmak rövidesen elismerték. Az év végére, legalábbis elméletben, Gömör-Kishont vármegye legnagyobb része már az újonnan alakult Csehszlovákia része lett, a gyakorlatban viszont csak 1919 januárjában történt meg Gömör megszállása, az olaszországi csehszlovák légiök által. Rimaszombatba 1919. január 12-én vonult be Tiszolc irányából a **Rossi** tábornok parancsnoksága alatt lévő hadosztály 32. ezredének 1. zászlóalja, melynek kíséretében Samuel Daxner, kinevezett alispán átvette hivatalát, s ezzel egy új korszak vette kezdetét a megye és a város történetében.

Bár a háborúnak hivatalosan vége lett, a megyére és székvárosára további megpróbáltatások vártak.

In memoriam 1914–1918

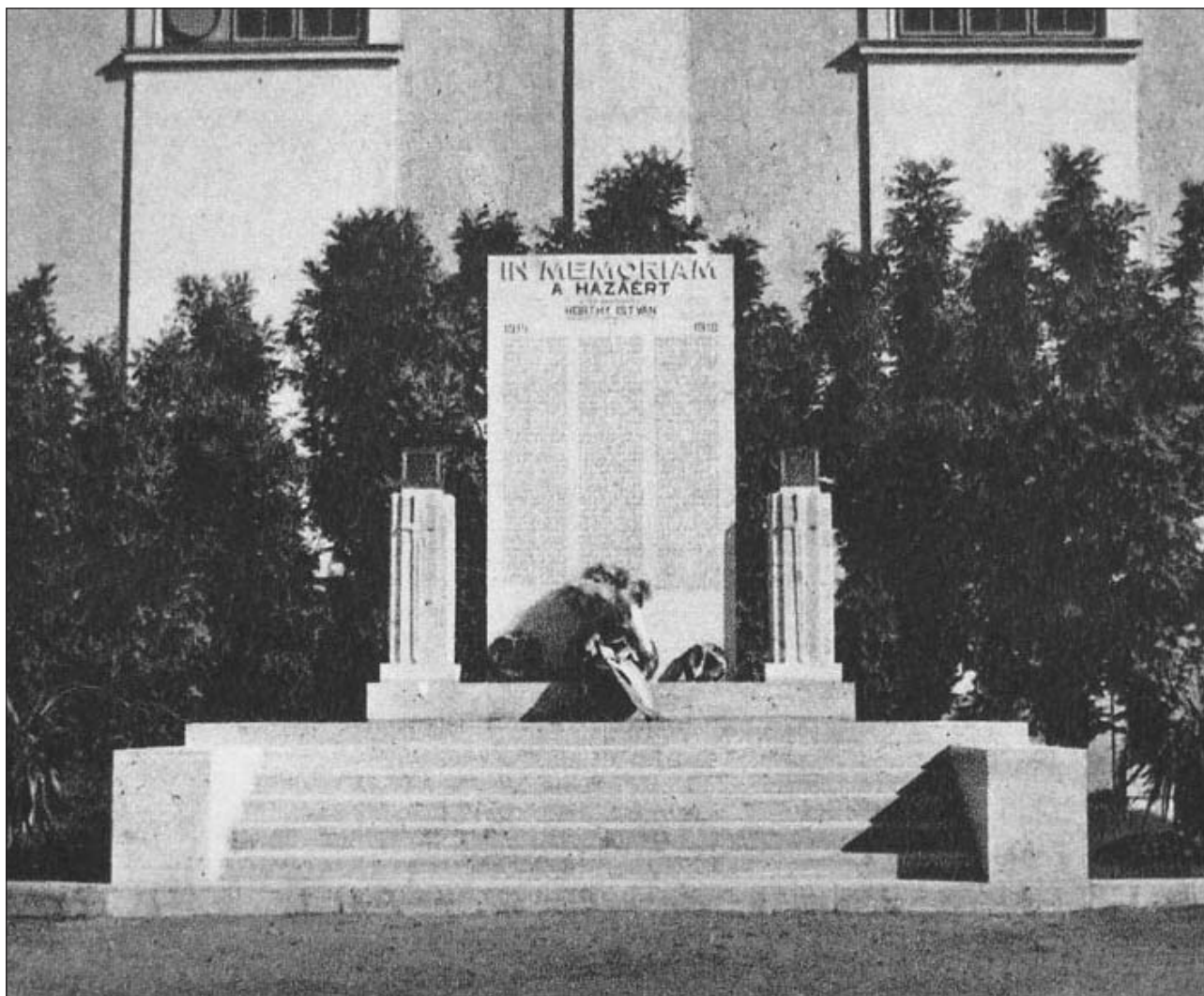
Az Osztrák–Magyar Monarchia 51,4 milliós népességéből 1 millió 100 ezer katonai és 467 000 civil halottszámmal

hatunk, a sebesültek száma elérte a 3 620 000 főt. Számos civil halálát a spanyolnátha okozta. Magyarországon az 5,5 millió hadköteles személyből 3 581 000 katona vonult be. Ebből 524 ezer épségben hazatért, 833 ezer fogságba esett, 1 492 000 katona sebesült meg és 530 965 személy halt hősi halált.

Az I. világháború katonai áldozatainak emlékére világszerte emlékműveket emeltek. A Gömörben előforduló emlékművek, márványtablák és jelképes sírok zöme a két világháború közötti időszakból származik. Gyakorta találkozzunk a legutóbbi rendszerváltás után felállított kettős emléktáblákkal, melyen mindkét világháború hősi halottainak névsora szerepel.

Rimaszombatban felállítandó emlékművet illetően **Mátrai-Makovits Jenő** több vázlattervet is készített. Ez utóbbiak közül végül a ma is álló szerény, fehér márványlapú díszemlék tervezete valósult meg. A 119 rimaszombati hős nevével jelzett hősi emlékművet 1942. november 10-én leplezték le az akkori Horthy Miklós téren. Az emlékművön eredetileg a kormányzó légibalesetben elhunyt fia, vitéz **nagybányai Horthy István** neve is szerepelt, a tiszteletadás kifejezéséeként. Nevét 1945 után távolították el.

Rimaszombat köztemetőjében egy szabályos négyzetben mintegy 250 egyszerű, mégis méltóságteljes kivitelezésű katonasír található. Azoknak a földi ma-

A I. világháború hősi halottainak emlékműve Rimaszombat Főterén. (Képeslap, 1942)

radványai nyugszanak itt, akik itt, a rimaszombati hadi-kórházban haltak meg. A város nemes lelkű asszonyai önköltségen gondoskodtak a katonák illő eltemetéséről. Az elhunytakat mindig nagy részvétel mellett, katonai pompával, díszlövések kíséretében temették el. Az egyszerű koporsó előtt katonai zenekar haladt, gyászindulók hangjai mellett, utána pedig a kivezényelt szakasz és a tisztikar vonult. A helyi Vöröskereszt-egylet 1916-ban, *Halottak Napja* alkalmából sírköveket helyeztetett el a hősök temetőjében az addigi egyszerű fejfa helyett. A város által adományozott cementből **Tóth Béla** városi mérnök tervei szerint készítették sírköveket, a kórház emberei pedig gyepvel látták el a sírokat. A mohos, betonból kiöntött sírkerezeszteken a rang, a név és esetleg a csapattest rövidítése olvasható. A feliratokból következtethetően számos számos nemzet fia nyugszanak itt, s akad olyan sír is, amely ismeretlen katona testét takarja. Gömörnek a legnagyobb közös, I. világháborús hősi temetőjén kívül azonban megszerte több önálló katonai sírra is bukkanhatunk a helyi temetőben.

Néhány világháborús portré (Összeállította: Kerényi Éva)

Báró **Hazai Samu** (Rimaszombat, 1851 - Budapest, 1942) Kohn Sámuel néven született Rimaszombatban, zsidó család fiaként. 1876-ban, a *Ludovika Akadémián* történt hadnaggyá avatásakor kikeresztelkedett. Hivatásos katonatisztként szolgált. 1910-1917 között honvédelmi miniszter volt. Az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregében szolgáló izraelita származású főtisztek közül ő érte el a legmagasabb, tábornoki rangot.

Dr. **mihályfalusi Forgon Mihály** (Gömörmihályfalva, 1885. október 16. - Tarnów, 1914. október 9.) ügyvéd, történész az első világháborúban tartalékos hadnagyként szolgált. A miskolci 10. honvédgyalozezred 10-ik századának hadnagyaként gyakorlatra hívták be

egységéhez. Sátoraljaújhelyre vonult be, s augusztus 18-án az orosz frontra, Przemysl mellé vezényelték. Augusztus 26-án a tisztek sebesülése és eleste következtében századparancsnok lett. Tarnawatka falu mellett harcolt. A Przemysl felmentésével végződő sikeres ellentámadásban esett el október 9-én, délelőtt 10 órakor.

A San folyó mellett Tarnówbán van eltemetve, a 202. számú katonai temető 70-es számú sírjában. Emlékét szülőfalujában emlékház őrzi. Híres genealógiai műve a *Gömör-Kishont vármegye nemes családai* (1909) c. monográfia, melyet az egyetemi éve alatt írt.

Gróf Andrassy Géza (1856–1938) a 3. szegedi honvédhuszár-ezred ezredesként vett részt a háborúban. A 62 éves huszárőrnagy gróf sportjátékai révén egész sor tartalékos tisztelt nevelt a hadseregnek, adományaival több ezred katonáinak özvegyei és árvái sorsán segített. Szolgálatai elismerésül *Vaskereszt*tel (II. o.), *Bajor Katonai Érdemkereszt*tel és *Vaskorona Rend*del (III. o.) tüntették ki, hadiékítménnyel és kardokkal. Fia, **Manó**,

a kassai 5. honvédhuszár-ezred hadnagya szintén anyagiakkal támogatta ezredének elesett hozzátartozóit.

Putra Ede (Hrussó, 1883. február 25. – Rimaszombat, 1915. január 5.), a szép reményekre jogosító fiatal festőművész hősi halálát a bevonulást követő katonai kiképzésen szerzett tüdőbaj okozta. Nagy részvét mellett helyezték 1915. január 6-án örök nyugalomra a rimaszombati temetőben.

Losonczy Szakall Kálmán (Rimaszombat, 1876 – Ózd, 1940) vezérkari alezredes, a m. kir. 38. honvédgyalogosztály vezérkari főnöke, a *Szurmay* hadseregcsoport vezérkari főnöke volt. A Magyarországra betört orosz hadsereg kiűzéséről írott munkája *Uzsok hősei 1914* címen jelent meg. Az ellenséggel szembeni hőies helytállásáért 1915-ben elnyerte a *Vaskorona Rend* harmadik fokozatát, a német császár II. oszt. vaskeresztjével, a bajor király pedig a *Bajor Érdemrend* tisztikeresztjével tüntette ki. 1916-ban a *Katonai Érdemkereszt*tel (III. o.) adományozta neki, hadiékítménnyel, 1917-ben pedig a *Lipót*

Rend lovagkeresztjét kapta meg a hadiékítménnyel és a kardokkal.

Pósa Ferenc (Nemesradnót, 1877–1955) tényleges katonai szolgálatra 1898-ban vonult be a losonci 25. császári és királyi honvédgyalogezred kötelékébe, kiképzését Bécsben nyerte. A világháború kitörésekor a 16. népfelkelő gyalogezred állományában ment ki az orosz harctérre, ahol Brody, Rovno, Krakó és Przemysl körül vett részt nagyobb ütközetekben. A galíciai harctéren 13 szuronytámadásban vett részt. 1918 novemberében őrmesteri rangban szerelt le. A *Károly Csapatkereszt* birtokosa.

Bodon Dénes (Radnót, 1888 – Zagorzice, 1915) a háború kitörésekor azonnal berukkolt a 16. honvédgyalogezredbe. A Zagorzice melletti harcokban esett el, 28 évesen. Özvegye mellett egy árva gyermek is maradt utána. 250 bajtársával együtt közös sírba temették. Neve ott található a radnóti református templomban elhelyezett világháborús emléktáblán.

Sáfrány Géza (Bánfalva, 1870 – Miskolc, 1949 u.) altábornagy, a rimaszombati *Egyesült Protestáns Főgimnázium* volt növendéke, 1914-ben a besztercebányai 16. honvédgyalogezreddel ment ki a galíciai harctérre. 1915-ben alezredessé léptették elő. 1916 júniusában vette át a miskolci 10. honvédgyalogezred

irányítását. Az 1916-os Bruszilov-offenzíva idején, az erdélyi harcok alatt ezredessé léptették elő. Ezredparancsnoki tisztségét 1918. október 26-ig töltötte be. Neve főleg a Magyaros-tető elfoglalásával fonódik össze, amelynek során a miskolci ezred különösen kitűnt vitézségével. A háború után ő volt a kezdeményezője az ezred emlékét őrző 10-es honvéd szobor felállításának, a 10-es honvéd emléktáblának, a 10-es honvéd múzeumnak, valamint a 10-es honvéd özvegy- és árvaalap újraindításának. 1915-ben avatták vitézé. Kítüntetései: *Lipót Rend* (lovagkereszt), *Vaskorona Rend* kardokkal (III. o.), *Katonai Érdemkereszt* (2 alkalommal), *Magyar Ezüst Érdemérem* hadiszalagon, *Signum Laudis*, *Károly Csapatkereszt*, *Vaskereszt* (II. osztály), *Magyar Bronz Érdemérem*.

Pavella Habán Mihály (Rimatamásfalva, 1897–1978). Az olasz fronton, Doberdónál tűnt ki hősiességével. Helytállásáért vitézségi kitüntetésben is részesült. Feltételezhetően a losonci 25-ös közös ezredben szolgált. Fennmaradt szerelmi témájú tábori lapjai és szuronya páratlan értékkel bírnak.

Kovács György (Dobfenek, 1889 – Baraca, 1965) törzsőrmester a nyíregyházi 14. huszárezredben szolgált a katonaeveit. A háború kitörésekor a 2. menet századdal került az orosz harctérre. 1916-ban román, majd később az olasz harctérre vezényelték, ahol 1918. július 25-én egy roham alkalmával megsebesült és az olaszok fogságába esett. Egy évi fogság után tért haza. Kitüntetései: *Bronz Vitézségi Érem, Kis Ezüst Vitézségi Érem, Nagy Ezüst Vitézségi Érem, Koronás Vas Érdemkereszt* a vitézségi érem szalagján, *Károly Csapatkereszt* és *Sebesülési Érem*.

Több nagy ütközetben vitézül harcolt, érdemeiért *Bronz Vitézségi Éremmel, Sebesülési Éremmel, Károly Csapatkereszttel* és *Háborús Emlékéremmel* tüntették ki.

Kálmán László (Rimaszombat, 1889–1984) őrmester. Kötelező katonai szolgálatát Losoncon töltötte, majd a mozgósításkor a 25. közös gyalogezredhez vonult be. Az elsők között ment ki az orosz frontra, harcolt Przemysl-nél, ahonnan az olasz harctérre vezényelték. Itt érte a békekötés híre, melynek folytán hazajött.

Több nagy ütközetben vitézül harcolt, érdemeiért *Bronz Vitézségi Éremmel, Sebesülési Éremmel, Károly Csapatkereszttel* és *Háborús Emlékéremmel* tüntették ki.

Dr. Licsko Béla (Szepesófalva, 1891 – Rimaszombat, 1936) ügyvéd, *Signum Laudis*sal kitüntetett főhadnagy. A háború kitörésekor azonnal a 11. honvédezred 8. századába rukkolt be. Galíciába vezényelték, ahol Lembergben állomásozott az egysége. Az orosz harctéren egy alkalommal a mellzsebében viselt, Szűz Máriát ábrázoló amulettje mentette meg az életét. A bevonulás viszontagságos körülményeit, a hadosztály vonaton és gyalogmenetben való mozgását a galíciai harctéren, a harci eseményeket (Krakkó, Teschen, Limanowa, Tarnow, Rzuchova, Zbo-rowice, Stawkovka) és a napi történéseket 1914-ben és 1915-ben vezetett naplójában

részletezi. Miután orosz hadifogságba esett, 7 évet töltött Szibériában.

részletezi. Miután orosz hadifogságba esett, 7 évet töltött Szibériában.

Balyo Dezső (Balogújfalva, 1888–1957) őrmester. A világháború kitörését követően az orosz harctérre vezényelték. Lembergnél szuronyrohamban szúrt sebet kapott. Később a Kárpátokban ismét comblövés érte. Felépülése után az ún. Russ-külnítményben rohamosztagoként vett részt. 1916 nyarán orosz hadifogságba esett, ahonnan 1918 januárjában szökött haza. Hősiességéért a *Kis Ezüst Vitézségi Éremmel* és a *Nagy Ezüst Vitézségi Éremmel* tüntették ki.

Id. Faska József (Jánoshida, 1869 – Rimaszombat, 1954) rimaszombati iparosként, mint népfelkelő teljesített szolgálatot, a m. kir. 29. népfelkelő parancsnokság 22/VI. munkás osztagában. 1916. május 9-től az olasz fronton harcolt. A **Bódy Béla** által készített fénykép, amelyen feleségével látható, 1914. július 16-án, közvetlenül

a mozgósítás előtt készült Rimaszombatban. Kitüntetései: *Vas Érdemkereszt* a Vitézségi Érem szalagján (1917).

Ifj. Faska József (Rimaszombat, 1896–1942) 18 évesen vonult be, azt sajnos nem tudni, kezdetben hol teljesített katonai szolgálatot, de később az olasz fronton harcolt, részt vett katonai hidak építésében. Kétszer sebesült és több kitüntetést is szerzett (*Bronz Vitézségi Érem, Kis Ezüst Vitézségi Érem, Nagy Ezüst Vitézségi Érem*).

A tanács hatalom alatt a Vörös Hadsereg 2. székely dandárának 21. gyalogezredében harcolt a román hadak ellen.

Vaskó Károly (Rimaszombat 1895–1966) a losonci 25. cs. és kir. honvédgyalozezred 4. önálló zászlóaljának géppuska irányzó tizedeseként 26 hónapot töltött a rajvonásban. 1915. május 26-tól 1917. október 29-ig megszakítás nélkül az olasz harctéren szolgált. 1917 áprilisában *Bronz Vitézségi Éremmel* tüntették ki. A május végi X. isonzói csata után másodszor is megkapta ezt a kitüntetést, ekkor a *Károly Csapatkereszttel* is, majd október 6-án az *Nagy Ezüst Vitézségi Éremmel* (I. o.)

végi X. isonzói csata után másodszor is megkapta ezt a kitüntetést, ekkor a *Károly Csapatkereszttel* is, majd október 6-án az *Nagy Ezüst Vitézségi Éremmel* (I. o.)

Részletek a Gömör-Kishonti Múzeum 1. világháborús kiállításáról • Ferleťák Júlia (GMM) felvételei

Részletek a Gömör-Kishonti Múzeum 1. világháborús kiállításáról • Ferleták Júlia (GMM) felvételei

Részletek a Gömör-Kishonti Múzeum 1. világháborús kiállításáról • Ferleták Júlia (GMM) felvételei

Részletek a Gömör-Kishonti Múzeum 1. világháborús kiállításáról • Ferlefék Júlia (GMM) felvételei

is kitüntették. Azt követően, hogy augusztus 29-én egy gránátzilánktól megsebesült a hátgerincén, a laibachai (ljubljana), székesfehérvári és miskolci kórházakban ápolták. A háború vége a sátoraljaújhelyi hadirokkant intézetben érte.

Dr. Walló Tivadar (Zólyom, 1896 - Rimaszombat, 1969) hadnagy, a besztercebányai 16. honvédegyalozezred 1. pótzászlóaljába vonult be, majd a 6/III. népfelkelő zászlóalj kötelékében szolgált. 1916-ban és 1917-ben részt vett a galíciai, a román és a balkáni harcokban (Lemberg, Loznica, Valjevó, Maros-Torda).

1918 februárjában spanyolnátha fertőzést kapott, a budapesti hadikórházban kezelték. Betegségéből szerencsésen felépült, de a terjedőben lévő halálos vírus miatt a frontra már nem küldték vissza.

Rákosi Géza (Sajólénártfalva, 1882-1945) 1915-ben vonult be a besztercebányai 16-os honvédekhez. Előbb az orosz harctéren, majd a román és az olasz fronton harcolt. 1917-ben a román harctéren megsebesült. 1918 októberében az olaszok fogságába esett és csak egy év után tért haza.

FELHASZNÁLT IRODALOM, FORRÁSOK

Ajtay Endre

1943: A magyar katona. Századunk legszebb magyar csatái. Budapest

Alberty, Július

2008: Gemer-Malohont a Rimavská Sobota 1848-1918. Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

De Sgardelli Caesar

1940: A Felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914-1918. Athenaeum, Budapest

L. Juhász Ilona

2010: Neveitek e márványlapon... A háború jelei. Jelek a térben 3., Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja

B. Kovács István

2004: Gömörország. Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület, Rimaszombat

Gömör-Kishont, 1914-1918

Gömöri Ujság, 1914-1918

Gömör-Kishont Vármegye Hivatalos Lapja, 1914-1918

Ország-Világ. 1914. február 4., 38. évf, 6. szám

Ország-Világ. 1917. április 8., 38. évf, 15. szám

Rimaszombat város krónikája, 138-140.

A rimaszombati Gömör-Kishonti Múzeum történeti gyűjteményei.

Tábori lap az isonzói frontról, 1918

Kincses Katalin Mária

Gömörország szülötte: Markó Árpád hadtörténész visszaemlékezéseiből

Markó Árpád (1885–1966) az osztrák császári és királyi hadsereg katonatisztje, ezredes, hadtörténész, a *Magyar Tudományos Akadémia* tagjának életét és munkásságát eddig több vonatkozásban is méltatták. Ezekből megismerhetjük a hosszú, mintegy négy évtizedes, több politikai korszakon is átívelő, az 1947 utáni kommunista hatalomátvétel miatt méltatlan helyzetbe került, de abból szakmai tekintélye jóvoltából kitörni képes történelmi életút fontos állomásait.¹

A család legnagyobb meglepetésére, hiszen nem voltak hagyományai a családban a katonatiszti pályaválasztásnak, Markó Árpád 17 évesen – megszemlélve a császári és királyi VI. hadtest 1902-ben Rozsnyón tartott éves hadgyakorlatát – hirtelen úgy döntött, hogy hivatásos katona lesz. A szülők nagyon megdöbbentek, de nem elleneztek gyermekük választását. A Monarchia legjelentősebb felsőfokú tisztképző tanintézetébe, a **Mária Terézia** királynő által 1751-ben alapított *Wiener Neustadt-i* (bécsújhelyi) *Katonai Akadémiára* felvételiztették, ahová – jeles érettségi bizonyítvánnyal, egy német nyelven leteendő eredményes írásbeli és szóbeli vizsga után – középfokú polgári végzettséggel is be lehetett jutni.

Miután a bécsújhelyi Mária Terézia katonai akadémiát befejezte, 1906. október 1-jén hadnagyként a kassai békeállomáshelyű, 1734. május 16-án megalakult Cs. és kir. 34. sz. „*I. Vilmos német császár és porosz király*” magyar gyalogezredhez került szolgálatra, a 14. századba, ahol eleinte az altisztképző iskolaszázadnál tartalékos altisztek kiképzésével foglalkozott. 1909-ben – bár nem sok reménye volt, hogy bejusson a pályázók nagyon magas száma miatt – jelentkezett az ún. Hadiiskolába, a bécsi vezérkari iskolába, ahová végül is aktuálisan abban az évben csak huszártiszteket vettek föl. Ezért a kassai ezredparancsnokság úgy döntött, hogy a tehetséges fiatal tisztet utászkiképzésben részesíti: 1910. október és 1911. július, majd 1912. június és október között a cs. és kir. 13. komáromi utászszázalaj kötelékében kapta ezt meg, kinevezték 34. gyalogezred utászosztag parancsnokává és főhadnaggyá léptették elő.

Ebben a beosztásban érte meg az első első világháború kitörését. A világháborúban való részvételéről Markó Árpád hagyatékában háromkötetnyi visszaemlékezés maradt fenn, amely tudományos életművének is alapvető forrása.

A csapat szolgálata éveiben, az első világháborút megelőző időben még nem volt alkalma tudományos kérdésekkel foglalkozni, ám ekkor is sokat olvasott: a kassai tiszti kasszinónak szép könyvtára volt; a modern harcászat körébe vágó és egyéb hadtudományi kérdésekkel foglalkozó könyveket olvasta, valamint „*a régebbi háborúk történetével foglalkozó könyveket*”.

Markó Árpád a háborút követően, Budapestre költözése után, 1921 áprilisában döntött úgy, hogy jelentkezik a *Had-*

Markó Árpád

történelmi Levéltár és Múzeumba. Miután kiderült, hogy a németen kívül francia nyelvismerettel és latin-tudással is rendelkezik, június 1-jétől a Levéltár munkatársa lett. Előbb egy évig az első világháborús iratok, térképek válogatásával, rendszerezésével foglalkozott, a főigazgatóság központi titkári teendőit látta el. 1926-ban alakult meg az ún. *Régi Levéltári Osztály*, melynek vezetésével megbízták, s ebben a beosztásban tevékenykedett 1940 májusában bekövetkezett nyugállományba helyezéséig (immáron ezredesi rendfokozatban). Az 1930-as évekre a Levéltár elismert tudományos műhellyé vált, időközben érdeklődőként beiratkozott a budapesti *Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karára*, ahol történelmi és levéltári kurzusokat látogatott, s a XX. század első felének kiemelkedő, nemzetközileg is elismert hadtörténészévé vált. 1934-ben választotta levelező tagjainak sorába a *Magyar Tudományos Akadémia*.

Tudományos munkássága felöleli a XVII–XIX. századi magyar hadtörténelem számos korszakát. Foglalkozott többek között **Zrínyi Miklós**, a törökellenes harcok során hírnevet szerzett hadvezér katonai és hadtudósi tevékenységével. **Hadik András**, a Habsburg hadsereg tábornokának, a bécsi Haditanács elnökének életével. Az európai hírű, neves 1848-as forradalmár, **Kossuth Lajos** hadtudományi szerepével, de mindenekelőtt, évtizedeken keresztül a spanyol örökösödési háború történetével és ezzel összefüggésben a Rákóczi-szabadságharcral. Markó Árpád volt az, aki elsőként megállapította: **II. Rákóczi Ferenc**

magyarországi függetlenségi háborúja nem értelmezhető a nemzetközi diplomáciai kapcsolatok, a spanyol örökösödési háború, ismerete nélkül.

Az akadémiai tagságon, a Rákóczi-, Zrínyi- és Hadikutatáson kívül kiemelendők Markó Árpád különböző fórumokon tartott előadásai, melyek közül az 1938. évi nemzetközi zürichi történészkongresszuson tartott előadása volt a legemlékezetesebb. Ugyanakkor a tudományos ismeretterjesztés területén is aktív „szolgálatot vállalt”, hiszen a *Történelmi Társulat*, a *Tiszti Kaszinó*, a *Kisfaludy Társaság* felolvasóestjein és a *Magyar Rádióban* történelmi tárgyú előadásokkal, felolvasásokkal az 1930-as években rendszeresen szerepelt. Figyelemre méltóan kiterjedt tudományos és társadalmi kapcsolatrendszerrel rendelkezett ebben az időszakban.

Nyugalomba vonulása után, 1940-től a tél nagy részét Budapesten, krisztinavárosi lakásában, a nyarat pedig felesége Győr vármegyei birtokán, a Rábapatonához tartozó Dénesházapusztán töltötte, s idejének nagy részét a tudományos munka és a kamarazene töltötte ki. (Feleségét, **Sárkány Ilonát**, **Sárkány Ferenc** komáromi rendőrkapitány, későbbi országgyűlési képviselő leányát még komáromi utázkiképzésekor ismerte meg, s 1912-ben vette nőül. Gyermeük nem született, ezért magukhoz vették Markó Árpád félárva unokaöccsét, **Markó Sándort**, akit sajátjukként neveltek fel.)

1944–45 számára is a legnagyobb megpróbáltatások évei voltak, a szovjet csapatok közeledtével, feleségével Ausztriába menekült (Altaussee-környékére), ahonnan 1945 őszén csak hosszas vívódás után szánták rá magukat a hazatérésre. A szovjet megszállástól, a bolsevik hatalomátvételtől való félelmek hamar beigazolódtak. Az akkor már 60. életévén túl járó Markót idehaza szétbombázott budapesti lakásuk és felprédált dénesházi birtokuk képe fogadta. A súlyos anyagi és szellemi veszteségeken túl (könyvtára és kéziratban lévő munkáinak nagy része is megsemmisült) a legnagyobb személyes tragédiát feleségének elvesztése okozta.

A háborút követő politikai és társadalmi változások tovább megpróbáltatások elé állították az idős tudóst. 1948 végén megmaradt birtokát állami kézbe kellett adnia, 1949-ben pedig akadémiai tagságát is visszaminősítették, a tanácskozó tagok testületébe sorolták. 1948-ban elhagyta Rábapatonát, és Budapestre költözött egyik rokonához, majd 1951 ősztől unokaöccse, a híres evangélikus lelkész, **Sztechlo Gábor** biztosított egy szobát számára az általa vezetett evangélikus szeretetotthonok egyikében. Az 1950-es évektől ismét folyamatosan publikálhatott, s némi nyugdíjat is kapott. Ezekben az években írta meg memóárjait is.

Markó Árpád visszaemlékezéseit a budapesti Hadtörténelmi Levéltárban (és másolatban a *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában*) helyezte el azok megírása után, az 1960-as évek közepén. A hatkötetes visszaemlékezés-sorozat² Markó Árpád teljes életútját felöleli, katonai és tudományos pályájáról, társadalmi kapcsolatrendszeréről és – kuriózumként – kamarazene muzsikusi tevékenységéről ad számot. Egy gazdag katonatiszti és tudományos életút legfontosabb állomásairól, kiteljesedéséről szól. A visszaemlékezésekben feltárulnak szerzője világlátásának, mentalitásának legfőbb jellemzői.

I. A szülőváros, Rozsnyó

A rozsnyói családi, szellemi, társadalmi közeg ismerete nélkül katonai, majd tudományos életútja nem értelmezhető. A visszaemlékezések elsőként elkészült kötetének, az 1960. március 19-én befejezett *Hatvanöt esztendő muzsikája. A hegedű szolgálatában* című kéziratnak, valamint az 1961. február 16-án befejezett *Életem a történettudomány szolgálatában* című írásnak van e téren forrásértékű jelentősége. E kéziratok fontos fejezetei szólnak a családi indíttatásról, arról XX. század eleji rozsnyói szellemi közegről, melynek a tudós katonatiszt indíttatását, neveltetését, világlátását, műveltségét köszönhette. A továbbiakban ezek legfontosabb momentumait ismergetjük.

MARKÓ JÓZSEF-FÉLE BŐRGYÁR ROZSNYÓN (GÖMÖR M.)

Alapítalakelt 1782^{ik}, királyi szabadsalmat nyert 1844^{ik} évben

Markó Sándor és családja háza Rozsnyón, 1915

Markó Árpád 1885-ben a felvidéki, Gömör vármegyei bányász- és kereskedővárosban, Rozsnyón született. A város egyik anyagi és szellemi értelemben legmeghatározóbb iparos-kereskedő-értelmiségi családjából származik. Az evangélikus felekezethez tartozó család társadalmi presztízsét és anyagi bázisát **Markó Pál** (1751- ?) vállalkozó, gyáros, a rozsnyói bőrgyár – mely létrejötte után hamarosan a polgárosodó Magyarország egyik legjelentősebb iparvállalata lett a XIX. század elején – első tulajdonosa alapozta meg még 1782-ben. Markó Árpád édesapja, dr. **Markó Sándor** (1847-1912) parlamenti gyorsíró, jogász, ügyvéd, királyi tanácsos az első rozsnyói közjegyző volt, a *Kassai Királyi Közjegyzői Kamara* alapító tagja és titkára.³ „...rendkívül művelt, sokat olvasó, kitűnő stilszta, a külföldi irodalom után is érdeklődő ember volt. Nagyon sok magyar újság, hetilapra, de osztrák, német, francia és angol hírlapokra is előfizetett. Mint az 1875. évben felállított királyi közjegyzői intézmények Felső-Gömör megyében Rozsnyó székhellyel létesített első királyi közjegyzője, élénken részt vett a belpolitikában, társadalmi, tudományos életben, a kaszinó elnöke volt. Különös érdeklődéssel olvasta a lapok politikai vezércikkeit, s dicsérte az akkori publicisták, **Falk Miksa**, **Kass Ivor**, s mások írásait” – jellemzi édesapját Markó Árpád.

Különös gondot fordított gyermekei nevelésére, feleségével, **Szethlo Annával** (1853-1920; az eperjesi főesperes leánya, az ország egyik legbefolyásosabb evangélikus családjából) együtt.

„Szüleim rendkívül muzikális emberek voltak” – emlékezik Markó Árpád. Édesapja kitűnő zongorista, s elméletileg is nagyműveltségű, zeneértő ember volt, s édesanyja is jól zongorázott, a hírneves zeneszerző és karmester, **Kéler Béla** édesanyjának testvére volt. Mindketten nagy **Wagner**-rajongók voltak, az 1900-as években többször kiutaztak Bayreuthba egy-egy Wagner ciklusra, s hazajövet útba ejtették Karlsbadot is: „Kedves szokás volt ott, hogy ha valaki a fürdővendégek közül valamelyik darab előadását kérte, azt szívesen tűzték programra... – írja Markó Árpád –, szüleim mindig **Mendelssohn a-moll (skót) szimfóniáját**⁴ kérték...” A szülők nagy zenei érdeklődésére jellemző, hogy négykezes zongoraátiratban megvolt nekik a klasszikus és romantikus zeneirodalom minden nevezetesebb terméke (**Beethoven**-, **Haydn**-, **Mozart**-, **Schubert**-, Mendelssohn- stb. szimfóniák, Mozart, Mendelssohn, **Weber** operáinak nyitányai, a Wagner-operák partitúrái). „Vacsora után minden nap, hacsak nem volt valami akadály, leültek a zongora mellé, s mi, gyerekek, főleg János bátyám és én, ájtatos félelemmel ott kuporogtunk a zongora körül, s élveztük játékukat már hat-hét éves korunk óta.”

A családban két fiú és három leánygyermek született, zenei tehetséget a fiúk örökölték. A szülők úgy határoztak, hogy az egyik zongorázzon, a másik hegedüljön. De persze mindkettőjüknek zongorázni is meg kellett tanulni, mert a zongora a zenetanulás alapja. Első oktatásukat öt-hat éves korunkban kapták, a rozsnyói evangélikus egyház kántorától, **Maszny Páltól**, akinek felesége atyai ágon

Markó Árpád szülei

A Markó-testvérek – Matild, János, Jolán, Erzsébet és Árpád

rokonuk is volt. Maszny nem volt okleveles zongoratanár, de kitűnő orgonista, s arra alkalmas, hogy a gyerekeket a zongorajáték alapelemeibe bevezesse. A fivér, János tanítását pár év múlva az időközben Rozsnyón felállított evangélikus felsőbb leányiskolai internátusban alkalmazott, zeneakadémiát végzett diplomás tanárnók folytatták, Árpád pedig áttért a hegedűre. Harmadik elemista, tehát nyolc éves korában, 1893-ban az egyetlen rozsnyói hegedűtanár, **Kopeczky János** keze alá került. A városban nem volt zeneiskola, s képzett hegedűs sem élt ott. Kopeczky cseh-szudétánémet származású, öreg, nyugdíjazott katonazenekari muzsikus volt. E szavakkal emlékezik róla Markó Árpád: „Nagyon tisztességes, derék, egyszerű emberek voltak... A Váraljai utcában, egy kis házban laktak. Kopeczky bácsi persze nem volt sem tanult pedagógus, sem művész, amolyan becsületes zenei hivatalnok, de azt a feladatot, hogy a fiatal gyermekeket a hegedűlés kezdeti elemeibe bevezesse és a hegedűjátás alapfogalmaira megtanítsa, igen jól tudta végezni.”

A hat éves tanulás után a szülők látták, hogy gyermekük határozottan tehetséges muzsikus. Ugyanakkor Rozsnyón nem volt zenetanár, aki tovább tanítsa gyermeküket. Váratlanul következett be egy olyan fordulat, amely a gyermek képzésére döntő, áldásos befolyást gyakorolt:

„Édesatyám hetenként egy-kétszer tarokkpartira ült össze jó játékosokkal. Partnerei voltak dr. **Ivánkovics János**, a rozsnyói katolikus püspök, **Pósch Dezső** bácsi, kedves házi orvosunk és dr. **Stromp Ignác** ügyvéd, püspöki jogtanácsos.⁵ Valahogy szóba került az én

ügyem s szüleim bánata, hogy nincs, aki tovább tanítson, mire megszólalt a püspök és azt a jó hírt mondta, hogy most került hozzá, közvetlen környezetébe, mint succentor,⁶ azaz egyházzenei referens egy kitűnő hegedűs pap, aki pár évig Bécsben tanult teológiát, s ott a Zeneakadémiában elvégzett pár magasabb hegedű szemesztert. **Boroviczényi Nándornak**⁷ hívják. Neki nincs kifogása, ha elvállalja továbbképzésemet. Atyám rögtön másnap felkereste püspöki rezidenciáján Boroviczényit, és a püspök engedélyére hivatkozva megkérte őt, venné kezébe tanításomat. Boroviczényi – kedves, mosolygós képű, udvarias ember volt – azt válaszolta, hogy bár nem óhajt itt, Rozsnyón zenét tanítani, de ha a fiú tehetséges, elvállalja. Végleges őszinte választ csak akkor ad, ha legalább egy hétig már foglalkozott velem.” – Markó Árpádot végül három éven át tanította, s ezalatt a serdülővé vált gyermek gyakorlatilag a Zeneakadémia alsóbb szemesztereinek anyagát is elsajátította.

A muzsikálás a rozsnyói társadalmi életbe is bevezette az ifjút. A katolikus székesegyház orgonistája, **Lukácsy József** a dómban zenekart szervezett, s bár Markóék evangélikusok voltak, az apa szívesen hozzájárult, hogy gyermeke a dómban muzsikáljon. – „Ezekben az években már többször felkértek nyilvános szereplésekre” – folytatódik a visszaemlékezés. „A március 15-i gimnáziumi ünnepélyeken kellett hegedülnöm. Mayer... tehetséges zongorás osztálytársam kíséretével játszottam könnyebb magyar darabokat. De szívesen szerepeltem a nagy tornatermünkben évenként többször tartott vallásos estéken.”

A szülők a zenei nevelés mellett igen nagy hangsúlyt fektettek gyermekeik nyelvi oktatására is. Erről Markó Árpád e szavakkal emlékezik:

„Szüleim, mint nagyműveltségű emberek nemcsak a zene terén adtak gyermekeiknek lehetőséget magasabb színvonal elérésére, hanem az idegen nyelvek tanulása is jelentős szerepet kapott nevelési terveikben. Rozsnyón akkor még nem telepedett le okleveles nyelvmester. De édesanyám eperjesi barátnői közt volt egy testvérpár, neki kortársai és jó barátnői, **Nehrer Irma** és **Anna**, akik atyjuk, **Nehrer Antal** homeopata orvos⁸ halála után, mint német-francia-angol képesítéssel bíró nyelvmesternők Eperjesen éltek. Irt nekik, nem volnának-e hajlandók Rozsnyóra átköltözni, s a mi nyelvtanításunkat német, francia, angol nyelvekben átvenni. És biztosítja őket, hogy Rozsnyón még több tanítványuk lesz, mert nincs konkurencia. A nagy családi házuk udvarán lévő külön épületben lévő vendégszobák közül kettő konyhával rendelkezésükre áll, ott zavartalanul élhetnek és taníthatnak. A Nehrer nővérek az ajánlatot köszönettel fogadták és 1894-ben hozzánk költöztek.”

A tudós történész gyermekkori indíttatásai, tehetségének kibontakozása szintén a családi, városi közegnek köszönhető. Markó Árpád első sikeres, még gyermekkori publikációja e közegben született meg:

„Többen kérdezték tőlem, mikor már akadémiai tag voltam és könyveim, értekezéseim a szaklapokban sűrűn megjelentek, vajon vissza tudok-e emlékezni arra, hogy mikor kezdtem írással foglalkozni, s mi volt az első, nyilvánosságra került munkám? Hát erre egész pontosan tudtam felelni, s mosolyogva mondtam, 1895-ben, amikor tíz éves koromban megnyertem a Kis Lap című ifjúsági hetilap egyik irodalmi pályázatának második díját. A Kis Lapot, e képes újságot **Forgó Bácsi** néven **Ágai Adolf**, akkor ismert újságíró és lapszerkesztő⁹ szerkesztette kitűnő munkatársak segítségével...¹⁰ Minden évben nyáron pályázattételt tűzött ki a szerkesztőség...”

Édesatyám 1894-ben a dobsinai jégbarlang nyaralótelepén egy akkor épült villát vett meg, s 1895 nyarát már ott, Észak-Gömör megyének ezen a csodaszép hegyvidékén töltöttük. Nyár végén olvasom az az évi pályázati tétel címét: »Hogy töltöttem a vakációt?« – A nyaralás sok szép kirándulással, s minden egyéb, a jégbarlang körüli élet mozgalmasságával annyi érdekes elbeszélni valót nyújtott, hogy kedvet kaptam megfigyeléseimet, élményeimet leírni, s nagy merészen beküldtem pályázatomat... A bíráló bizottság... a második díjat egyhangúlag Markó Árpádnak ítélte oda.”

A Markó szülők másodszülött gyermeküket, Árpádot a Rozsnyói Evangélikus Főgimnázumba írtatták be, ahol a klasszikus műveltséghez tartozó latin, görög nyelv oktatására különösen nagy hangsúlyt fektettek. Iskolájára, tanáira, tanulmányaira így emlékezik vissza a történettudós:

„Amikor 1895-ben az első osztályba léptem, még volt három-négy olyan öreg tanárunk, akik felszentelt lelkészek voltak. Ezek tanították a görögöt, történelmet stb. Pár év múlva azonban helyüket már fiatal, képzett szaktanárok váltották fel. Osztályfőnököm az I–VIII. osztályig s egyben latin és magyar tanárom **Szántó József** volt. Fiatal korában a Csorna-premontrei Rend tagja, szerzetes tanár volt, de kilépett a rendből, evangélikus hitre tért át, megnősült, s így került hozzánk. Nagyon kedves, akkor már idősebb bácsi, zamatos dunántúli magyarsággal beszélt, s a klasszikus latinság és a magyar irodalom kiváló képviselője volt gimnáziumunkban. Az elsőtől az utolsó évig naponta volt latin óránk. Igen élvezetesen és érdekesen tudta velünk megkedveltetni tantárgyait. Neki köszönhetem, hogy történetkutató pályámon az ő keze alatt szerzett alapos latin műveltségem megkönnyítette és lehetővé tette előrelépésemet...”

A görög nyelvet az ötödik osztálytól kezdve heti három órában tanultuk. Tanárunk, **Hallay Zoltán** († 1940 u.) jól értette a dolgát, különösen **Homérosz**-ért lelkesedett. Nekem is nagy örömet okozott, hogy latinban Vergilius és görögben Homérosz eposzait eredeti nyelvükön megismerhettem, mert zenei fülemnek¹¹ igen tetszett a hexameteres verselés ritmusa. Hallay tanár úr titokban Homérosz egyes jeleneteinek magyarra fordításával is foglalkozott, szintén hexameterekben, s amikor egy-egy részletnél a fordítás közben megakadtunk pl. ennél a sornál: »...hon pot aristeuonta katektane faidimos Hector.«, szerényen megjegyezte: ...igénytelen fordításomban ez így hangzik: ... »kít hajdan harcban leteríte a deli Hector...«

Hasonló, jövőmre gondosan kiható körülmény volt az is, hogy a hetedik és nyolcadik osztályban a történelmet, világtörténelmet és magyar történelmet egy nagyon képzett történész-tanár, dr. **Hazslinszky Rezső** adta elő. Nagyvonalú történész volt, nem kívánta, mint az öreg pap-történészek, az évszámok bemagolását és az események száraz krónikájának eldarálását, hanem gondolkodásra serkentő módon tanított. Amikor már nagyobb értekezéseim, könyveim adatait gyűjtöttem könyvtári, levéltári kutatásaim során, mindig örültem, ha a Századokban és más szaklapokban találkoztam Hazslinszkynek egy-egy cikkével.¹²

Így tehát a rozsnyói evangélikus gimnáziumnak köszönhetem, hogy erre a humanista műveltségre támaszkodva dolgozhattam a hadtörténetírás mezején.”

Végül a gimnáziumi és magas színvonalú zenei tanulmányok ellenére, mint említettük, Markó Árpád hirtelen elhatározásból a katonatiszti hivatást választotta: „Romantikus hajlamom szerint mégsem indultam tudós, tanár, vagy íróembernek, hanem a katonai életpályát választottam. Szüleim... nem örültek ennek”, hiszen nem tudhatták, hogy gyermeküket mégis ez az út vezette el a magyar hadtörténetírás tudományterületére.

II. Az 1. világháború

Markó Árpád visszaemlékezéseinek hangsúlyos részét teszik ki az első világháborús emlékek: a hatból három kötet szól Markó Árpád első világháborús emlékeiről. Külön értéke a visszaemlékezéseknek, hogy azok nagyon pontosak, hitelesek, hiszen szerzőjük harctéri naplót vezetett az eseményekről, melynek alapján az 1960-as évek első felében memoárját összeállította.

A teljes életmű tekintetében az első világháborús visszaemlékezések nagyon nagy hangsúlyt kapnak, egy kézirat és két vaskos gépelt kéziratban beszéli el a háborúban való részvételének minden fontos eseményét. Markó Árpád tudományos életművének is alapvető forrásai ezek a visszaemlékezések, mert a kassai 34. gyalogezred „krónikásaként” – hiszen nagyon hamar, még 1914. késő őszén ezredsegédtiszti beosztásba helyezték, melynek köszönhetően első kézből értesült minden, az ezredet érintő eseményről, parancsról –, majd hadtörténészként ő volt az, aki az ezredtörténetet megírta¹⁴, különös tekintettel az első világháborús eseményekre. Éppen ezért európai viszonylatban is egyedülálló ez a visszaemlékezés, mert rendkívül ritka, mind a magyar, mind a nemzetközi szakirodalomban, hogy egy történész, ráadásul hadtörténész hagyott volna maga után visszaemlékezést az első világháború eseményeiről, melynek aktív szereplője volt, ráadásul hivatásos tisztként. Mindez tükröződik a visszaemlékezés szemléletmódján, szakszerűségén, tárgyyszerűségén, tehát színvonalán is.

Meg kell említenünk, hogy Markó Árpád hadtörténeti pályafutása is az első világháborús események értékelésével, hadtörténeti leírásával, közreadásával kezdődött. Első két hadtörténeti publikációja, amelyek a *Magyar Katonai Közlöny*ben jelentek meg a 34. gyalogezred 1917. július 19-i rohamáról, illetve a gyalogezred oroszországi harcairól szólt.

*

A világháborús memoár főként az első világháború keleti hadszínterének eseményeiről, különösen a Markó Árpád részvételével lezajlott harcokról szól részletesen, de ezredének harcairól akkor is áttekintést ad, ha ő maga sebesülése vagy betegsége miatt átmenetileg eltávozott a frontról.

A 34. kassai gyalogezred az orosz frontra került. Gyülekezési és megindulási körlete a VI. hadtest többi alakulatával együtt a Przemysl erődjétől (ma Lengyelország) délre eső erdős, mocsaras területen volt, a San és a bele torkolló Wisznia folyó találkozásának térségében, a mai lengyel-ukrán határ déli-délnyugati szakaszának közvetlen közelében, az akkori Közép-Galiciában. Az előbb homokos, kőves talajú vidéken, majd a lápos, mocsaras, folyókkal szabdaltnak való áthaladás már a harcok megkezdése előtt is komoly kihívásokat jelentett a felvonuló csapatok, s különösen a fiatal utásztiszt, Markó Árpád számára, akinek feladata éppen a továbbjutás biztosítása,

Markó Árpád és felesége a frontra indulás napján 1914. augusztus 8.

az akadályok leküzdése volt. *„Belejutottunk a San egyik holtágának vélt régi mocsaras medrébe, lóháton hasig süppedtem már bele, embereim nagy része is térdig beragadt már; de sikerült valahogy kikászálódni a sárból”* – írja.

Az ezred és Markó Árpád számára az első nagy, sok emberéletet követelő bevetés az 1914. augusztus 26. és szeptember 2. között megvívott komaróvi csata volt, melynek során az osztrák-magyar 4. hadsereg sikeresen visszaszorította az orosz 5. hadsereget. Az osztrák-magyar 3. hadsereg az ugyanekkor Lembergől keletre vívott harcok során nem tudta feltartóztatni az orosz túlerőt, a 4. hadsereg (s benne a VI. hadtest és a 34. gyalogezred) előnyomulását ezért megállították, és előbb Lemberghez rendelték, majd további visszavonulásra kaptak parancsot.

Ezzel egy időben Markó Árpád megbetegedett, és leromlott egészségi állapota miatt betegszabadságra távozott. Néhány hetes kórházi kezelés és lábadozás után, 1914. november elején – egy frontra induló menetzászlóaljhoz csatlakozva – ismét ezredéhez utazott, s november 7-én átvette korábbi beosztását, az ezredutászosztag parancsnokságát. A visszavonulás („átcsoportosítás”) még mindig tartott, s beosztásának megfelelően egy ízben Markó vezette alakulata menetoszlopát egy Krakkó közeli faluig, ahová az orosz támadás kivédésére rendelték őket. November 19-én megsebesült a kezén, s ismét el kellett hagynia ezredét. Távollétében, december elején az ezredet végleg kivonták a 4. hadsereg és a VI. hadtest kötelékéből, s a **Böhm-Ermolli** lovassági tábornok¹⁵ vezette 2. hadsereg alárendelt-

ségében Orosz-Lengyelországba vezényelték, ahol az ezred többek között Piotrków város bevételével szerzett hírnevet. Markó Árpád 1915. február 4-én érkezett vissza ezredéhez, amelyet aztán 7-én kivontak a arcvonalból, és a magyar határ védelmére rendelték, a Kárpátok gerincén harcoló seregek vonalához.

Budapesten keresztül utazva, február végén érkeztek meg a zempléni magyar határszakasz galíciai oldalára. Innen valamivel tovább, észak felé rendelték őket, ahol a Manilowa hegycsúcs bevételéért vívtak az oroszokkal elkeseredett harcot. Markó ezt a 25 napos harcot „*a világháború legkritikusabb, legnehezebb időszakának*” nevezte, amelyben ő és ezredtársai is részt vettek. Ekkor, 1915. március 7-én érte a megtiszteltetés, hogy ezredparancsnoka az utászosztag éléről ezredsegédtiszt beosztásba helyezte, egyelőre csak a betegszabadságra távozó adjutáns helyettesítőjeként.

Új beosztásában rendbe tette az elődje által hanyagul vezetett adminisztrációt, s önálló kezdeményezésekhez nyerte meg parancsnokát. Sikerült kellő súllyal képviselnie ezrede érdekeit a felsőbb parancsnokságok felé. Március 27-én ismét a Kárpátok vonalának magyar oldalára irányították az ezred parancsnokságát és szétszóródott alakulatait, de néhány nap múlva már újra a galíciai oldalon vetették őket harcba. A következő hetekben zászlóaljanként és századonként szétszabdalva a határszakasz különböző pontjain – hol a magyar, hol a galíciai oldalon – teljesítettek szolgálatot. Markónak így elsősorban az ezred egyesítéséért kellett újabb és újabb kérvényekkel fordulni a hadosztályparancsnoksághoz. Ezredese és bajtársai egyaránt elégedettek voltak vele. Parancsnokát egy visszavonulás alkalmával személyesen kellett támogatnia és kimenekítenie az ellenséges tűzből. Nem csoda hát, ha a felgyógyult ezredsegédtiszt helyett **Colerus** ezredes¹⁶ Markót nevezte ki véglegesen adjutánsná. Május 1-jével századossá is előléptették, s a kárpáti harcokban tanúsított magatartásáért megkapta a *Katonai Érdemkereszt III. osztályát*.

A gorlicei áttörés (1915. május 2-5.) eredményeként a magyar határ felszabadult az orosz nyomás alól, s a kárpáti harcokban súlyos veszteségeket szenvedő 34-esek

május 8-ától a visszavonuló oroszok üldözésében vettek részt. 1915. késő tavaszától kora őszig tartott az a diadalmas előrenyomulás, amelynek végén Markó Árpád ezredével együtt az Ikwa folyó vonaláig jutott. Közben május utolsó és június első napjaiban súlyos harcokat vívtak Przemysl előterében (Gaj erdő), ahol Markó igen kritikus helyzetben, gondos megfontolás után elhallgatta a dandár- és hadosztályparancsnokság felé tett jelentéseiben az első vonalban támadó zászlóalj előrejutását, hogy elaprózva tudassa ugyanazt az eredményt, s ezzel lehetőség szerint csökkentse a további előrenyomulás sürgetéséből eredhető emberáldozatot és anyagi veszteségeket. Telefonjelentéseit lehallgató bajtársai előbb nem értették meg szándékát, de a nap végére felismerték, hogy érdekükben cselekedett, s ezzel olyannyira bizalmukba fogadták ezredsegédtisztjüket, hogy a későbbi válságos helyzetekben ezentúl sem kérdőjelezték meg intézkedéseit.

Június 20-22-én a Lemberg visszafoglalásához kapcsolódó harcok során a várostól északra magasló Lysa Gora hegycsúcs bevételével tüntették ki magukat az ezred katonái, a „*Vilmos-bakák*”, majd július–augusztus folyamán a Bug partján kiépített védelmi szakaszban viszonylag csendes időszak következett számukra. Szeptember elején elérték a Monarchia határát, majd továbbhaladva – mint már említettük – az Ikwa folyó mentén kiépített védelmi állások egy szakaszán helyezték el az ezredet.

Az itteni állásharcok 1916. kora nyaráig tartottak, amikor a **Bruszilov**-offenzíva hatására előbb a Monarchia határáig (június–július), majd még tovább, Jasionow térségéig kellett visszavonulniuk. Itt újabb védelmi állások kiépítése után ismét hosszú hónapokig (1917 márciusáig) tartó lövészárkok harcok következtek.

A háború első szakaszának időszakában Markó Árpád számára volt egy rendkívüli epizódja is, amely 1915 júniusában zajlott le, s melyről e szavakkal emlékeznek:

„Június 18-án este 6 órakor telefonhoz hívnak. Förster-Streffleur őrnagy mondja, hogy ezredesemmel sürgősen szálljunk nyeregbe, s amilyen gyorsan lehet, jöjjünk a jarynai korcsma melletti tisztásra. Kérdésemre, hogy mi az oka a sürgősségnek, azt válaszolta, majd meglátjátok, telefonon ezt nem közölhetem.

A Cs. és kir. 34. sz. magyar gyalogezred 1859 mintájú zászlaja, elő- és hátlap. A sárga selyemből készült zászló ma a Hadtörténeti Múzeumban van, leltári száma: HTM 0156/ZI.

A Cs. és kir. 34. sz. magyar gyalogezred 1859 mintájú zászlaja, elő- és hátlap. A sárga selyemből készült zászló ma a Hadtörténeti Múzeumban van, leltári száma: HTM 0156/ZI.

Az ezredparancsnokság néhány tisztje a jasionowi állásban.
Markó Árpád a fa előtt ülő alak

Alig tíz perc múlva már elértük a jarynai korcsma tisztását. A füstölögő épületrom közelében egy nagyobb, német és osztrák–magyar tiszti csoport állt egy asztal körül, amelynek lapjára kiterített térképen **Kosak** altábornagy¹⁷ magyarázta a hadi helyzetet. A tiszti csoport mögött három díszruhába öltözött, óriás természetű pomerániai gránátos. A középső tartotta a német Kaiserstandartot, azaz a német császár jelenlétét jelző legfőbb parancsnoki zászlót, két ezüst kürttel felszerelt testőr között. Tehát itt most **II. Vilmos** császárral¹⁸ találkozunk, aki az asztalra hajolva figyelte **Kosak** altábornagy magyarázatait. Úgy látszik, éppen a mi arcvonalunkról beszélt, mert amikor mi lóról szállva közeledtünk feléjük, **Kosak** ezt mondja: »Egyébként, Felséges Uram, ezredének helyzetéről a legilletékesebb ezredparancsnok adhat itt most felvilágosítást.« – A császár felnézett, meglátott minket, s felénk indult. Megállottunk, Colerus bemutatkozott mint ezredparancsnok, mire a császár vele is és velem is kezét fogva azzal üdvözölt: „Nos, mit csinál az én derék ezredem?” – Colerus röviden jelentette legutóbbi harcainkban való részvételünket. A császár megemlítette, hogy harcjelentéseinket mindig figyelmesen elolvassa, s örül annak, hogy „*meine braven ungarischen Soldaten*”¹⁹ minden alkalommal derekasan harcolnak. Megemlékezett arról, hogy Petrikau várost ezredünk foglalta el, s azzal végezte: „*Útban vagyunk Lemberg visszafoglalása felé. Remélem, derék ezredem ott is ki fogja magát tüntetni.*”

Nowy-Poczajew előtt, az Ikwa partján, 1915. szeptember 15. és 1916. június 15. között az ezred kilenc hónapos tétlenségre volt kényszerítve: „*Nowy-Poczajew környéke és az Ikwa völgye a világháború következő hónapjaiban fontos szerepet töltött be ezredünk történetében. Teljes kilenc hónapig maradtunk ezen a térszínen, állásharcba merevedve, jól kiépített vé-*

delmi állásainkban” – emlékezik vissza Markó Árpád. Ez a tétlenség a már említett Bruszilov-támadás bekövetkezéséig tartott, amikor 1916. június 17. és július 28. között az ezred a birodalom többi haderejével együtt visszavonulni kényszerült a Monarchia volt határa mögé. A császári és királyi hadsereg dinamizmusa megakadt, s az ezred egy újabb, nyár végéig tartó állásharcra kényszerült, amikor is Markó Árpád kiújuló betegsége (súlyos, ideges gyomorpanaszok) miatt ismét betegszabadságra kényszerült. Ennek az időszaknak a viszonylagos frontnyugalmáról így számol be:

„*Persze azért nem felejtettük el, hogy háborúban vagyunk. Az oroszok naponként lőtték vonalainkat s a mögötte lévő térszínt, erdőket, falvakat tüzérséggel, s éjjel kisebb-nagyobb osztagok próbálkoztak az Ikván átjönni, s drótakadályaink előtt örökdő előőrseinket legyűrni vagy fogságba vinni.*

Szorgalmas századaink, derék tisztjeik vezetésével állásaikat pár hónap alatt valóban mintaszerű, mély folyosókkal, kavernákkal, alvó helyiségekkel jól berendezett lakóhelyekké építették ki. Az árkok falait erős, sűrű vesszőfonások védték meg a leomlástól. Cél-szerű összekötő árkok készültek a konyha dekungja, a hátrább kiásott latrinák felé, úgyhogy a közlekedés még erős orosz tüzérségi tűz alatt sem volt lehetetlen.

Napközben általában csendes volt a vonal, de éjjel néha annál zajosabb. Nagyon kellett vigyázni, hogy az 50–100 m széles drótakadályaink előtt éjjel örökdő előőrsök, vagy az Ikvához vízért menő járőrök ne essenek az oroszok kezébe. Ilyenkor bizony igen elkéseredett kézitusákra került sor.”

Az 1916. évi frontélményekhez kapcsolódik a húsvéti időszakban fölélenkülő frontbarátkozás:

„*A délelőtti órákban eleinte egy-két, később mindig több orosz bújt ki árkaikból, majd 80–100 főből álló csoportok, fegyver nélkül, fehér kendőket lobogtatva közeledtek állásainkhoz. Rögtön telefonáltam a hadosztályhoz, hogy fogadjuk őket. Azt válaszolták, hogy ha nem ellenséges szándékkal jönnek, a drótakadály előtt meg kell őket állítani, s beszédbe eredni velük. A drótakadály előtt megállva húsvéti énekeket kezdtek énekelni, orosz, német, sőt magyar nyelven is húsvéti jókívánásokat kiabáltak át hozzánk. Hadicseltől tartva a századparancsnokok rögtön megszállatták az első árokvonalat, lövésre kész géppuskáikat is beállították, de nem történt semmi. Délután újabb ilyen békés muszkák jöttek előre, de csak az Ikwa túlsó partjáig, és dobáltak át a vízben húsvéti ajándékcsoomagokat ünnepi szentképekkel, kalácsokkal. Mi ezt szintén átdobott kis csomagokkal viszonzottuk, cigarettát, rumot, kenyeret dobtunk át hozzájuk.*

De másnapra már minden további barátkozás megszűnt, mert egy másik frontszakaszon az oroszok valóban békésen közeledő csoportjai mögött fegyveres szakaszok lopakodtak elő, s kezdtek állásainkat lőni. Így hát felsőbb parancs betiltott minden barátságos közeledést.”

Markó Árpád a napi események leírásán kívül további, mentalitástörténeti szempontból fontos adalékokkal szolgál visszaemlékezéseiben. Ezek közé tartoznak a katona személyes bátorságára, valamint a császári és királyi hadsereg moráljára vonatkozó megfigyelései:

„Az emberek közt minden időben voltak született bátor egyének, akik háborúban vakmerőségükkel, vállalkozó kedvükkel valóban bátran viselkedtek. De kevés ilyen embert ismertem. És azt az érdekes tapasztalatot szerezhettük – erről a harctéren sok sorstársammal beszélhettem –, hogy a békebeli szolgálatban kiváló... tiszt, tisztelet a kivételeknek, éppen a legkevésbé váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Azt hittük, hogy ők, akik szakaszaikat, századaikat valóban kiválóan képezték ki és gyakorlatok alatt ügyesen vezették, s katonás fellépésükkel feljebbvalóik és legénységük elismerését érdemelték ki, a háború komoly harcaiban egyáltalán nem tündököltek vitézségük, bátorságuk kimutatásával... Másrészt viszont azt az érdekes tapasztalatot szerezhettük, hogy a kevésbé katonás fellépésű, egyébként derék, ügyes, de jelentéktelennek látszó tiszt a harctéren olyan bátran vezették csapataikat, s személyesen is annyira kitűntek vitéz és szívós kitartásukkal, hogy mindnyájunk tiszteletét megérdemelték. Szóval, már a háború első évének tapasztalataira támaszkodva megállapíthattuk, hogy a harctéri bátorsághoz nem schneidig fellépés, hanem magas fokú erkölcsi erő szükséges.

Ez, hozzá a szívós kitartás válságos helyzetekben, a kötelességtudás, fegyelem és nem utolsó sorban az ezred becsületének szem előtt tartása voltak azok az erkölcsi tényezők, amelyek együtt adták meg az egyén bátorságának bizonyítékát.”

Markó Árpád átmeneti gyógyulásának köszönhetően a harctéren újból 1917. március 23. és július 5. között teljesített szolgálatot. Ennek az időszaknak a legfontosabb megfigyelése az orosz hadseregben végbement változásokra vonatkozik. Megfigyelte: a cári uralom bukásának következménye a fronton az volt, hogy az orosz hadsereg egysége megbomlott. „A cárhoz ragaszkodó tisztikar

nem szívesen engedelmeskedett a forradalmár Ke-renszkij²⁰ diktátornak, még kevésbé az utána jövő bol-sevista vezetőknek, s maga az orosz fővezérség sem volt kezdetben tisztában a háború további sorsát illetően. Voltak, akik a háborút folytatni akarták, de a többség, az alsóbb tisztikar és az egész legénység a békét kívánta.”

A vereséghez vezető eseményeket Markó Árpád egy 1917 közepén tett megfigyeléssel kezdi: ekkor már a fronton is nagyon érezni lehetett, hogy a Monarchia teljesítő-képessége erősen hanyatlik. Május közepén pl. le kellett adnia a gyalogság összes nélkülözhető lovát a tüzérségnek és vonatcsapatoknak. „Csupán az ezredparancsnok, a zászlóaljparancsnokok és segéd tisztjeik tarthatták meg lovaikat. Ebből is láthattuk, hogy mozgó háborúra többé nem kerülhet sor.” A frontvonal végleg megmerevedett, ugyanakkor folyamatos orosz tüzértámadást kellett kivédeniük.

Markó Árpád kiújuló betegsége és az orvosi tilalom miatt a továbbiakban képtelen volt részt venni a frontvonal harcaiban. A hadseregben azonban továbbra is tevékeny szolgálatot vállalt: ezrede Kassán felállított pótzászlóaljánál 1917. július 6. és 1918. október 31. között folyamatosan teljesített szolgálatot. A háterszágban, a pótzászlóaljnál folytatták a kiképzést a Monarchia hadseregében, és állították össze a harctérre küldendő csoportokat. Ugyancsak a pótzászlóalj-parancsnokság gondoskodott arról, hogy minden kiküldött pótalakulat szekereket, lovakat, ruhát és egyéb felszerelési tárgyat is vigyen magával. Minél tovább tartott a háború, annál nehezebb lett a pótzász óalj szolgálata, így a jelentős harctéri tapasztalatokkal rendelkező Markó Árpád kulcspozícióba került mint kiképző- és logisztikai feladatokkal megbízott tiszt, hiszen ezredének pótzászlóalja a mozgósítástól az összeomlásig összesen 44 menetzászlóaljat küldött ki a frontra, átlagosan 3-400 fős létszámmal. Rendkívül hasznos munkát végzett kiváló adminisztratív érzékének köszönhetően a hadsegélyezés területén is. Eközben az ezred 1918. január 18-án végleg elhagyta az orosz hadszínteret, március 10-ig Prágában volt, s karhatalmi

Állásharcban – árokészlet

Az ezredparancsnokság barakkja a borszczewkai állás mögött. Markó Árpád prémgalléros köpenyben látható

szolgálatot végzett. Onnan levitték az olasz hadszíntérre báró **Hötendorf**²¹ hadseregcsoportjába, a Brenta folyó partjára, s ott fejezte be a háborút.

*

A frontesemények pontos, aprólékos, tárgyyszerű leírásán kívül rendkívül plasztikus képet kapunk Markó Árpád visszaemlékezéseiből a harcoló katonák gondjairól, feladatairól, az ellátási, logisztikai háttérrel, az e téren felmerülő problémákról, a harcoló katonák élelmezési nehézségeiről is. A hadműveleteket részletesen ismerteti egyidejűleg „alul- és felülnézetből”. Vagyis szemtanúként egyszerre van jelen szubjektív megfigyelőként, s értékelő, távolságtartó, a hadművelet átlátó katonatisztként és analitikus beállítottságú hadtörténészként. Nagyon megragadó Markó Árpád leírása az első harcok nyomán szerzett benyomásokról, a katonákat ért pszichikai nyomásról, a halál és sebesülés élményéhez kapcsolódó mentális és pszichés reakciójuk változásairól, amely az egész, háborúba vezényelt generáció „élményét” jelenti egyben, s tükrözi annak látásmódját. A visszaemlékezések elsőrangú, pontos, hiteles és szakszerű forrásai az első világháború galíciai frontján történt eseményeinek. Markó Árpád tudományos pályafutásának kezdete, a békeévek időszakában, mint említettük, szintén az első világháborúhoz köthető, illetve közvetlenül a háború utáni években indult. Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy e pályafutás kiteljesedéséhez nem lett volna elegendő a háborús tapasztalat, a katonatiszti mesterség tudása.

JEGYZETEK

¹ Összefoglalva ezek felsorolását, lásd: Kincses 2013. Rozsnyón megjelent ezek között: Zachar 1996. 66–70.

² Lelőhelyük: Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, leltári számuk: Tgy 3598/a-e. A visszaemlékezéseket a jelen közlemény szerzője és Mészáros Kálmán hadtörténész rendezi sajtó alá, akinek segítségét a jelen írás elkészítésében is köszönöm. Az első kötet megjelent: Tudós és katona. Markó Árpád visszaemlékezései I. Sajtó alá rendezte Kincses Katalin Mária. HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Budapest, 2014. (Bevezető tanulmánnyal.) A II. kötet megjelenésének várható időpontja 2014 őszre.

³ Jogi szakíróként cikkei jelentek meg a közjegyzői munka gyakorlati kérdéseiről a Jogtudományi Közönlönyben. Megírta az evangélikus egyház alkotmányát Egyházi törvénykezés címmel, valamint a Kassai Királyi Közjegyzői Kamara 25 éves történetét. A királyi közjegyzőség mozgalmában tevékeny részt vállalt. 1989 után róla nevezték el a Magyar Országos Közjegyzői Kamara egyik legnevesebb díját. Összefoglalóan lásd: Rokolya 2011. Dr. Markó Sándort a közelmúltban választották meg a XX. század első számú közjegyzőjévé.

⁴ Jakob Ludwig Felix Mendelssohn-Bartholdy: a-moll, Skót-szimfónia, op. 56. (1842)

⁵ Ivánkócs János, dr. (†1904), piarista szerzetes, rozsnyói püspök; Pósch Dezső dr. (†1909 u.), rozsnyói városi tisztiorvos, a Gömör megyei Orvosszövetség és Orvos-Gyógyszerész Egylet alelnöke, a Markó család barátja, háziorvosa; Stromp Ignác (?-?) 1889 és 1892 között a város polgármestere volt.

⁶ Succentor (lat.): r. kat. istentiszteleti énekszolgálatot irányító papi személy.

⁷ Boroviczenyi Nándor (születési és halálozási dátuma nem ismert) (?-?), teológus, majd zeneakadémiai növendék, Markó Árpád hegedűtanára, 1913-ban Ceglédbercel katolikus plébánosa, többek között hittankönyvet is írt.

⁸ Nehrer Antal Ede (pontos születési és halálozási dátuma nem ismert), (?-?), székesfehérvári születésű homeopata orvos, 1831-ben Párizsban praktizált, a kolerajárvány idején helytállásáért a francia király a járvány alóli megszabadulás emlékérmével tüntette ki, 1832-ben Bécsben működött.

⁹ Ágai (Rosenzweig) Adolf (Forgó bácsi) (1836–1916) – humorista, lapszerkesztő, eredetileg orvos, a Borsszem Jankó című élelclap elindítója, a Kis Lap című gyermekújság szerkesztője.

¹⁰ A Kis Lap egy képes gyermekújság volt a XIX. század végén. Forgó bácsi (Ágai Adolf) 1871. április 1-jétől szerkesztette. Előbb a Deutsch-féle könyvnyomda, majd az Athenaeum adta ki Budapesten. Hetenként jelent meg nyolcadrés alakban, képekkel.

¹¹ Értsd: zenész fülemnek.

¹² Hazslinszky Rezső, dr. (1869–1914), tanár, újságíró, történész, a Rozsnyói Bányászati és Kohászati Múzeum első igazgatója, Markó Árpád történelemtanára. Magyar történelemből és diplomatikából szerzett doktori fokozatot, történészként is működött tanári hivatása mellett.

¹³ A cs. és kir. 34. magyar gyalogezred története 1734–1918. „Pátria” Irodalmi vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1937. A gyalogezred történetét Markó Árpád írta.

¹⁴ Eduard von Böhm-Ermolli báró (1856–1941), lovassági tábornok, 1916-tól vezérezredes, 1918-tól tábornagy, a császári és királyi 2. hadsereg parancsnoka (1914–1918).

¹⁶ Emil Silvester Colerus von Geldern (1856–1919), altábornagy, 1914-től gyalogsági tábornok, a császári és királyi III. gyaloghadosztály parancsnoka, 1915-től nyugállományban.

¹⁶ Ferdinand Kosak (1856–1932), altábornagy, 1918-tól gyalogsági tábornok, 1914. október és 1915. augusztus, majd 1916. augusztus és 1917. augusztus között a császári és királyi 27. gyaloghadosztály, 1915. szeptember és 1916. augusztus között pedig egy különleges alakulat, az ún. Kosak-csoport parancsnoka a galíciai fronton.

¹⁷ II. Vilmos (Friedrich Wilhelm Viktor Adalbert von Preußen) (1859–1941), 1888–1918 között a Német Birodalom császára, a kassai 34. közös gyalogezred tulajdonosa.

¹⁸ Az én derék magyar katonáim. (ném.)

¹⁹ Alekszandr Fjodorovics Kerenszkij (1881–1970), az 1917-es februári forradalom után Oroszország miniszterelnöke, valamint a fegyveres erők főparancsnoka. Kormányára nem tudott megfelelni a társadalmi elvárásoknak és fokozatosan elveszítette a népszerűségét. A bolsevikok ellen való fordulása jelentősen hozzájárult az 1917-es októberi orosz forradalom kitöréséhez és saját bukásához. (Ezt követően száműzetésbe kényszerült.)

²⁰ Franz Conrad Hötzendorf gróf (1852–1925), cs. és királyi altábornagy.

IRODALOM

Kincses Katalin Mária

2013: Szellemtörténet és hadtörténetírás. A magyar hadtörténetírás kapcsolódási pontjai, különös tekintettel az 1930-as évekre. Hadtörténelmi Közlemények, 126. évfolyam 2. sz. (2013. június) 377–411.

Zachar József

1996: Markó Árpád hadtörténész, Rozsnyó város szülötte. Rozsnyói Kalendárium. Szerk. Ambrus Ferenc. Rozsnyó, 66–70.

Böszörményi István

Részletek Scherer Lajos losonci gimnáziumi tanár emlékirataiból (1914–1919)*

A Bács-Bodrog megyei Óverbászton, 1874-ben született **Scherer Lajos** 1898-ban lett a *Losonci Magyar Királyi Állami Főgimnázium* magyar–német szakos tanára. 31 évet és – 70 éves nyugdíjasként – még két hónapot töltött a katedrán. Az iskolai munka, és a *Madách Imre Cserkészcsapat* vezetése mellett aktív részvevője lett a város közeletének: a *Magyar Asztaltársaság*, az *Állami Tiszviselői Kör*, a *Polgári Kör*, a *Magyar Dalegylet* tisztségviselője, sőt az *Evangelikus Nőegylet* tiszteletbeli titkára is volt. Különböző műfajú írásai rendszeresen jelentek meg a helyi sajtóban, ugyanakkor szorgalmasan gyűjtötte az anyagot későbbi, a város és a gimnázium történetét feldolgozó-népszerűsítő munkáihoz. (*A 350 éves losonci gimnázium vázlatos története*, 1940; *Losonc – Egy magyar város rövid története*, 1943.) 1919 után a *Csehszlovák Állami Reform-Reálgimnázium* tanáraként tankönyveket írt, szerkesztette és kiadta a legendás ifjúsági és cserkészlapot, *A Mi Lapunk*-at, az első határon átívelő magyar szellemi fórumot (1921–1932). Publikált a *Prágai Magyar Hírlapban* és a *Magyar Tanító c.*

folyóiratban is, felolvasásokat tartott a pozsonyi rádióban. A csehszlovák tanügyi hatóság 10 évi szolgálat után kényesernyűdíjazta.

Szégyenfoltja Losonc történetének, hogy a köztiszteletben álló, 71 éves tanárt 1945 augusztusában méltatlan, embertelen módon, egy batyuval a hátán kiutasították Losoncról „*A kalondai csszl. vámházban alaposan átvizsgálták a holminkat [...] egy fegyveres vármőr kíséréte mellett kivitték az új országhatárra, ahol holminkat egy árokba hányták...*” – írja önéletrajzában.

Scherer tanár úr Nagymaroson kezdett új életet. Gazdálkodott, és megírta *Önéletrajz*-át. Ebből a kéziratból idézünk alább. Utolsó éveit leányánál, unokái körében töltötte, Kiszomborban. Szegeden halt meg 1957-ben. Pedagógusi és közeleti szereplését szegedi sírfelirata drámai tömörséggel így rögzíti: „*a felvidéki fiatalok nevelője*”. Scherer Lajos hagyatékát Szegeden élő unokája, dr. **Vágás István** vízépítő mérnök, címzetes egyetemi tanár, tudományos szakfolyóirat főszerkesztője gondozza.

„Az első világháború kitérése véget vetett az olcsó életnek és kellemes vidámságnak. Mindenki hadikölcsönt jegyzett. Az asszonyok hősapkákat és érmelegítőket kötöttek a honvédek részére. Sok nő beállt a *Vörös Kereszt* ápolói közé. A Losoncon létesített *Barakk-Kórház*-ban ápolták a nagyszámú maláriás beteg és fagyott lábú katonákat. Lelketlen kereskedők papírtalpu bakancsokat szállítottak. Cserkészseim is sokat tevékenyedtek. Minden érkező betegszállító vonathoz kivonultak s hordágyon vitték a kórházba a beteg katonákat. Ezért a *Vörös Kereszt*től hordá-

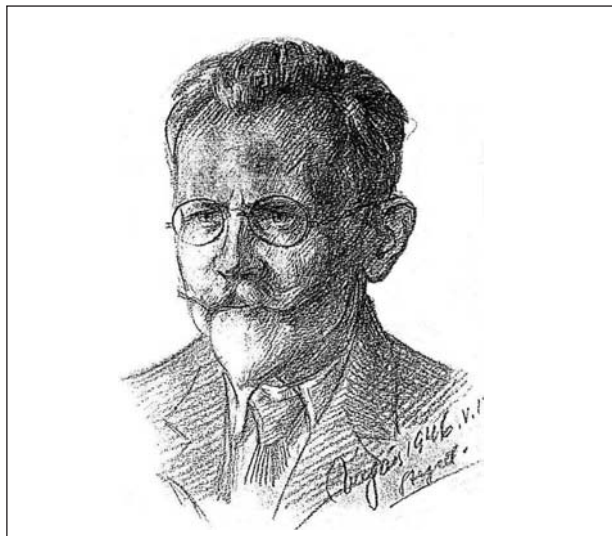
gyat és két, elsősegélyhez való gyógyszerládát kaptak ajándékba.

A losonci gyárak teljes gőzzel dolgoztak. Igen sokat nyertek, nemcsak a szállított szeszen, szöveten, katonai áson stb., de kis ágyút is gyártottak a sok társzekerem felül. Losonc hatalmas iparvárossá fejlődött. Népe is meggazdagodott. Mindenki a front erősítésén dolgozott. Hazafias lelkesedés fűtötte a polgárokat.

Magam is hizlaltam 1917-ben öt sertést. A tengerit Hatvan és Selyp vidékéről kaptam, igen jutányos áron. A felesleges zsírt egy forintért adtam el. A füstölt hús is jó áron kelt el. [...]

Már vályogkenyeret ettünk kukoricából, és tarlórépát. A négy éves háború elején mindenki prédált, a végén mindenki nyomorgott. Kiürültek a telt éléskamrák. Az én családom nem éhezett. Ha nem is volt sok, de mindig jóllakhattunk. Ekkor tűnt ki, hogy milyen kitűnő háziasszony a feleségem. A tanárnék és sok más asszony eljött hozzám, hogy tőle megtanulja a háborús, és általában a rendes főzést. Pedig békében gúnyolódtak rajtunk, hogy mind a ketten piacra járunk, mi több, a vett holmit is mi visszük haza, nem a cseléd.

Losoncon sok katonát képeztek ki.¹ Mindig volt néhány ezer. Magából a háborúból nem láttunk semmit, legfeljebb virágos vonatokat, melyeken a harctérre szállították az utánpótlást, vagy szomorú betegszállító szerelvényeket, amelyeken hozták a sebesülteket. Losonc nem volt, s nem lett harctér. Ez nagy szerencse volt!

Scherer Lajos portréja (1946)

*Az önéletrész szövegét a tartalmi hűség megtartásával, szerkesztve adjuk közre. (A szerk. megj.)

Ám midőn a harctéren minden balul sikerült, midőn harcossal katonáink visszaözlönlöttek, megkezdődött a zürzavar, a lopás. A vidéfaluasiak² kirabolták a katonai raktárakat. A gyárakban megszűnt a munka. A rend feje tetejére állott. Ezért polgárőrséget kellett szervezni. Magam is jártam éjjel, rossz puskával a vállamon, Losonc utcáit. A kommunisták kezdtek szerepelni, de ez nem volt komoly dolog. A városházán **Szabó József** mázoló mester és mások kezdtek rendelkezni. Éjjel a szekrényekbe a **Herczog** és **Kohn** féle szeszgyártól kapott pálinkafeleket itták és itatták.

Megalakult a *Nemzeti Tanács*. Ennek én is tagja voltam. A tanács felkérésére november 15-én (1918) ünnepi beszédet mondtam. Ez a beszéd megjelent a *Losonci Újság* különszámában, egész terjedelmében.

Az őszirózsás mozgalom csak ártott az országnak. Nem volt igazi vezető egyéniség. Gróf **Károlyi Mihály** és társai ügyetlen politikusoknak bizonyultak.

Tavasszal átvette **Kún Béla** és társai az uralmat. Megalakult a *Munkás Tanács*. Ennek is tagja voltam.

Mikor október 31-én (1918) Pesten jártam, láttam Pest utcáin a lázadó tömegek felvonulását. Lövöldöztek, riasztottak. Sok üzletet kiraboltak, kirakatokat beverték és fosztogattak.

Bözsike³ ekkor a *Pozsonyi Kereskedelmi Akadémia* növendéke volt. Felsiettem Pozsonyba, és Pesten át hoztam haza, mivel a Felvidéken a tótok lázadása miatt magyarnak utaznia nem lehetett.

Már 1918 szeptemberében is nehéz volt, **Zvoda Ferenc**⁴ együtt, Zsolnán át Pozsonyba felvinni Bözsikét és **Zvoda Annuskát**. Zsolnán kellett meghálnunk egy piszkos, poloskás szállóban. A tótok agitátorai, papok és tanítók nagyban gyülekeztek. A vezetők gyűléseket rendeztek, és a magyarok ellen izgattak.

Losoncon dr. **Bazovszky Lajos** tót ügyvéd, **Lajos** fiával együtt megszervezte a *Tót Nemzeti Tanácsot*. A magyar Nemzeti Tanács-csal tárgyalni sem akart. A vezetés nélkül maradt ország minden eresztékében recsegett. Az országot osztrák németek, tótok, rácok, oláhok öt felé tépték szét, amit aztán Trianon szentesített.

1919. január 3-án reggel a csehszlovák zsoldos had bevonult Losoncra. Átvette az uralmat, hogy a rendet biztosítsa. De csakhamar Bazovszky lett a zsupán és kormánybiztos. Az iskolákat bezáratta. A gimnázium is nyolcheti tanítás után bezárta ajtait. Balassagyarmatról titokban megkapták három hónapra fizetésüket (a tanárok: B.I). Később **Rakottyay Gyula** gyáros előlegezte fizetésüket. Július és augusztusra nem is kaptak fizetést.

A bevonult csehszlovák zsoldos csapat 14 túszt fogott össze. Kiplakátírozták a túsztok nevét, azzal, hogy ha Losoncon egy lövés dördül el, mind a 14 túszt a *Zöldfa* vendéglő előtt agyonlövik. Ugyanis Rappon, az Ipolynál mutatkoztak magyar csapatok, s a csehszlovák katonák nagyon félték a támadásuktól. Ezért fogták el, védelmül, a 14 polgárt. Ezek neve: **Sacher Imre** nagybirtokos, dr. **Hercz Sándor** fogorvos, kommunista⁵, dr. **Schneller Pál** ügyvéd, dr. **Szilassy Béla** nagybirtokos⁶, **Szabó Jó-**

zsef mázoló, kommunista⁷, **Vancsó N.** altiszt, kommunista, **Halmos Hugó** órás, ékszerész, **Scherer Lajos** tanár, a tisztviselő kör elnöke, **Filó Lajos** csizmadia, **Kalina János** csizmadia, **Hammermüller Márton** sofőr, dr. **Lázár Jenő** ügyvéd, **Soós József** munkás, kommunista és dr. **Gyíkos Mihály** ügyvéd.

A losonci tüzerlaktanya emeleti szobájában voltak bezárva. Csak nehezen tudtak fűteni, és csak késő este kaptunk ágyakat. Olasz tiszt is megnéztek bennünket. Másnap a hozzánk tartozók hozhattak ételt. Dr. **Keszler Lipót**, városi ügyész hozta be hozzánk a plakátot. Leszármoltunk az életünkkel, mert nem hittük, hogy a városban támadó zürzavarban ne lőjenek. Négy napig voltunk lefogyva. Elég vidáman viseltük el a mártíromságot. Sok jó falatot és italt hoztak be hozzánk egyes polgárok. Ez a megpróbáltatás is véget ért.

Mikor diákjaink a Gácsai utcán nemzeti kokárdás felvonulást rendeztek⁸, kivonult egy század cseh katona. Gépfegyverekkel elzárták a főutcát. A diákok a kapukon, kerteken át hazaszöktek. Másnap hét túszt fogtak el: dr. **Hertsko Jenő** ügyvédet, dr. **Hercz Sándort**, **Szeberényit** stb. Köztük Scherer Lajos tanárt is. Egész nap a gyalogsági laktanyán tartottak fogva. Este 10 órakor elvittek vonaton Illavára. Itt 52 napon át ültem, minden kihallgatás nélkül. Míg magyar ember volt a feyház igazgatója, elég jó dolgunk volt. Ám mikor egy tót római katolikus káplán lett a feyház igazgatója, koszt, minden rossz lett. Illavára tíz katona kísért. Midőn az illavai vasúti állomáson kiszállítottak, a tót vasúti munkások azt kiállították felénk: „*Lámpavasra a gaz magyarokkal!*” De a katonák megvédték.

A feyházban mintegy 500 internált magyar volt a Felvidék minden tájáról. Mi, losonciak a kórházban lettünk elhelyezve. Mellettünk tanyáztak a rimaszombatiak, a pozsonyiak, a zsolnaiak, kassaiak és eperjesiek. A rimaszombati konzervgyár, a pozsonyi magyar hölgyek, a losonci szabadkőművesek stb. küldtek pénzt és főleg élelmiszereket. mindezt közösen fogyasztottuk el. Sőt kis estélyeket is rendeztünk.

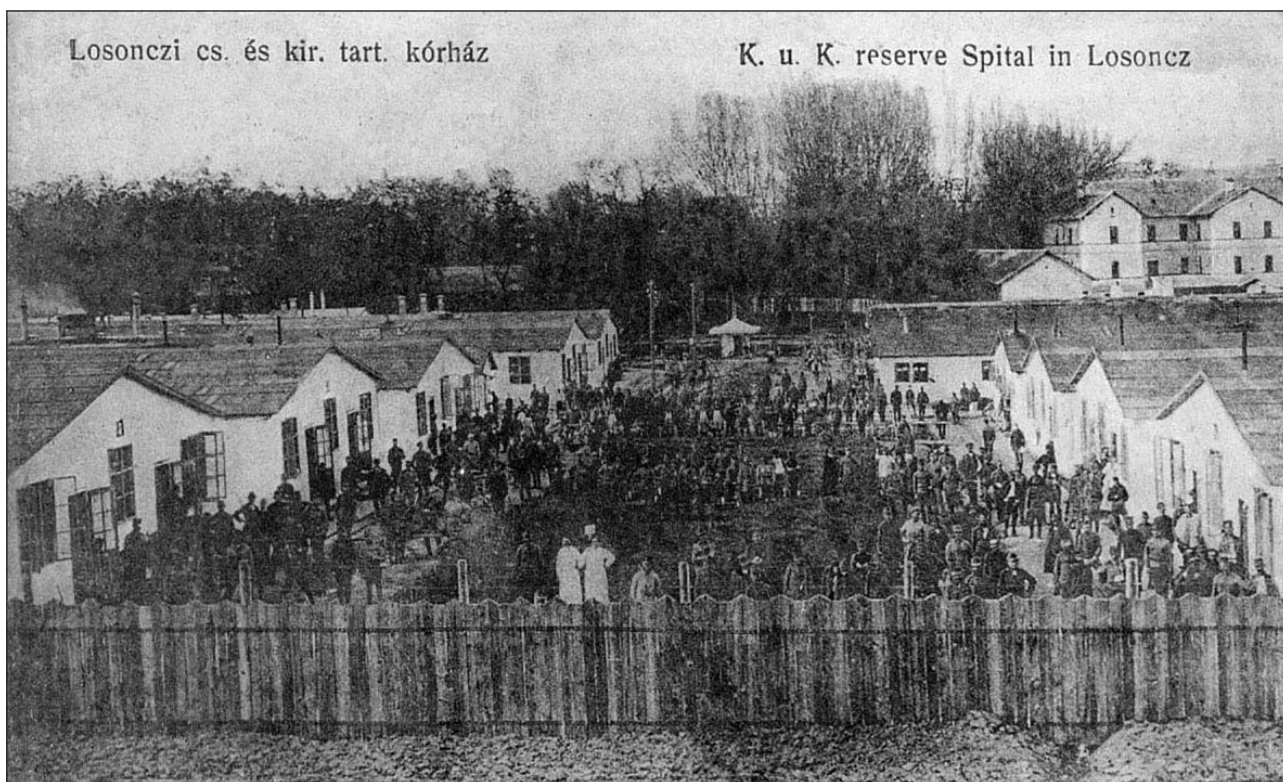
A rimaszombati református káplán számunkra istentiszteleteket tartott. Mindnyájan elmentünk.

Magam a társaságot svéd tornára fogtam, hogy meg ne penészedjünk. Hálájukat azzal mutatták ki, hogy a **Telek András Sándor** rimaszombati asztalos és költő által faragott kutyafejes sétatobot a sorsolásnál nekem juttatták. A bot megvan ma is!

Itt tanultam alsózni. A feyház könyvtárát is használhattuk. A feyház feleségei tejet hoztak és húst a számunkra, megfelelő pénzdíj ellenében. Egy **Braun** nevű zsidó feyház, ki nyolc évre volt bezárva, fürdőt rendezett be részünkre. Egy-egy cseh koronába került a fürdőzés.

Feleségem, kiszabadításom ügyében, **Hertskónéval** együtt **Milánkánál**⁹ járt, Pozsonyban. Ki is engedtek bennünket, losonciakat, de otthon heteken át kellett jelentkezni a rendőrségen.

Május végén (1919) Losoncot elfoglalta a *Vörös Hadsereg*. Ekkor a kommunisták *Munkás Tanácsot* vá-

A losonci cs. és k. tartalékkórház korabeli képeslapon

lasztottak meg. A választási elnök én voltam. A tanácsba beválasztottak, **Illyefalvi**¹⁰ kartársammal együtt. Jegyző is lettem. Egy hónap múlva, július 4-én, mikor a Vörös Hadsereg visszavonult, én is elhagytam Losoncot és Pécelre menekültem, **Cziprián Ferenc** volt szomszédomhoz. Pécelen lapultam vagy két hétig. Ekkor bementem a közoktatásügyi minisztériumba jelentkezni. Ott volt **Pázmán József** volt kollégám. Ez igazolt. Mindjárt azt kérdezték,

mennék-e Kalocsára, a jezsuita gimnáziumba igazgatónak? Igenlésemre rögtön két hónapra kifizettek rettentő sok, néhány ezer fehér és kék pénzt. Sürgettek, hogy minél előbb utazzam le Kalocsára. Hozzam rendbe az ifjúsági könyvtárt az ott levő és még érkező tanárokkal. Minden vallásos tárgyú könyvet selejtezzek ki, hogy lehetőleg szeptemberre használható állapotban legyen. Leutaztam. [...] A gimnázium gondnoka most is a helyén volt. Egy

A losonci tüzérlaktanya korabeli képeslapon

tágas, szépen berendezett szobát nyitottak nekem. [...] Megnéztük futólag az intézetet. [...] A város népe búsan járt-kelt. Megmutatták a főtéren azokat a fákat, amelyekre tizenöt ártatlan polgárt akasztottak a vörösök.

Vagy kétheti ottlét után bevonultak a darutollas magyar katonák. No, mi lesz most?

Másnap délelőtt az érseki kertben sétáltunk. Egyszerre felénk jön két magyar katona. Felszólítottak, hogy kövesük őket. A városházára vittek s itt egy zárkába csuktak le. Ebben még pad se volt! Addig leszünk itt, mondták, míg a hadbírótság megérkezik.

Egy nagyobb diák strázsájt ajtónk előtt. A kémő lyukon át megkérdeztem, hogy elvinne-e egy levélkét **Péter Ferenc** járásbíróhoz? Régi losonci ismerősöm volt. A fiú elvette leveletem, s a bíró rögtön el is jött. Kértem, hogy szerezzen számomra valami takarót, hogy lefekhessem. Egyúttal kértem, hogy járjon közbe érdekemben a hadbírósnál. Hozott ágyneműt és ennivalót is.

Másnap nyolc órakor a hadbírótság elé vezettek. [...] Hat tisztült egy zöldabroszos asztal körül. Fölvették nacionáléimat. Kérdezték, hogy hogyan kerültem Kalocsára? Elmondtam, hogy a csehek elől menekülve, Pécelre mentem. Mivel nem volt pénzem, a minisztériumtól kértem. Ez leküldött Kalocsára, ahol nem csináltam egyebet, csak ettem, sétáltam, aludtam. De izgattam a kalocsai diákokat! – mondták. Hogy legyenek kommunisták. Ily tartalmú könyveket is adtam nekik. Ez nem igaz! – jelentettem ki. De a páter vallja, és a diákok is ezt fogják vallani, ha a tanyákról beérkeznek. Ez hazugság, ez lehetetlenség, mondtam.

Egy darab ideig a folyosón kellett várakoznom. Mivel a diákok nem érkeztek meg, s a jezsuita páter újból a bíróságnál járt, megint maguk elé idéztek, s azt mondták, hogy mielőbb hagyjam el Kalocsát, mivel a nép nagyon fel van háborodva ellenünk, tanárok ellen, mert még valami bajunk eshetik. Erre kértem a bíróságot, hogy tanártársaimat is bocsássák szabadon, mivel nekik sincs más bűnük, mint nekem. Kiengedték délben valamennyit. [...] Este Pestre utaztunk. Itt a Palace-szállóba mentem. Itt találkoztam **Munk**, losonci kommunistával. Ez megosztotta velem szobáját. Sokan laktak itt. A kurvák csak úgy hemzsegték a szállóban.

Másnap Pécelre utaztam. Innen részben gyalog, Salgótarjánba utaztam. Itt a cseh katonák nem akartak Losoncra engedni, mivel nem volt igazolványom. Jegyet se adtak. Erre az induló vonatra felszálltam, s minden akadály nélkül érkeztem Losoncra. Itt leszálláskor a cseh katonák lefűleltek. Megmotoztak. Aztán lakásomra engedtek azzal, hogy reggel kilenc órakor jelentkezzem a rendőrségen. Már éjfél után két óra volt, szegény feleségem meg volt lepve, de nagyon örült, hogy már itthon vagyok.

Távollétem alatt egy tót, akit gazdasági felügyelőnek tettek meg, le akarta foglalni a házat. Feleségem érellyes föllépésére eltakarodott. Őt is lefogta a rendőrség. Faggatták, hogy hol vagyok? Egy teljes éjszakán át a kis tanácsteremben tartották fogva. Reggel – házkutatás után – szabadon engedték.

Hazajövet után mindennap – nyolc napon át – a rendőrségen kellett jelentkeznem. Aztán békén hagytak. Erősen gondolkodtam azon, hogy most mit csináljak?

Fizetést nem kaptam. Bizonytalan volt, hogy egyáltalán megnyílik-e újból a magyar gimnázium. Több kollégám elhatározta, hogy mihelyt lehet, Csonka-Magyarországba költözik. Én el nem vihettam házamat. Elhatároztam, hogy Losoncon maradok. Ha megnyílik az iskola, kell magyar tanár, akiket magukra hagyni nem szabad.

1919. szeptember 10-én beidézték a polgári leányiskolába, a zsupáni hivatalba. Itt dr. Bazovszky Lajos zsupán és dr. **Hattala István** szlovák főigazgató fogadta a tanári kart. Bazovszky hízelgő és csábító beszéde után Hattala kijelentette, hogy a magyar gimnázium újból meg fog nyílni. Jobb fizetést kapunk. A magyar lesz a hivatalos nyelvünk, de csehszlovákul is meg kell tanulni. Politizálni tilos. Csak kultúrát szabad hirdetni. Aki a tanárok közül maradni akar, adja be tanári okiratait. Aki ezeket két héten belül vissza nem kapja, át van véve csehszlovák szolgálatba, de meg kell szereznie a csehszlovák állampolgárságot.

A tanítás szeptember 28-án megkezdődött. Valamennyi tanár szerződéses viszonyban levő tanár lett. Csupán **György Lajos** tanárt nem vették át. Debrecenbe költözött, ahol később megőrült. [...]

A tanítás igen nehéz volt. Nem volt magyar tankönyv. A diákok jegyzetekből tanultak. A bizonyítványokat az első két évben szlovákul kellett kiállítani.

Aztán felszólítást kaptunk, hogy aki magyar tankönyvet óhajt szerkeszteni, jelentkezzen. **Gedő Miksa** számtani, **Scherer Lajos** német tankönyvírásra jelentkezett. Megírtam az I.-VIII. osztályok részére hat német tankönyvet. Ráadásul a VI. osztály számára egy *Költészet-tant*. Valamennyi könyvemet beható hivatalos bírálatra engedélyezték. A szerzői díj a könyv bolti árának 10 %-a volt. Valamennyit használták a nyolc magyar tanítási nyelvű gimnáziumban 1938. november 10-éig, a Felvidék egy részének visszacsatolásáig. [...] 1929. augusztus 1-én végleg elbocsátottak – magyar nyugdíjjal. A 10 évi csehszlovákiai szolgálatért egy fillér nyugdíjat sem adtak. [...],

JEGYZETEK

¹ A két losonci ezred – a 25-ik gyalog- és a 16-ik tüzérezred kaszárnyáiban.

² Vidéfalva, ma Vidiná, falu Losonc mellett.

³ Scherer Lajos leánya, Erzsébet.

⁴ Losonci lakatosmester, Duray Miklós nagyapja.

⁵ Utóbb a prágai parlament szenátora, az 1930-as évek végén a sztálini tisztogatás áldozata lett Moszkvában.

⁶ A losonci református egyház főgondnoka, később a Szlovéniai és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház Konventjének világi elnöke, a prágai parlamentben a Magyar Nemzeti Párt, majd az Egyesült Magyar Párt szenátora, 1938 után a a felvidéki ügyek minisztériumi államtitkára, majd a birtokrendezési ügyek kormánybiztosa volt.

⁷ Szabó József szobafestő, Szabó Gyula festőművész édesapja.

⁸ Március 15-én.

⁹ Elírás lehet. Talán Milan Ivanka (1876–1950) szlovák politikusról lehet szó.

¹⁰ Illyefalvi Vitéz Aladár, gimn. tanár, ref. egyházgondnok.

Danis Tamás

Rövid kiképzés után hosszú hadifogság

A XX. század első évtizede még a békés fejlődés jegyében telt el az *Osztrák–Magyar Monarchia* országaiban. A sorkötelezettség nem volt teljesen általános. A továbbtanulók, az egyetemi tanulmányokat folytató legények tényleges katonai szolgálatuk letöltését évtizedeken át is halogatták.

A hadvezetés az első világháború gyors befejezésében („*mire a lombok lehullnak*”) reménykedett. A Monarchia hadserege a keleti harctéren elért kezdeti sikerek után, már 1915-ben súlyos veszteségeket szenvedett. Az orosz haderő második offenzívájának megállítására újabb hadosztályokat szerveztek. Így került sor, sokak között, az 1880. június 19-én Ratkón született, azaz a bevonuláskor már harmincöt éves dr. **Danis Jenő** katonai kiképzésére. A rimaszombati *Egyesült Protestáns Főgimnázium*ban 1900. június 29-én érettségizett, majd a kolozsvári *Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán* 1907. december 21-én doktorrá avatták és négyévi ügyvédbajtárság után, 1911. június 1-én sikeres ügyvédi vizsgát tett. Ezután a járási székhely Ratkón ügyvédi irodát nyitott, hiszen nős és egyéves gyermek apja volt.

1915. augusztus 15-én hajnali 3 órakor indult el otthonából Losoncra, hogy életében először „angyalbőr”-be bújjon. Hat havi, általános, alapvető gyalogsági kiképzés után alakulatát a közös hadsereg losonci 29. számú ezredének részét képező 21. hegyi vadász zászlóalj 1. századát 1916. február 25-én indították a keleti harctérre. Egy rövid, lövészárokból töltött hónap alatt megtanultak „*kram-pampuli*”-t főzni, majd 1916. március 28-án a tűzvonalba

Orosz ruhában

vezényelték őket. A **Bruszilov** tábornok vezette orosz seregek 400 km-es frontszakaszon indítottak támadást. Az osztrák–magyar védelmi vonalat Lucknál áttörték. Danis Jenő tisztjelölt 1916. június 6-án Gorlicénél egyszer csak a vele csatárláncban haladó bajtárs fájdalmas kiáltását hallotta: „*Jaj, anyácskám!*”. Ez volt társának az utolsó szava – puszkagolyó oltotta ki az életét. A megrendítő pillanat után, a csatazajos, füstölgő harcmezőn egy szálfatermetű orosz katona megadásra szólította föl őt.

A négy évig tartó hadifogság állomása, táborai a következők voltak: Olika, Kijev, Perm, Szamara, Szaratov, Asztrahán, Szaratov, Orenburg, Szamara, Kazány Cseljabinszk. Innen indult el a transzszibériai vasúton, Krasznojarszkon és Irkutzkon keresztül Vlagyivosztkba – hazafelé.

Fogságának városai az 1917. évi bolsevik forradalom után felváltva kerültek hol a vörösök, hol a cárhoz hű fegyveresek hatalmába. Ezek a harcok súlyosbították, kiszolgáltatottá tették a hadifoglyok helyzetét.

Asztrahán környéke mocsaras, a malária (váltóláz) fészke volt. Nyári időben a foglyok a Volgában fürödtek, tisztálkodtak. A szúnyogok hadát elkerülni lehetetlen volt. Danis Jenő amúgy is legyengült szervezetét ez a betegség súlyos próbára tette. Élet-halál között feküdt a menthetetlen betegek szobájában. Testét lepedővel fedték be. Az amerikai vöröskereszt kinin orvosság-küldeménye mentette meg az életét.

Asztrahánban tiszti szállásuk a volgai németek nyelvén *Musikschule*-ként ismert emeletes épületében volt. Orenburgban, az ún. *Menovoj dvor*-ban helyezték el a hadifoglyokat. A tisztek megkülönböztetett bánásmódban részesültek, még a tiszti szolgáljukat (az ún. „*putzer*”-t) is megtarthatták.

Feleségével, gyermekével, szüleivel hűgán keresztül, az otthonról kapott „*Levelezőlap hadifoglyok részére*” nevű kártyán, szükségzavú beszámolóik útján tartotta a kapcsolatot. Az orosz vöröskereszt a foglyoknak címzett lapokat viszonylag gyorsan kézbesítette. A hazaiak az első lapot 1916. október 8-án postázták és a címzett Asztrahánban, ugyanazon év november 28-án már kézhez kapta. A postai küldemények jelentős részét Dánia közvetítette. A később-

Asztrahán – a Musikschule épülete (A kép bal szélén)

biek során több mint 40 ilyen tábori lapot kapott. Fogsága városainak képeslapjait megvásárolta. Mint a művészetek iránt fogékony, az orosz realizmus egyik utolsó mestérének, **V. V. Verescsagin** (1824–1904) drámai hatású festményeinek színes képeslapjait is, az előbbiekkal együtt, mint „hadizsákmányt” hazahozta. Háborús emlékeit mészelve, ezekkel kötötte le figyelmünket.

A transzszibériai vasúton az utazást a gyakori kényszermegállók tették változatossá. A mozdony tüzelőanyagát

– a tajgában alkalmanként kivágott fával – az utasok, azaz a hadifoglyok biztosították.

Vlagyivosztokból az amerikai vöröskereszt hajójával Kórea partvidéke mentén, a Kelet- és Délkínai tengeren át, a Maláj félsziget megkerülésével, az Indiai óceán partszegélyén, Ceylont mellőzve, az Arab tengeren át jutottak Ádenbe, innen pedig a Vörös tengeren át, a Szezei csatornán keresztül, Alexandria érintésével, a Földközi tengert átszelve érkeztek Triesztbe. Hajójuk majdcsak tíz kikötőben vett fel üzemanyagot és élelmiszert.

Feledő: *Danis Margit*
 Огнупителъ: *Bathó György*
 Lakása: *M. 1166*
 Место пребывания: *M. 1166*

8. LEVELEZŐLAP HADIFOGLYOK RÉSZÉRE
 Для военнопленных

OROSZORSZÁG (А rendelési hely és a közelebbi cím ebbe a bekerített részbe írandó)
Astrachan.
 Kormányzóság: *IV. Müssikschüle*
 (Gub) *officierlager*

РОССИЯ (Оросz állásnak szánt hely)
Военно-плѣнные
Ормузеръ.
 Губернія: *Астрханская*

Címzett neve: *Dr. Danis Jenő*
 hadifogoly — prisonnier de guerre

Katonai rangja: *Capit.*
Генерал-поручикъ.

Ezred: *29. gy. ezred* Század: *1. század*

Száma: No. *1166*

Utánnyomás tilos. — Kiadja: Hadifoglyok Társasága és Tudósító Hivatal, Budapest, M. 1166-út 1.
 Переписка вознагражда. — Издаеио комитета красного креста помощи военнопленным, Будапешт.
 Apr 4 1916.

A testvére által küldött képeslap

Katko 1917. Jan. 14. am. Magyarorsz. ...
 Lieber Brüdler Jenő!
 Deine lieben Karte von 7.28 haben wir mit großer Freude erhalten gestern am 11. von dem November das ist die erste Karte was hast uns geschrieben, was wir bekommen jetzt. Am diese Woche werde ich hier etwas Pakette schicken. Ich muss werde ich schreiben wenn es sein kann. Man muss viermal gehen mit Erank nach Budapest begleiten den Erank und hier der Papahat viele schöne gesehen in Budapest Erank schreibt uns sehr wenig. Ich schreibe die zweimal in ein Monat. Vier sind auch gefund alle und haben vier das ist gefund bist. Die Eltern haben die Bildmahlkitten Ich mit Erank vielmal kiffe dich.

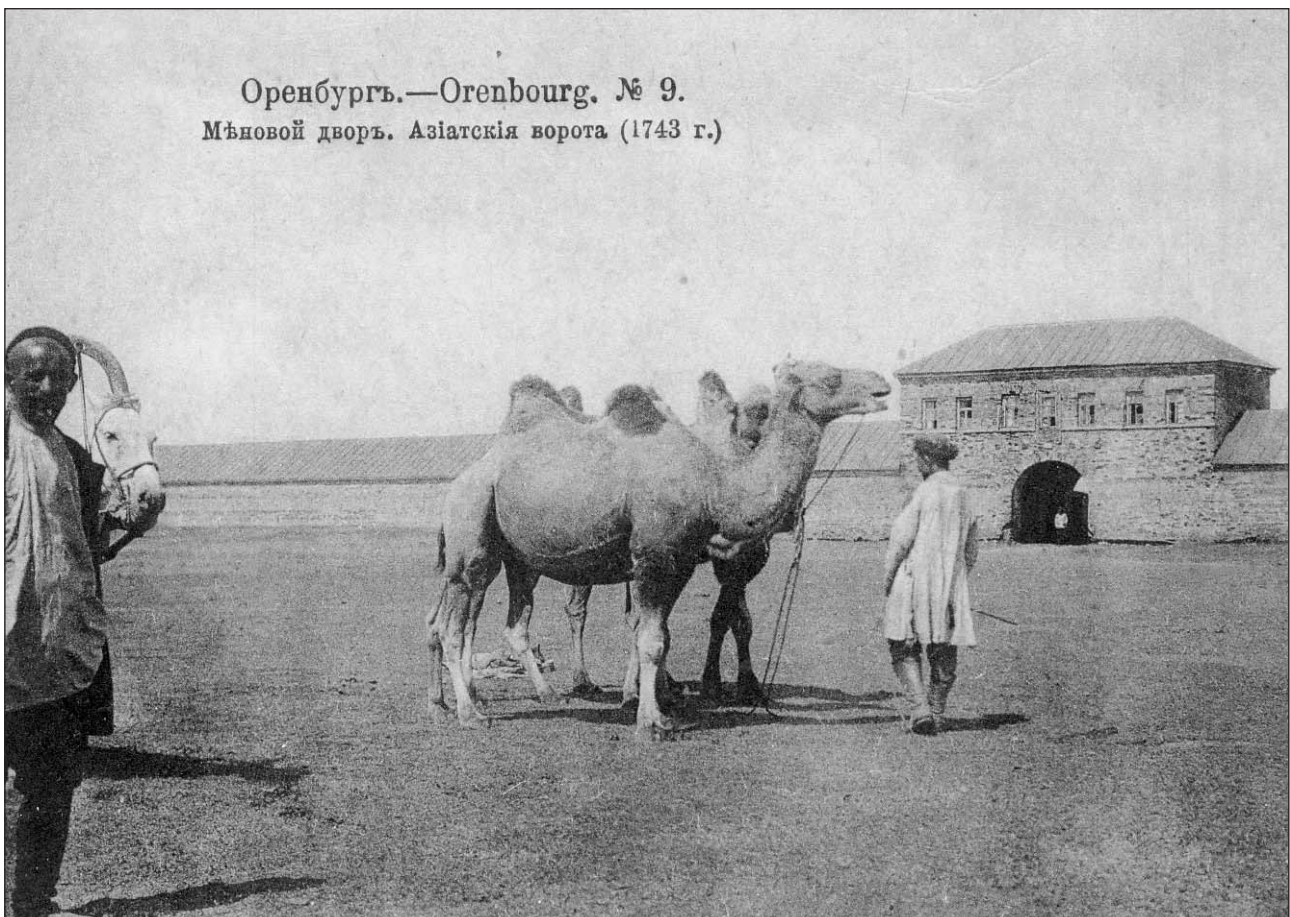
Asztrahán – halászok munkában

Asztrahán – kereskedelmi kikötő

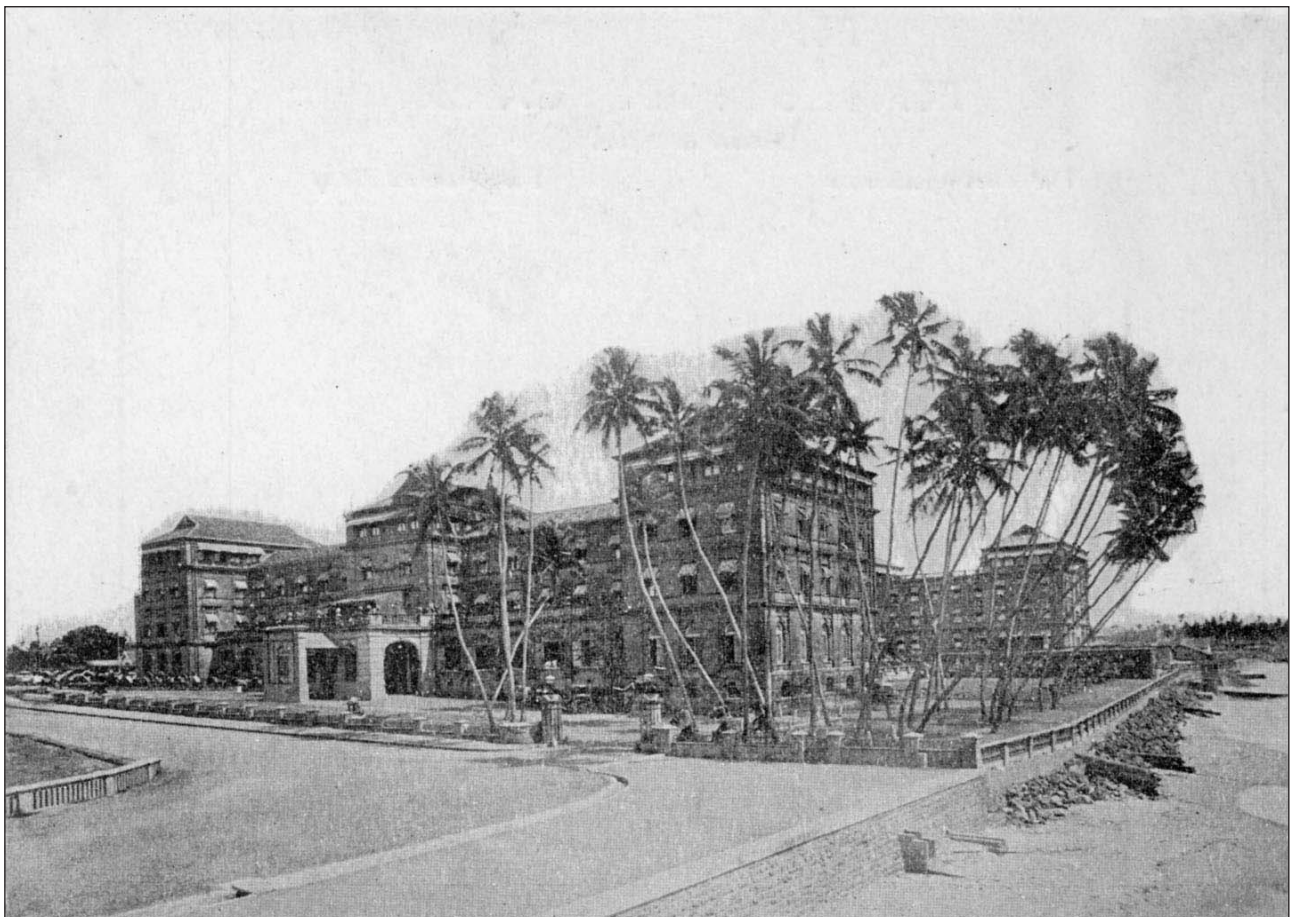
Orenburg - belvárosi részlet.

Orenburg - Menovoj dvor, tevékkel

Ислам папок Ташкент белváросában

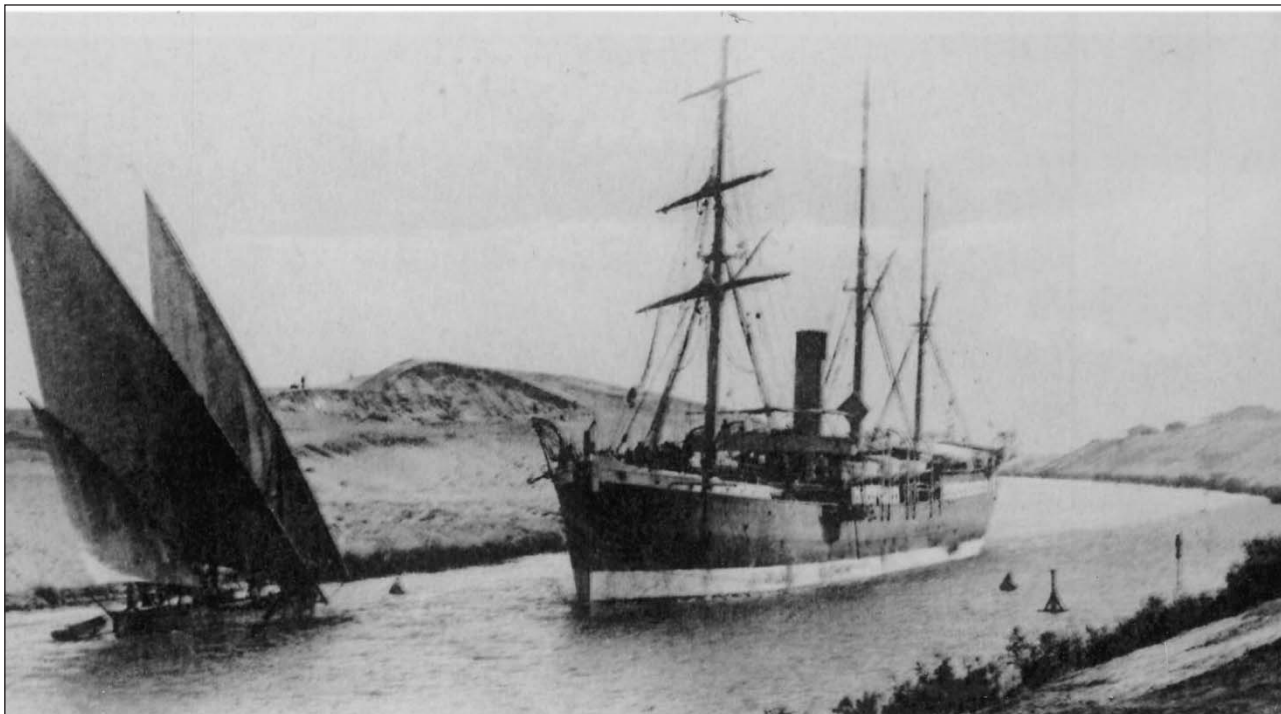

Edfou (Egyiptom)

Port Said (Egyiptom)

A szuzei csatorna

Trieszt

Triesztből vasúton, Gráz és Linz érintésével jutottak Bécsbe. Innen azonban nem Budapest felé folytatta útját, hiszen ott még kialakulatlan viszonyok voltak, hanem České Budejovice, Brünn és Ostrava érintésével, Zsolnán, Ruttkán, Zólyomon, Losoncon, Füleken és Feleden át, Rimaszombaton keresztül jutott el Nyústyára, ahonnan

a hegyeken át indult Ratkóra. A hegyen át vezető utat legyengült szervezete nehezen viselte. Egy arra járó falusi asszony segítette a csomagját vinni. Öt év után, 1920. március 28-án érkezett vissza szülővároskájába.

Mindezeket édesapám jegyzetei és elbeszélés alapján röviden foglaltam össze.

Egy tamásfalvi baka a világháborúban*

Nagyapám, a Tamásfalván született és élt **Habán János** (1889–1967) a galíciai fronton harcolt, majd sebesülten orosz fogságba esett. Miután sebesüléséből felépült, a Bajkálon túli területen, alig pár száz kilométerre a mongol és kínai határtól, a Csita közelében lévő Pestyanka hadifogolytáborába került. Innen később a a Donyeck-medencébe vitték, ahol mezőgazdasági munkát végzett, majd pedig bányában dolgozott. Emlékeit lila tintával, egy orosz füzetbe jegyezte fel. A napló végén több magyar népdal, ének, katonadal szövege, valamint bajtársainak a neve, címe is olvasható. A szöveg helyenként olvashatatlan.

A naplóra „**1917 Szilisznyovsky bánya, Oroszország**” van írva, tehát valószínűleg a donyECKI medence szélén, a Harkov határában lévő lágerben írhatta nagyapám, visszaemlékezéséből. Nem tudjuk pontosan, mikor érkezett haza, elmondása szerint 1918 elején, minden bizonnyal a békekötést követő fogolycseré egyezmény értelmében. Mesélte, hogy a lágerben is volt politikai agitáció.

Rövid ideig volt csak itthon. Ritkaság volt, hogy azt, aki a frontszolgálat és hosszú orosz fogság után hazatért, ismét besorozzák. Nagyapámmal ez történt. Több mint három év és öt hónapnyi harc és fogság után ugyanis ismét angyalbőrbe bujtatták, s az olasz frontra vezényelték. Udinebe került, szerencsére, viszonylag nyugodt helyre, egységük bevetésére már nem került sor. Nyár elején jött haza Olaszországból, még olasz rozsmaringot s más növényeket

is hozott magával, amelyek évtizedekig megmaradtak Tamásfalván, a kertjükben, illetve udvarukon.

A gömörmihályfalusi **Bodon Lajos** bácsi, aki közel száz évet ért meg, 96 éves korában mesélte nekem, hogy, bizony, egy lágerben, egy barakban volt a nagyapámmal Szibériában. Egymással átellenben volt a priccük. Nagyapám naplójában, a katonák-foglyok jegyzékében is szerepel a neve... Kicsi a világ, mondhatjuk erre.

Érdekességként jegyzem még meg, hogy a Rimaszombat és Csita közti távolság 7 979 km, a Rimaszombat és Udine közti távolság pedig 822 km. Ez összesen, oda s vissza 17 602 km. Ha ehhez hozzászámítjuk még a galíciai fronton fronton gyalogosan s vonaton megtett utat is, közel 18 000 kilométert tett meg nagyapám vonaton, szekéren s gyalog, nem egészen négy év alatt. Ez igazán komoly, nem mindennapi teljesítmény.

A családból mások is voltak a nagy háborúban. Apósa, **Habán András**, s annak testvére, **Habán Pál**, és mások is a családból, rokonságból. Mindenki szerencsésen hazajött, későbbi apósa azonban betegen, s nemsokára meg is halt...

Közreadja: **Vörös Attila**, Habán János anyai ági unokája, **Vörösné Habán Ilona**, János negyedik gyermekének fia.

Kilencedmagával. Habán János a felső sorban balról a negyedik

*A napló szövegét a tartalom megőrzésével, a mai helyesíráshoz igazítva, bekezdésekkel tagolva közöljük. (szerk.)

1914 augusztus elsejétől kezdve minden katonaviselt embernek be kellett vonulnia – a hazáját védeni. Ha vész fenyegeti, fegyvert kell fogni és a hazát kell, a királyt és az egész családot védeni. S így én is elmentem a hazámat védeni és le is írtam a történetemet, ami volt a kezdetektől velem, a végéig.

Augusztus elsején elbúcsúztam az odahazától, édesanyámtól, bátyáimtól, sógoraimtól, sógornőmtől, egybegyűltektől. Minden családtagtól, rokontól, szomszédától, lányoktól és az otthon maradt legényektől, szülőházamtól és a kicsi falumtól. Kikísértek az állomásra, ahová nagyobb tömeggel mentem. Az állomásra kiérve, berobogott a Tiszolc felőli vonat, zsúfosan megrakodva. Én is búcsút vettem a szülőktől, mindnyájuktól, amely nagyobb sírással múlt el, s mivelünk elment a vonat. Néptömeg volt az állomáson, sok ember, hisz meglehet, hogy utoljára látjuk egymást. Nemcsak én mentem, hanem mentek akkor katonának a falu legerősebb emberei is. Sok sírással, jajgatással elrobogott velünk a vonat, messzire. Elérve Feled állomását, ott a többi bajtársakkal egy jó pohárköszöntővel elbúcsúztunk egymástól. Búcsúzás közben odarobogott a miskolc-füleki vonat, amelyekre át kellett ülni, és innen elindultunk Fülek felé. Füleken csak kiszálltunk a vonatból, s a másikba kellett átszállni és ment velünk Losoncra. Aki ott maradt, azoktól el kellett búcsúzni. Mi, hárman maradtunk, **Karhút Pál, Mihály András** és én, Habán János. Elérve Zólyomot, itt is át kellett szállni. Csakhamar felültünk, és négykor reggel, 2-án elértük Besztercebányát.

Itt meg akartunk früstökölni, de minden kocsmá már tele volt emberekkel. Karhútnál volt egy kis hazai pálinka, hát azt ittuk meg. Azután elmentünk a kantinba és ott sort ittunk több és több ismerőssel. Majd aztán elmentünk a bemutatkozásra és innen elvezettek egy újonnan épült gimnáziumba. Itt mindjárt felszereltek engem abba a ruhába, amellyel a háborúba mentem – szürkébe. Az összes ruhát kikaptam, csak a bakancsot nem. Elmentem a laktanyába, felkerestem Karhút Palt és több pohár sört ittunk. Másnap őrségbe kellett menni, mégpedig a csizmában – csak délután kaptam ki a bakancsomat. Augusztus 4-én megkezdődött a gyakorlat. Egy nap a lövőtéren harc-szerű kommandírozás és egy menetgyakorlat – így ment augusztus 14-ig. Majd 15-én letettük az esküt a gyakorlótéren, táborig és menetosztagban. Eskü után lementünk a lakhelyünkre. Épp készültségben voltam, ebédért akartam menni, és akkor odarohant egy pokorágyi fiú, örömmel, hogy itt van az édesanyám. Én el is hittem, még nem is.

Mikor kiértem a kaszárnya elébe, csakugyan ott találtam édesanyámat. Most örült meg az én szívem, hogy még egyszer láthatom az édesanyámat, valakit odahazulról. Csak az volt a baj, hogy éppen szolgálatban, készültségben voltam – azért eleget beszélgettünk. Elmentünk Radványba és ottan felkerestük azt, akihez én jártam. Ő nagy örömmel fogadta az édesanyámat. Kimentünk a városba és fel akartunk keresni Karhútékát, de nem találtuk őket. Bemen-

tünk a kaszárnyába, ott meguzsonnáltunk, és visszament édesanyám Radványba. 16-án Radványból hozzám jött édesanyám, együtt megfrüstököltünk. Karhút Pali kiváltotta a cédulát, amellyel elmehettünk a kaszárnyából. Együtt voltunk. Este 5-kor kikísértük az állomásra őket, az édesanyámat, Karhút Pali feleségét, kislányát – nehéz szívvel. Az állomásra érve nagy tömeget találtunk, nagy nehezen bejutottunk, alig lehetett mozdulni. Elérve a vonatot, el kellett édesanyámtól búcsúzni, utoljára, amely keserves sírással, jajgatással, szívszorító fájdalommal történt. A nagy búcsúzkodás után elindult a vonat és az utolsó szavunk az volt: „*Isten velök, mindnyájukkal!*” Mi pedig visszatértünk a városba. Több falubelivel bementünk egy sörcsarnokba, ott búcsút vettünk egymásközt, egymást pohárköszöntve. Én azután elmentem a laktanyába, lefeküdtem – utoljára.

17-én reggel az egész táborig zászlóalj sorakozóra állt a laktanya előtt. A menet kilobogózva, készen. A zászlóaljparancsnok imához vezényelt. Ima után elindultunk az állomásra, a városon keresztül. A városi házakon több helyen zászló volt kitűzve. Éljenzés. „*Győzelem! Jó egészséget mindnyájitoknak!*” – ezt kiáltották. Több helyről virágcsokor hullott ránk, a tömeg zsebkendőikkel integetett. Majd lassan, elérve az állomásra, máris bevagóniroztunk, a helyünket elfoglaltuk. De még kiszállítottak bennünket, mert a beszercei honleányok minden egyes honvédnek egy csomagot adtak. A csomagban egy pakli nyolcas dohány, két szivar, cigarettapapír és egy skatulya gyufa volt. Ezt megköszönve visszamentünk a vonatba. Csakhamar elindult a szerelvény. A tömeg éljenezve, sírva, kendőt lobogtatva, teli szájjal kiáltotta: „*Győzelemmel gyertek vissza, segítsen az Isten!*” Aztán elhagytuk Besztercebányát, folytattuk utunkat. Több falun átmentünk és Zólyomba értünk. Itt valamennyien kiszálltunk, ebédet tartottunk. Kaptunk csigatészta húst és egy pohár sört. Elindulva Zólyomból, több falu állomásán megálltunk és az ott levő szülőktől a fiúk sírás közepette elbúcsúztak. Elérve Losoncot, itt is többen búcsút vettek, majd elindultunk Fülekre, itt megvacsoráztunk. Vacsora után elindultunk, s elértük a szép Gömör vármegyét. Feleden nagy tömeg volt az állomáson, több fiút felkerestek, csak az én nevem nem szólította senki. Pedig milyen jó lett volna, ha valaki eljött volna még egyszer meglátogatni! Virradatra megérkeztünk Miskolcra. Itt is többen kijöttek az állomásra a hozzátartozóikhoz. Miskolcra 18-án értük el Szerencset, itt megfrüstököltünk. Reggeli után elindultunk, Sárospatak, Töketerebes, Nagymihály városokon keresztül Mezőlaborcra. Itt megvolt az ebédünk. Négy órakor délután, elindulva innen a Kárpátokon keresztül, szép Magyarország határán átlépve, folytattuk utunkat Lupkovo, Zajkóc, majd Przemyslbe. 19-én értünk Przemyslbe, kiszálltunk a vonatból és megreggeliztünk. Reggeli után folytattuk utunkat, de már gyalog, a városon keresztül. A városban rossz volt a menetelés, kocsik, katonák tömege, nem tudtunk menni egymástól. Meg unalmas is volt, nem láttunk sem jobbra, sem balra a sok fától, csak imitt-amott láttunk házakat. Ezután menetelve elértünk egy falucskát, Bács-

rót és itt letáboroztunk valamennyien a pajtában. Egy éjszakát töltöttünk itt, ebben a faluban. Reggel, 20-án továbbindultunk. Egy újonnan készült hidász hídon, majd szántóföldeken, réten, mezei földutakon haladtunk keresztül. Itt még megvolt az élelem, nem lehet mondani, hogy rendesen, de volt. A reggeli négy óraker, az ebéd négy óraker, a vacsora néha volt, de néha nem volt főzve. Volt úgy, hogy alighogy kiosztották az eledelt, máris menni kellett, meg sem tudtuk enni, ki kellett önteni és máris tovább kellett menetelni. Az étel jó volt azért, ha nem is volt teljesen megfőzve, mert nagyon el voltunk fáradva. A menetelés nem volt a legjobb, mert hol nagy homokon, hol vízen át kellett menni és a bőrdöm is nehéz volt. Éjjelente több faluban táboroztunk Galíciában. 22-én elértünk egy falucskát, ahol három napig voltunk. 23-án őrségben is voltam. 23-án teljes felszerelésben mentünk a zászlóaljparancsnok és az ezredes elé. Itt kiadták a parancsot, hogy táborhelyéről elmenni senkinek sem szabad. Visszajöttünk a helyünkre, krumplit főztünk és vettem tejet. 25-én nyolc óraker riadóval indultunk el az orosz határra. Itt a határon, de még az innenső oldalon megtartottuk az ebédet, négy óraker. Alkonyodás előtt elindultunk és átmentünk a határon Oroszországba. A határon még egyszer, magyar indulóval búcsúztunk.

Elhagyva Galíciát, késő este érkezünk az első orosz városba, Tomasovba, itt kezdtük meg a harcot. A városban alig tudtuk menni, mert nagyon sötét volt. A várost elhagyva, jobbra tartottunk, a 16. ezredhez, tábori őrhelyünket elfoglalni. Az ezredesünk elbúcsúzott tőlünk, hogy reggel majd találkozunk. Ez meg is történt. Reggel útrakeltünk, hát egyszer csak az ellenséges járőr lovas ott robogott el előttünk. Mindjárt rajvonalba szaladtunk, de már semmit sem láttunk. Tovább folytattuk utunkat előre. Egyszer csak egy mocsárba értünk. Ki akartunk menni, de csak mindig beljebb mentünk, a víz már térdig ért. Nem láttam jól. Nehezen kiértünk a mocsárból. Láttunk egy erdőt, de már sötétedett. Az erdő szegletében volt egy mélyedés, ott letanyáztunk. Felállítottuk az őrséget, előre, jobbra, balra őrszemeket és összekötő járőröket. Ekkor meg is fáztunk, mert egész éjjel vizesek voltunk. Reggel visszamentünk az országútra és reggeliztünk. Alighogy elkezdtünk enni, máris menni kellett. Az volt a parancs, hogy a 16. honvédezrednek kell támadni, az elsőtűzbe menni. Elindulva az ellenség felé, egy pap búcsúztatott, megszentelt s beszédet tartott. Történeinket elkészítettük az ellenálló oroszokra, majd folytattuk utunkat az ellenség felé, biztosítva.

Csakhamar el is értünk az ellenség golyó-, slapner szórássá - a zászlóaljparancsnok hibájából estünk bele a szórássá. A parancsot megszegve vezetett bennünket az ágyúgolyó elibe. Letért balra, egy réten keresztül vezetett, amely nagyon mocsaras volt és alig tudtuk rajta átmenni. Lovaink is át akartak jönni, de bennrekedtek a sárban. A lovakat az embereknek kellett kihúzni a sárból. Más útra mentünk át, azzal a szándékkal, hogy másfelől fogunk támadni, de visszamentünk végül is a városba. Odaérve megebédeltünk. Elindultunk újból az ellenség felé, megint

csak arra mentünk, ahol már éjjel és reggel haladtunk. Az erdőtől balra egész éjjel fedezéket kellett ásni, nekünk is és a tüzekek számára is. 27-én reggel, amikor már kivirradt, tüzeink egymásnak küldözték a jelentést. Csakhamar kiderült, hogy az oroszok megszűntek tüzelni, kivonták őket az állásaikból. Itt 10 óraker megkezdtük az előrenyomulást, erdön, sáron, vízen, hegyen, völgyön keresztül, egész nap. Ebéd sem volt. Este bementünk egy erdőbe, hogy kipihenjük magunkat. Parancsot kaptunk, hogy megehetjük a konzervet. Evés után elaludtunk. Csakhamar szóltak a fegyverek. Senki semmilyen parancsot nem kapott. Alighogy meg tudták állítani a tüzelést, a nagy ropogást. Én is a fegyverhez kaptam, de mivel semmit sem láttam, nem lőttem. A lövés úgy keletkezett, hogy volt ott egy másik zászlóalj is. Ezek közül volt állítva az őrszem, s ő látott egy bokrot mozogni. Rászólt háromszor, de az nem válaszolt, ezért rálőtt. Erre a lövésre tüzeltek a többiek, így keletkezett a lövöldözés, tüzelés. Hála Istennek, nem sebesült meg senki, ha csak a bokor nem... Ezután a nagy ropogás után el kellett menni innen mindegyik századnak, külön-külön. Akkor egy bicskám is elveszett, pedig jó lett volna az még répát tisztítani vele. Minden nap támadtunk. Több helyen ástunk fedezéket. Mikor harcra készültünk, nem volt élelem, idáig mindig éhezünk és szomjaztunk. Néha kaptunk sárgarépát, káposztatorzsát.

Augusztus 29-én elhalálozott az ezredesünk, srapel golyó érte.

Közben egy tanyán mentünk keresztül. Felfedeztem, hogy épp forr a krumpli, abból hármat útközben meget-

Habán András és Habán Pál honvédek. Tamásfala, 1914. Az alacsonyabb, András anyai nagyanyám, Habán Mária apja, vagyis dédnagyapám, Habán János nagyapám apósa. (A Habán gyakori név Tamásfalában, nagyanyám leánykori neve is Habán volt, s férje is Habán volt. – Vörös Attila megjegyzése)

Valahol Galíciában...

tünk. Aztán 29-én mi is kaptunk egy kis levest és kenyeret. Utoljára 26-án ettünk egy kis levest, s idáig, 29-éig semmit sem kaptunk enni, csak amit találtunk, sárgarépát, káposztatorzsát. Most, 29-én is, alig hogy megettem az ételt, máris őrségbe kellett állnom.

30-án fedezéket ástunk éjjel. El kellett még menni megvizsgálni a terepet. Megrakodva – körtével, s almával – tértünk vissza. Felfedező utunkon ellenséget nem láttunk. Az almából, körtéből néhányat kiválogattam és megkínáltam a századost, szívesen meg is ette és megköszönte. A fedezéssel mikor elkészültünk, ismét ott kellett hagyni, pedig olyan fedezéket csináltunk, hogy még deszkát is raktunk rá. Szeptember elsején délután kellett elmenni, persze, ismét, ennivalót nem kaptunk. Ahová másodikán mentünk, ott ismét csak egy éjjelt töltöttünk.

2-án tovább kellett menni, de olyan ágyúgolyó szórássá estünk, hogy nem tudtunk megmozdulni, mert hol élénkbe, hol a hátunk mögé csapódott a lövedék. Azt gondoltam, hogy a fejemet mindjárt szétveti az ágyúgolyó. Nem lehetett mozdulni sem, mert ha csak egy ember is megmozdult, mindjárt lőttek. Ott kellett maradni két óráig délután, míg a tüzérség kiverte őket az állásukból. Mikor szétnéztünk, láttuk körülöttünk, hogy városok, falvak, kazlak égnek éjjel-nappal. Mi is támadtunk, közben halljuk, hogy a kürt szólít, sorakozót fújt, mert vége volt a harcnak. Este levest adtak vacsorára.

Másnap cibak (= katonakenyér. A német „zweibeck”, azaz kétszersült szóból.), konzerv és dohány osztás volt, még egy lapot is megírtam haza.

4-én elindultunk vissza, Galíciába, Lemberg felé. Még itt, Oroszországban, elérve egy zabkazalt, hozzáláttunk a letáborozáshoz, éjjeli pihenésre. Ebéd és vacsora még volt.

5-én tovább folytattuk utunkat, átléptük ismét a határt. Esett az eső, mikor beértünk egy faluba, ahol megálltunk, még krumplit is főztem magamnak.

6-án ismét tovább folytattuk utunkat. A mi századunk egy tanyán volt elszállásolva. Hideg szél fújt, nekem pedig ki kellett menni őrségbe. Itt, a tanyán főztünk, a faluból

pedig hoztunk kenyeret. Egy barnakenyér egy korona, a spiritusz ismét csak egy korona volt egy kulaccsal.

Szeptember 7-én már lehetett hallani az ágyúlövéseket. Átmentünk egy nagy hegyen, amelyet erdő borított. Sík helyre értünk, ott letáboroztunk. Egy kis szénát hoztunk magunk alá, jót aludva rajta, ám éhesen.

Reggel, 8-án, mikor felébredtünk, sok muszkát láttunk, mint foglyokat. Az volt a reggelink, hogy őket láttuk. Ekkor ismét felvonultunk egy erdőszegélyhez, itt földzékét ásattak velünk. Ásás után volt még egy konzervem, azt egyedül megettem – 6-án este ettem utoljára, s most ezt a konzervet. Itt délután 2-kor kezdtük a támadást, hol előre, hol hátra. Így ment vagy kétszer, nem tudtunk hova menni, mert nem volt velünk nagyobb tiszt, csak a szakaszparancsnok. Aztán elfoglaltuk az állásunkat, ahol több lövést tettem. Lövés közben egy robbanólövedék érte a hátbőröndömet. A fiúk szoltak, hogy ég a hátam. Hirtelen levettem a bőröndömet, megdörzsöltem a földön, újra felvettem és kezdtem lőni. Ismételten, többször lőttem egymás után. Csakhamar egy slapner robbant a hátam mögött, egy nehéz slapner-szilánk és sok kicsi úgy rám vágódott, hogy azt gondoltam, hogy a hátam törte el. A jobb combomon keresztül is megsebesített. A jobb vállamat golyó érte és még a tenyerem a bal kezemen is megsebesült. Elöntött a vér, folyt mindenünnen. Kénytelen voltam az állásomat otthagyni. Behúzódtam egy mélyedésbe, itt a bajtársaim bekötötték a sebeimet és otthagytak engem. Ez még mind nem volt elég, egy bűdös muszka kétszer a mellembé szúrta, úgy, hogy a szúrás után nem tudtam magamról semmit. Én nem tudtam elmenni a többivel, mert tehetetlen voltam a sebesülésem után. Négy óra hosszat lehettem eszmélet nélkül, ájultan. Úgy éreztem, hogy éjjel járt ott valaki, bekötözött, betakart, levelet hagyott. Két napig voltam itt étlen-szomjan, de a legrosszabb a fájdalom volt, már azt hittem, itt kell elpusztulnom. Nem bírtam felkelni, nem mehettem sehová.

10-én este 8-órakor négykézláb kimentem a mélyedésből, fel akartam állni, de csak elesésre sikeredett.

A muszka szúrása nem ejtett nagy sebet, de az ütéstől nem tudtam menni. Mikor kimásztam a völgyből, ott feküdt egy szakasz katona. Azt hittem, a mi 16. ezredünk, de a 2. zászlóalj volt. Ezt utólag tudtam meg. Az őrség kérdezte, ki vagyok. Én jelentettem, hogy honvéd, de nem bírtam jól még beszélni sem. Vízért kértem. Azt adott egy fél kulaccsal az egyik katona. A parancsnokunk adott mellém még egy embert, aki elvezetett engem az orvoshoz. Az adott helyen már az orvos nem volt ott, mert oda is hullott a golyó. Mit volt tenni, ott maradtam reggelig. Többen is voltunk ott ilyen szerencsétlenek, mint én. Mindig jobban és jobban hullott a golyó, slapner és gránát. A kis házikó meg volt telve sebesültekkel. Itt éjjel volt a legrosszabb.

11-én reggel kénytelenek voltunk elindulni, ki hogyan tudott. Én is útra keltem. Nem volt a legkellemesebb, de mindegy volt, mert így is, úgy is a halálban voltunk. Aztán akadtak szanitécek, akik segítettek, nem messze, egy erdőbe, jobb helyre szállítottak. Itt a sebesülteket orvosok kötözték. Engem is bekötöztek és azt mondták, hogy fekdjek le, majd este kocsi jön értünk. Este el is jött a sebesülteket szállító kocsi, felraktak bennünket és elvittek egy faluba. Itt leraktak bennünket, de láttuk, nem szívesen fogadnak bennünket. Csak egy káplár volt ott a parancsnok, azt mondta, fekdjünk oda, ahova tudunk. Ő semmi parancsot nem kapott felőlünk való intézkedésre, s nem tud hova tenni minket. Én odafeküdtem, ahová tudtam, az eresz alá, egy kis szalmára, de nem a legjobb alvásom volt ottan. Fájt a sebem és nagy szúrásom volt a bal oldalamban.

12-én reggel ismét bekötöztek és a nevünket itt felírták, és egy kis csajka vizet adtak. Ezután azt mondták, aki tud menni, az induljon el egy közeli városba – igaz, azt is megmondták, hogy 28 kilométerre van innét. Ennek ellenére én is csak hozzá fogtam a menéshez, amely nem tartott soká. Csak muszáj volt visszamennem az orvosokhoz. Ismét átköttek a sebeimet és azt mondták, hogy fekdjünk az árnyékba nyugodtan, mert este eljönnek a kocsik s felraknak bennünket és elvisznek Magyarországra. Este hat órákor még levest is adtak, amely só nélkül volt főzve. 9 órákor már senkit sem láttunk, elmentek a szanitécek és az orvosok is, csak mi, sebesültek maradtunk ott magunkban.

13-án reggel már ott termettek a muszkák. Ők nem bántottak minket, hanem enni adtak. A mi fegyvereinket feltüzelték, a töltényeket pedig elásták. Nekünk egy jó asszony főzött krumplit, tejet, húst pénzért, néha az oroszokból adott. Itt voltunk 14-én és 15-én. Ezután felraktak egy ökrösszekérre. Mielőtt elindultunk, még a halottakat eltemették. Útközben 2 órákor az oroszok adtak cibakot, almát, dohányt, cigarettát és szivart is. A kocsi engem nagyon összerázott, a sebeim, mellem nagyon fájt, a fájdalomtól nem tudtam mit csinálni. Talán nem is fájt volna annyira, ha ellenkező irányba vittek volna, azaz hazafelé... De nem az történt, mert Oroszországba vittek bennünket, sajnos.

16-án elértünk egy leégett állomást. Itt a lovaskocsikról leszálltunk és felültünk a vonatra. Ez Lemberg felé vitt minket. Útközben egy helyen kaptunk egy kis rizkását.

Lembergbe érve fehér kenyeret és csáját adtak. Itt már muszkák voltak, javították az állomást. Egész éjszaka itt voltunk a vagonban.

Reggel 3 órákor elindult a vonat Oroszország felé. Mire kivirradt, elértünk egy kisebb állomást. Itt szintén adtak egy kis kenyeret és főtt tojást héjában. Elérve egy kisebb várost, vásároltunk konzervet, kenyeret és kolbászt. Elérve az orosz határt, étellel fogadtak bennünket, káposztával és kásával, aminek megörültem nagyon. A határon át kellett szállni az orosz vonatra. Idáig egyszer kötözték át a sebeimet.

Reggel, 18-án átléptük az orosz határt, és fel is ültettek mindjárt az orosz vonatra, de csak két órákor indultunk el Oroszországba. Este a vonaton adtak levest, teát.

Reggel, elérve Merenkába, kiszálltunk a vonatból és elvittek egy kórházba. Mikor elfoglaltuk az ágyat, mindjárt adtak kenyeret, három kocka cukrot és csája vizet. Reggelizés után kezdődött a kötözés. Itt egy nő kötözte a sebeimet. Láttam, hogy az ingem, gatyám nagyon véres, úgy nézett ki, mint a mészáros ruhája. Erre a nő megsajnálta. Mikor végzett a kötözéssel, hozott tiszta inget és gatyát. Itt négy napig voltunk.

Huszonkettedikén felültünk a vonatra és két órákor elindultunk. A vonaton volt a vacsora, szintén leves és csája.

Kijvet 23-án, déli 12 órákor értük el. Itt az ebéd a vonaton volt. Délután két órákor kiszálltunk a vonatból. Az állomáson maradtunk. Vacsora: szalonna, csája, fehér kenyér. Még mindig szúrásom volt a baloldalamban és a sebeim is fájtak. Fel-felültem éjjel, nem tudtam aludni. Akkor egy orvos bejött hozzám, mert meglátta, hogy nem alszom. Eljött hozzám és megkérdezte, miért nem alszom, fáj-e valamim? Megvizsgált, magával vitt a kötözőhelyre, újra bekötöztek és én visszamentem a helyemre. Itt voltunk még másnapig.

24-én este felültünk a vonatra és elindultunk Moszkva felé.

Másnap, 25-én ebédünk is volt egy helyen, itt beváltottam a pénzemből is. Mikor elfogtak a határon, még volt 20 forintom.

Tovább utaztunk. 27-én, elérve Moszkvába, reggel kiszálltunk a vonatból, és villamosra ültünk, az elvitt a városon keresztül egy háromemeletes épülethez. Itt a földszinten megvolt az ebédünk. Ebéd után megvizsgált az orvos. A nehezebb betegeket felvitték a harmadik emeletre. Engem is odavittek. Az ágyunkat elfoglaltuk, és hamarosan vizsgálat alá kerültünk. A vizsgálat lázméréssel kezdődött. Mikor a lázmérőt elkérte, kérdezte, hogy mi bajom van. Én megmondtam, hogy mim fáj, hogy megszúrt egy muszka és azért lélegzem nehezen. Azt mondta, hogy lázam van, 39,9 fok és mindjárt elhívta az orvost. Ő megvizsgált, szintén kikérdezett engem. Rendesen nem tudtam velük beszélni, nehezen beszéltem az orosz nyelvet. Egy századbeli honvéd tudott németül, csak így tudtunk értekezni. Itt aztán az orvos rendelt porokat, amit egy lánynak kellett beadnia. Ő hűségesen ápolt és rendesen, minden nap bekötözött. Az orvos többször megvizsgált és behívatta

a főorvost is, de nagyobb bajt nem talált. Egyszer az orvoson láttam, hogy nem hisz maga magának sem, sem a főorvosnak. Egy délután eljött hozzám és kért, engedjem meg, hogy vért vegyen akaromból, hogy kivizsgálhassa, nem keletkezik-e valami nagyobb betegségem. Ez meg is volt, kiszívott egy és fél ceruza nagyságú üvegbe vért, de így sem vett észre semmit. Itt az étkezés: ebédre egy kis tiszta leves, tej, tejeskása, vacsora szintén tej, früstök csája, három darab kockacukor és naponta egy font fehér kenyér és két font barnakenyér. Egyszer megjártam az ápolónőmmel. Nekem mindig feküdni kellett, de egyszer, mikor az ágy szélén ültem, jött az ápolónő. Hirtelen le akartam feküdni, de már ő akkor odaért és én a lábammal, lefekvés közben felemeltem a szoknyáját. Ő nem szólt semmit, maga visszahajtotta a szoknyát és tovább is rendszeresen ápolt engem. Nem is gondoltam volna, hogy Oroszországban majd így bánnak velem betegségem alatt.

Itt október 13-áig voltam, akkor felültettek ismét a villamosra egy osztrák századossal, ő is sebesült volt. A kocsiban adott cigarettát. Az állomásra kiérve csáját és buktit adtak, aztán felültettek a vonatra és este elindultunk. 1914. október 14-én reggel értük el Tulát. Itt kiszálltunk. Sokáig kellett az állomáson állni, míg megolvastak bennünket. Ezután gyalog elindultunk a városon keresztül a kórházba. Nagyon elfáradtam, míg elértünk a kórházba, pedig itt is akadt volna kocsis, ami engem elvisz, de nem intézkedtek. Ebben a kórházban is az emeleten voltunk. Kaptam inget, gatyát, zoknit és egy pár papucsot. Kaptam ágyat, amit mindjárt elfoglaltam. Már ott volt a törülköző is. Az én ruhámat felvitték a padlásra. Jól ment itt minden, két hétig mérték a lázam, de már nem volt olyan magas, mint azelőtt. Rendszeresen kötözték a sebem. Az ebédem itt is tiszta leves, kicsike hús, tejeskása. Vacsorára tej, reggelire egy font fehér kenyér, két font barna, délután négy órakeresztől csája. Itt három hétig voltunk.

A három hét elteltével, október 31-én innét elmentünk ki az állomásra, gyalog, így megint elfáradtam nagyon. Ahogy kiértünk, mindjárt a vonatra ültünk. Megkérdeztük, hova megyünk? Azt felelték, két nap utazunk, azután kiszállunk. A két nap elteltével azt mondták, még 4 napig megyünk, aztán azt, hogy 5, 6, 7 napig, s így tovább... A hosszú úton, idáig érve, útközben megálltunk egyszer naponta, hogy enni kapjunk. Volt úgy is, hogy pénzt adtak, 25 kopejkát egy napra, koszt helyett. Volt idő ismeretséget szerezni. Útközben, egy városnál kiválogatták a magyarokat, azaz minket, és Szibériába irányítottak. Az út nagyon hosszú volt, alig vártuk, hogy kiszálljunk már a vonatból. Huszonegy nap után elértük Szibériát, Csita városát. Csitától még hét kilométert mentünk, Pestyankába, mert itt volt a tábor. November 21-én szálltunk ki a vonatból, piszkosan, sebbüzösen és megrakva – még kimondani, leírni sem merem – tetűvel.

Itt egy hideg barakkba hajtottak be minket, ahol igen átfáztam. A barakkot ugyan fűtötték, de nem melegedett át rendszeren. Még itt is jártam kötözésre. Menázsink: ebédre húsleves marhahúsból, kevés krumpli, vagy hajdinakása. Estére ismét leves, félfont hússal. Reggelire 3 darab cukor,

csája és még két font kenyér. Ez volt egy napra kiadva. Itt is kellett ám dolgozni! Fát hordani a konyha részére, úgy a miénkre, mint az oroszokéra. Volt három kút, a vizet pumpával és kerékkel lehetett húzni. A vizet tárolni is kellett. Volt még egy fürdőhelyiség, ahol fürödtünk és mostunk magunkra, ide szintén pumpálva kellett vizet juttatni.

Megérkezésünkkel ezeket kellett dolgozni, elvégezni: nyáron négy barak alá falazatot csináltunk, itt a fundamentumot mi ástuk. Minden második nap kellett az embernek földet talicskázni, téglát, követ hordani. Ez a munka november derekáig tartott. Napjában háromszáz ember ment dolgozni a bányába. Volt fizetés, ámbar csak annyi, amit élelemre költöttünk. A konyha részére szintén dolgoztunk, a vagonokból lisztet hordtunk, hús ember minden nap a konyhán segített. Levelet először 1915. december 5-én kaptam. Fizetést minden hónapban kaptunk.

1916-ban, mikor a fronton a mieink előrenyomultak, mindig lehúztak a fizetésünkből, vagyis kevesebbet kaptunk. Ez így volt minden város elfoglalásánál is. Varsó elfoglalásánál – oroszok szerinti elesténél – három hónapig nem kaptunk cukrot, azt mondták, elvitte a német. Mikor a mieink Lemberget visszavették, eltűnt az esti hús. Ellenben, amikor a muszka Premyslt bevette – feladtuk –, hát azt a napot megünnepelték! Nekünk is bővebben adtak mindent. Vacsorára disznóhúst főztek, szalonnától. Nagyon örültek, mondták, már csak Krakót kell visszavenniük és minden jó lesz, de bizony még nem ment minden simán. [...]

1916-ban a vöröskeresztől kaptunk pokrócot, felsőruhát, alsóruhát, posztócsizmát talppal. Itt igen nagy hidegek járnak, 40–45 fok mínusz. Jártam istentiszteletre, hetenkint ötször. Több iskolázás is volt, én is jártam számtanra. Akinek több pénze volt, mint nekem, azok nyitottak kávéházat, kifőzdét, cukrászdát. Lehetett bicskával faragványokat csinálni, kenyér-gyurmát készíteni, kosárfonást végezni. Én kosárkötést végeztem. Itt a kantinban volt egy öreg muszka, aki jó volt a magyar foglyokhoz, neki nem kellett sok pénzt fizetni. Blokkot kellett vásárolni és választani lehetett, aki 20–25 kopejkát fizetett, a blokkot is elhozhatta. Én is választottam, elhoztam egy beretvát, igaz, nem volt soká nálam, mert ellopták tőlem. Azt hiszem, a legjobb bajtársam lopta el, akivel a legjobb ismeretségekbe voltam.

Sokszor el voltunk keseredve, csak az előrenyomulások vígasztaltak minket. A békét nehezen vártuk, de csak nem tudtuk kivárni. Akinek pénze volt, annak a barakkból ki sem kellett mennie. Lehetett kapni jó cukorkát, kávét, teát, szalonnát, sajtot, kolbászt, hurkát, turós-mákos kalácsot, finom süteményeket és fánkot. A fánkból öt kopejkáért három darabot lehetett venni. Árultak még cernát, levelezőlapot is. Alig hogy az egyik kilépett a portékával, rögtön ott volt a következő kettő-három. Az üzlet mindig ki volt világítva, reggel 5-től este 10-ig, csak akkor zártak. A sajnálatos az volt, hogy sokan voltunk. Három itteni és egy Csita városbeli táborban, tehát négy táborban 30 000-en voltunk elhelyezve. Így a négyszemélyes helyen hatan,

tízen, sőt huszan is voltak beszállásolva. A sok ember közt nem akadt, akit otthonról ismertem volna, csak egy **Czénik Jani** nevezetű, aki a villanyszerelőknél dolgozott Rimaszombatban. Ő 1915. október 24-én keresett engem fel. Volt még itt szerinte két rimaszombati csizmadia is, de a nevüket nem tudta. Ezen a helyen 1915. októberétől 1916. április 10-éig voltunk.

Ekkor felültünk a vonatra és elindultunk. [A továbbiakban a szöveg nehezen olvasható. Annyi kikövetkeztethető, hogy Csita, Irkutzk, Omszk és Petropavloszk érintésével jutottak el az Ural hegységig, majd 24-én Ufába értek.] Itt vízáradás volt, falvak, városok el voltak öntve. Gőzhajók hordták a népet. Több helyen részeges parasztokat láttunk. [Április 28-án érték el a Volga folyót, majd másnap Penza városát.] Itt két napig voltunk. Itt megszámoztak minket és átadtak egy más tisztnek. 30-án este elindultunk Penzából, s 1916. május 1-jén, ötödik városként értünk Harkovba, de csak Bohorkovában szálltunk ki. Innét egy tanyára mentünk, s itt szétoztottak bennünket.

Minket, 20 embert Ruszna faluba tettek.

[...]

Itt még két napig tisztálkodtunk, csak a hetedik napon mentünk munkába. Először vessőt hántottunk. Azután a mezőn szántottunk, hol ökörrrel, hol lóval, vagy fuvaroztunk. A munkáért zsoldot kaptunk. Két hétig külön kasszánk volt, de aztán elvették tőlünk és a közösbe adták, ott étkeztünk. Reggel cukrot kaptunk, este tökkáposztát, köleskását. Mikor a konyhánkat elvették, másnap nem mentünk munkába, mert nem tudtuk azt enni, amit az oroszok főztek. Odahaza azt az állat sem eszi meg. Elhívták a csendőrt, minket megpiszkált és még meg is vert. Muszáj volt dolgozni mennünk. Lósósokát főztek, meg cukorrépalevest. Adtak 13 kopejkát, így reggel-este tejet vettünk, az már jó volt, de egész nap semmi. Így kellett kaszálni, szántani, zsákolni, egyéb gazdasági munkát végezni – még vasárnap is. Nem tudtunk pihenni, mindig hajtottak. Még mosni is magunknak kellett. Egy havi fizetésünk 3 rubel 40–60 kopejka volt. Nyáron aratásban, cséplésben a gépnél 50 kopejka. Vasárnapi munka 1 rubel. 60 kévét összecsomóztunk. Ruhát az úr adott, 2 inget, egy gatyát, egy nadrágot, egy meleg kabátot. Szántásban az ökrök húznak, nem lovak, ezek olyanok, csak szalmát adnak nekik enni. A búzát cséplésnél [...] Hordanak itt is kazlat a búzából, de gyengén állnak hozzá, ők ehhez nagyon buták. Kocsikra raknak 20–40 kévét s szállítják [...] Leginkább cukorrépa van, ezt borzasztóan termelik, kapálás, kiszedés [...]

7 hónap leteltével tizenketten elmentünk egy helyre, bányába [...] Hadházi, Habán, Dóczi, Marosi, Fülöp, Gödri, Pakulár, Baksa, Ferenczi, Szuli és Dubé. 12-en. November 20-án elutaztunk és december végén elmentünk vonaton [...] Szilisznyovsky bányában kiszálltunk. [...] Hatan mentünk egy helyre: Marosi, Gödri, Dóczi, Habán, Fülöp, Benkő. Első napon rosszul voltam, nem tudtunk haladni, mert egy kicsit félénkek voltunk, nem tudtunk alá bújni, 80 cm magas volt a hely. Első napon 6 ember 6 vagonnal, második nap 2 vagonnal, harmadik nap három vagonnal

hoztak. Egy héten nappal voltunk, egy héten éjjel. Később csak négy ember maradt: Dóczi, Habán, Marosi és Benkő. Minden napon kiraktunk 12 vagonnal. 1916 decemberében igen megijesztett a bánya, mert ahol voltunk, kezdett minden ropogni a fejünk felett. Ki akartunk szaladni.

Felolvasta az ember, hogy ki kap egy kis szalonnát, kenyeret [...] Három font kenyér hetenként [...] Május elsején, 1917-ben volt olyan nagy szárazság [...]

Május elsejét együtt ünnepeltük, sokan voltunk. [...] Szép tömeg volt, miránk is jók voltak a tiszték. 1917 decemberében megkezdődött az az időszak, hogy nyolc óra hosszat dolgoztunk. Szénvágás csak 6-tól 2-ig, s 2-től 10-ig.

1918. február 3-án fogamat húzattam. Három töve volt, egy lány húzta ki.

*

Bajtársak, honvédek, magyar foglyok nevei nagyapám naplójában:

1. **Hatházi Miklós** – Orbaitelek, Háromszék megye
2. **Lupán András** – Kézdimadaras, Háromszék megye
3. **Dóczi István** – Miklóirtás, Magyargyepes, Bihar megye
4. **Fodor Ferencz** – Székelyudvarhely, Bögöz, Budapest, Rózsa u. 71. sz, 6. k.
5. **Barabás András** – Iriny u.p. Dengeleg, Szatmár megye
6. **Gyetkó János** – Mezőperem, Szatmár megye
7. **Tóth István** – Korpács, Somogy megye
8. **Marosi Péter** – Barczaujfalu, Brassó megye
9. **Pál György** – Barczaujfalu, Brassó megye
10. **Fülöp János** – Kovásznatakarék, Háromszék megye
11. **Klagyivik Mihály** – Csáb, Hont megye
12. **Király Domokos** – Kézdimárkosfalva, Háromszék megye
13. **Pakulár János** – Bölön, Háromszék megye
14. **Baksa Dénes** – Bölön, Háromszék megye
15. **Gödri I. György** – Bodola, Háromszék megye
16. **Barta Mihály** – Tátrang, Brassó megye
17. **Baga József** – Dak, Nagyküküllő megye
18. **Török Lajos** – Olthéviz, Nagyküküllő megye
19. **Klein János** – Harta, Pest megye
20. **Budai János** – Jásznagykürt, Jászárokszállás
21. **Szücs János** – Kunszentmiklós, Pest megye
22. **Fejes László** – Kiskömöri, Gömör megye
23. **Palocsányi János** – Felsővály, Gömör megye
24. **Szarasz Antal** – Galgahévíz, Pest megye
25. **Ködöböcz József** – Beregsom, Bereg megye
26. **Pacskány György** – Beregfogaras, Bereg megye
27. **Szvekán János** – Szabatka, Bács-Bodrog megye
28. **Polacsek József** – Kolozsvár, Kolozs megye
29. **Ludányi István** – Csanádpalota, Csanád megye
30. **Pajta Ferencz** – Patákos, Bereg megye
31. **Szabó Ferencz** – Doboz, Békés megye
32. **László Ferencz** – Nagykőrös, Pest megye
33. **Bodon Lajos** – Mihályfala, Gömör megye
34. **Czókoly Lajos** – Jéne, Gömör megye
35. **Benkő József** – Pusztavacs, Pest megye
36. **Kelemen István** – Csongrád, Csongrád megye

Csáky Károly

A házasnényei (lukanényei) plébánia anyakönyvei s azok bejegyzései

A Hont megyei Nénye plébániáján aránylag korán kezdtek az anyakönyvezést. 1699-ben **Foglár György**, az akkor idekerült pap saját költségén szerezte be az anyakönyvet. A plébános az alábbiakat írta a fontos nényei dokumentum nyitólapjára:

„Mint hogy az igazhíű anyaszentegyház a tridenti zsinaton azon kötelező érvényű határozatot hozta, hogy tudniillik minden plébániának rendelkeznie kell kereszteleési anyakönyvvel, amelyben a keresztelek nevei gondosan feljegyzendők, jómagam, mint az Anyaszentegyház igen odaadó fia, örömezt engedelmeskedem, ezen könyvet a saját költségemen elkészíttem, hogy minden lelkipásztor utódomnak lehetősége legyen a szent zsinat rendeletének végrehajtására, és hogy rendelkezése alapján a lelki születést és az elhalálozást gondosan feljegyezhessek.

Ennél fogva ezen könyvnek az első részében az egyház példamutató jótévőinek nevei, a 2. részben a keresztelek nevei, a 3-ban a házassultaké, a 4-ben pedig az elhunytaké jegyeztetnek fel. Mindez az Isten nagyobb dicsőségére, Szent Szűz Mária és minden szentek tiszteletére és az anyaszentegyház nagyobb dicsőre és épülésére Főméltóságú és főmagasságú hercegprímás, **Kollonics Lipót** bíboros vezetése alatt, ezen helység plébánosa, **Foglár György** által.”

Természetesen, az akkori anyakönyv – amint az idézetből is kiderül – másképp nézett ki, mint a későbbiek. Nem voltak előnyomtatott, fejléces lapjai, s egy kötetbe írták az újszülötteket, a házassultakat meg az elhunytakat is. Sőt, helyet kaptak az anyakönyv lapjain az egyéb bejegy-

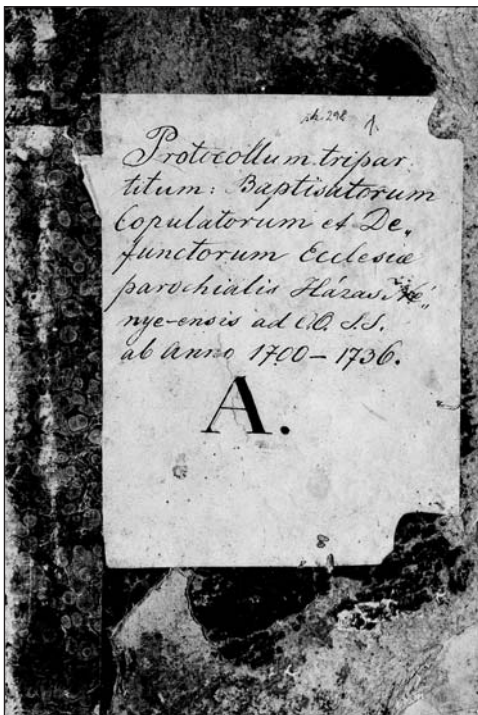
zések, köztük a templom támogatói, az egyház jótévői is. De bejegyezték ide a fontosabb rendeleteket, elsősorban azokat, melyek a plébániát is érinthették. Ugyancsak helyet kaptak itt a konvertáltaknak, azaz a vallásukat elhagyóknak a nevei. Az anyakönyvezést latin nyelven végezték. A bejegyzett szövegek, azok adatai azonban nem voltak mindig egységesek. Olykor egész mondatok formájában örökítették meg egy-egy születést, házasságkötést vagy halálról szóló hírt.

A születések anyakönyvezése

Sok-sok, szokásostól eltérő, különleges bejegyzést találunk a születési anyakönyvekben is. Például az egyik újszülött megkeresztelését így örökítette meg a lelkész 1699-ben:

„Én, **Foglár György**, a házasnényei egyház plébánosa megkereszteltem a nov. 30-án született gyermeket **Anna** névre, akinek szülei **Havjer Márton**, batorfalui zselér és felesége, **Dorottya**. Keresztszülők voltak **Pomocz György** és **Cibula Zsófia**.”

Igen érdekes s egyben figyelemkeltő történelmi adatokra is rábukkanhatunk. Egy 1791-es kereszteleési beírás így szól: „**Xavér Ferenc**: körülbelül 14 éves török gyerek, aki hitetlen pogány mohamedán szülőktől született. Úgy mondják, hogy az apja **Ali**, anyja **Kaliva**. A törökökkel vívott legutóbbi háború hadjárata során, a múlt évben Bukarestnél esett fogságba, és azon időtől fogva fogolyként tartatott. Majd a császári sereg ezredesének, **Blaskovits Pálnak** a felügyelete alá adatott, ki megszánva az elhagyott árvát, magához vette és a kereszténységre tanította. Hogy lekiég is gondoskodjon a gyerekről, átvitte Magyarországra a testvéreihez, **Blaskovits Ferenchez** és **Zsuzsannához**, hogy a hit és a katolikus valláserkölc dolgában neveltessek. Miután ezekben kitűnően előrehaladott, és többször bizonygatta heves vágyódását a megkeresztelése iránt, ezért titokban **Liptsei Pál** plébánossal és az általa

Az első házasnényei anyakönyv borítója

Anyakönyvi bejegyzés Xavér Ferenc török gyerek kereszteléséről. 1791

rám ruházott engedéllyel a szent forráshoz vezetett, majd a tekintetes **Lukanényei Luka Imre** és nagyságos **Majthényi László** felesége, tekintetes **Horváthi Johanna** jelenlétében én, **Babindali Fábián** káplán, megkereszteltem.”

Kiemelten fontos forrás ez, melyből sok mindenre fény derül, egyebek közt arra is, hogy Nényén káplánok is működtek, akik a plébános engedélyével különleges esetekben keresztelést is végeztek. Ilyen volt például az említett idősebb korú, más vallású török gyerek katolikus hit szerinti megkeresztelése.

A születési anyakönyvi bejegyzéseket jól kiegészítik az egyéb feljegyzések és a vizitációk adatai. A XVIII. század közepi egyházlátogatásból tudjuk például, hogy a papok a plébániatemplom keresztelőmedencéjét tisztán tartották, Pünkösdkor pedig megáldották. A szülésnél már abban az időben részt vett az arra képzett bába, aki szükség esetén keresztelhetett és temethetett is. 1761-ben ez állt többek közt az egyházlátogatási jegyzőkönyvben: „*A faluban van egy katolikus bába, esküt tett, jó erkölcsű és életű, szükség esetén keresztelhet*”.

A stólával kapcsolatos adatokból kiderül, hogy például 1756-ban külön végezték a keresztelést (amelyért 2 forint illeték járt) és a gyermekágyas nő templomba eresztését, azaz avatását (ára 1 forint volt). 1761-ben kereszteléskor és a szülő nő avatásakor 30 dénár járt a papnak.

Még a XX. század elején is igen magas volt a születések száma. Egy negyedszázad alatt, 1901 és 1925 közt a nényei plébániához tartozó 5 kisközségben összesen 1 764 gyermek született. A halálozás ugyanekkor 1 144 volt. A települések tehát 654 lélekkel szaporodtak. Több olyan év is volt, hogy közel száz gyermeket keresztelt a plébános. Ma ennek alig egy tizede születik. Igaz, a gyermekhalandóság száma is magas volt, amiről később szólunk még.

Az anyakönyvekben megvizsgáltam a névadási szokásokat is. Ezek szintén merőben különböznek a maitól. Az 1904–1916 közti időszakot alapul véve a névanyag így alakul:

A legkedveltebb női nevek	Számuk	A legkedveltebb férfinevek	Számuk
Mária	125	József	121
Rozália	55	János	80
Ilona	51	István	65
Erzsébet	40	Pál	48
Veron, Verona	29	Béla	22

A születési anyakönyvekben nyomon követhetjük a keresztelések idejét is. Ha a születendő gyermek nagyon gyengének vagy betegnek látszott, a bába nyomban megkeresztelte azt. Ha életben maradt, a pap, természetesen, elvégezte a templomi keresztelést is. Ha egészségesnek látszott az újszülött, akkor is igyekeztek minél előbb keresztvíz alá tartani. Mint fentebb is láthattuk, a keresztelés szentségének kiszolgálása megelőzte a gyermekágyban fekvő anya avatását. Később, az időben

előrehaladva, a két szertartást már egyszerre végezték. Egy 1717-es bejegyzéssel illusztráljuk a keresztelés idejét s az akkori beírás módját. **Berthányi M. József** plébános az alábbiakat jegyezte fel: „*Nénye községben 1717. március 21-én született, 23-án kereszteltetett György a tekintetes lukanényei Luka családba, kinek atyja nemzetes Luka György, anyja pedig nemzetes Tihanyi Erzsébet asszony. A keresztstülők nemzetes Pyber Gáspár úr, Palásthy Ferenc, Szentiványi Julianna*”.

Érdemes felfigyelni a törvénytelen gyermekekre is. 1904 és 1916 közt az anyakönyvekben mintegy 51 ilyen esetet jegyeztek fel. Törvénytelen gyermeknek számított az, akit hajadon lányok, özvegyasszonyok hoztak világra, avagy vadházasságban születtek. Társadalmi állásukat tekintve, a szülő nők közt akadt cigánylány, zsellérlány, cselédlány, béreslány, szolgáló és szakácsnő is. Ha jobb módú családban történt ilyen, akkor a társadalmi állást nemigen jegyezték, csak ennyit írtak be: hajadon.

A házasságok és azok anyakönyvi bejegyzései

A Házassultak Anyakönyvének bejegyzései szintén sok-sok értékes adatot rejtegetnek a vallási életet kutatók számára. Egy 1700. évi, összefüggő szöveggként történt plébánosi, pontosabban templomigazgatói bejegyzésből például megtudható, hogy már akkor előírták a házassulandók háromszori templomi hirdetését, a házasságkötést gátolható akadályok kizárását, a közös beleegyezést és az ünnepélyes kinyilvánítást. Foglár György az első nényei esketését így örökölte meg:

„1700. január 10-én – miután a régi szokások és törvények alapján előzetesen három egymást követő ünnepnapon kihirdettem őket, és semmiféle akadály nem merült fel – én, Foglár György a nényei, a keszihóci, csábi, leszenyei plébánia templomigazgatója a nényei **Szabó Benedek Mátyás** nevű fiát és a csábi **Vido Márton** özvegy leányát a házasnényei templomban kikérdeztem. Miután ünnepélyesen kinyilvánították közös beleegyezésüket, házasságot kötöttek Szabó Benedek és **Hatvany István** jelenlétében.”

A stólát a következőképp állapították meg 1761-ben: házassulandóktól 60 dénár, lakodalomkor 25 dénár, ezen kívül kalács, egy pint bor és koszorú.

Igen korán találkozhatunk a nényei plébánia területén a vegyes házasságokkal. Főleg a filiákon, meg néhány közelebbi településen jelen volt ugyanis a katolikusokon kívül az evangélikusság is. Egy 1899-ben kötött ilyen házasságnál ezt jegyezték be az *Eszrevételek* rovatba: „*Közös megegyezésük folytán ezen házasságból született gyermekeik mind a róm. kath. egyház hívei lesznek.*”

Előfordult olyan házasságkötés is, melynek időpontja a börtre esett. Ennél az alábbiakat írták még az anyakönyvbe: „*Hirdetés nem volt. Dispensio. Csöndben börtben.*” Dispensiot, azaz felmentést kaphattak azok is, akik rokonházasságot kötöttek. Ezzel kapcsolatban ilyen megjegyzések olvashatók: „*II. fokú oldalági vérrokonság alól dispensálva vannak.*” Vagy: „*Egyenes oldalági vérrokonság.*” „*2., 3. fokú vérrokonság alól dispenzáltak.*”

A legények általában a katonaság után kötöttek házasságot. Előtte erre csak ritkán került sor, de az is gyakran előfordult, hogy a hadköteles legény katonai szolgálata alatt nősült meg. Ilyenkor a magyar királyi honvédelmi miniszter engedélyét kellett kérnie, s ennek megadását az anyakönyvbe is bevezették.

Érdeemes megvizsgálunk az endogám (belső) és exogám (külső) házasságkötéseket is. Hosszú időn át Nényén is a falun belüli házasság volt szokásban. A legtöbb házasság helybelivel – lukanényei a lukanényeivel, házasnényei a házasnényeivel – kötött. Aztán gyakori volt a házasnényei-lukanényei párosítás is. Ezt követően az itteniek a filák (Leszenye, Újfalu, Apáti, Ipolyharaszi, Bátorfalu; egy időben Csáb, Keszihóc) fiataljaival léptek leggyakrabban házasságra a nényeiek. Már egy 1700-as anyakönyvi bejegyzésben is azt olvashatjuk, hogy a nényei Szabó Bendek Mátyás nevű fia feleségül vette a csábi Vido Márton leányát.

Az exogám házasságok korai és más falvaknál gyakoribb felbukkanásához az is hozzájárult, hogy Nényének kiterjedt, több falut érintő határa volt, ami lehetőséget adott a szomszédos falvak lakóival való sűrűbb találkozásokra. Továbbá azt is tudnunk kell, hogy Nényén több uradalom is volt, melyek cselédházaiban messzi tájakról jött családok is felbukkantak. Ugyancsak több pusztá, major volt a két falu határában, s ezeken a helyeken is fel-felbukkantak az idegenek. Mindez lehetővé tette a gyakoribb keveredést, összeházasodást. Az idő előrehaladtával ezt más tényezők is elősegítették. Ilyenek voltak például a határmódosítások és a szlovákság betelepítése Nényére.

A falu plébánosa a házasságkötésekről is készített kimutatást a múlt század elején. Ebből megtudhatjuk, hogy például 1901 és 1925 között a plébánia területén összesen 431 házasságot kötöttek. Az évi átlag körülbelül húsznak felel meg. A legtöbb házasságkötésre 1913-ban (32) és 1919-ben (29) került sor. Ebben természetesen nincs benne a más felekezettűek egymással kötött házasságának a száma.

A halál és annak anyakönyvezése

A *Halotti Anyakönyvek* úgyszintén sok információt tartalmaznak. Feldolgozhatók ezek alapján az egyes korok betegségei, az emberek átlagéletkora stb. Mi most elsősorban az utolsó állomás vallási vonatkozásait s az egyes időszakok megrázó eseményeit, a kirívó halálokokat vizsgáljuk meg.

A végső tisztességgel kapcsolatban a vizitációkban, a stólaösszeírásokban is találunk egy-egy adatot. Innen tudható, hogy 1756-ban például egy szent énekkel végzett temetés 6 forintba, az ének nélküli pedig 4 forintba került. A holttest sírba helyezéséért 1 forint 50 dénárt kértek el. A halott lelki üdvéért tartott rekviemért vagy az évfordulós gyászmisén való énekléséért 2 forintot kellett fizetni. 1761-ben más volt a tarifa az idős férfi vagy az idős nő, az ifjú vagy a gyermek, illetve a szegény vagy a nyomorult temetése esetében.

A papnak rendben kellett tartania az utolsó kenet kiszolgáltatásánál használt eszközöket is. Az 1761-es vizi-

tációkor írták, hogy a templom szent szerelvényei közé tartozik két doboz: az egyik aranyozott ezüst volt, a betegek részére szolgáló ostyák viteléhez, a másik bádóg, a szent olaj őrzésére. Azt is feljegyezte a vizitátor 1761-ben a papról, hogy „*A betegeket szorgosan ellátja, hívásra megjelenik, senki sem távozik az élők sorából a szent-ségek nélkül*”.

A későbbi halotti anyakönyvek ama rubrikáiban, melyekben az elhunytal kapcsolatban azt a kérdést teszik fel: részesült-e a haldoklók szentségében, meglepően sokszor találunk nemleges választ. Ennek oka különböző lehetett. A beírások közt például ilyenekkel találkozhatunk: „*Nem hívtak.*”; „*Hirtelen halál.*”; „*Nem hívtak halála előtt közvellenül.*”; „*Nem hívták a papot.*”; „*A hozzátartozók brutális hanyagsága miatt nem.*”; „*Nem hívtak. Falu szegénye.*”; „*Kórházbóli hazaszállítás közben halt meg*”.

Találunk több, a hulla átszállítására vonatkozó bejegyzést is. Erre akkor került sor, ha valaki a kórházban halálozott el. Nényére főleg Balassagyarmatról és Ipolyságról szállítottak elhunytat, s azt is bejegyezték, hogy a kórházi lelkész ellátta-e az illetőt a haldoklók szentségével. A nemesi családok tagjait messzebről, Bécsből, Budapestről is hazaszállították, hogy a családi sírboltban helyezték el. Az elhunytat ilyenkor érckoporsóban hozták haza. Főleg a Luka család tagjainál talákoztunk ilyen esetekkel.

Az öngyilkos nem mindig részesült egyházi temetésben. 1940-ben ezt írták be az egyik halott esetében az *Észrevételek* rovatába: „*Vízbe fulladás. Öngyilkosság. Egyházi temetésben nem részesült.*” Egy másik tragikus esetről ezt a bejegyzést olvashatjuk: „*Házifegyver által önmagán okozott szerencsétlenség; combsérülési elvérzés. Utolsó kenettel ellátva.*”

Találunk beírást a világháborúk, háborús események halottaival, tragikus eseményeivel kapcsolatban is. Ha a plébános értesítést kapott, a fronton elesett katonákat is anyakönyvezte. **Hajnár Pál** 40 éves honvédről 1919. június 1-jén írta be a plébános, hogy az olaszországi „*piavei támadásnál esett el*”. 1919. május 2-án és 3-án **Zila József** és **Florez József** csehszlovák katonákról jegyezték fel, hogy Nényén lővés által meghaltak.

Az 1915-ös születésű **Szabó József** 1943-ban halt meg Oroszországban. Amint írják róla: „*Hősi halál az orosz harctéren, az ilinkai harcokban*”. **Németh Béla** és **Marosi Ernő** Lajos nényei géplakatos, bércséplő szintén a háború áldozata lett. Róluk ez olvasható az anyakönyvben: „*Mindketten 1944. IX. 18-án az Ipolyhídvég határában elszenvedett szlovák partizántámadás közben, lábon elszenvedett sebesülésükbe haltak bele az ipolysági kórházban.*”

Ha a plébánia valamely papja hunyt el, akkor annak legfontosabb beírt adatai mellett egyéb bejegyzést, a pap életét, halálát részletező megjegyzést is találunk. **Botlik Bottyán György** Házasnényén halt meg 1781. március 18-án, 66 éves korában. Névtelen sírhelye ma feltételezhetően a falu nagytemetőjében van. Halálával kapcsolatban a korabeli anyakönyvben találunk egy bejegyzést, amely így hangzik: „*Az igen tiszteletre méltó bottyáni Botlik*

Kiss László

Palócföld orvosai 26.

A két Paeken Keresztély

Gömör első ismert, hivatalos, azaz a megye által fizetett orvosa **Bácsmegyei István Pál** (1690?-1735) 1716 és 1720 között működött a megyében¹. Bácsmegyei 1720-ban katonaozvosnak állt, ám a megyei „fizikus”, azaz (fő)orvosi állás nem maradt sokáig betöltetlen. A mindmáig alapforrásnak tekinthető **Weszprémi István** négykötetes *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza*² az I., II. és IV. kötetben is említést tesz Gömör vármegye sorrendben második főorvosáról, **Paeken Keresztély**ről, illetve annak azonos nevű fiáról.

Weszprémi szerint Paeken³ Keresztély az akkoriban porosz fennhatóság alatt álló Máriaszigeten (Marienwerder) született 1694-ben. Az újabb források e helyet Kwidzyn-nel azonosítják.⁴ Kwidzyn ma lengyel város, a Gdanski-öbölbe ömlő Visztula jobb partján terül el, légvonalban mintegy 150 km-re az északkeletre, a Balti-tenger partján fekvő Kalinyingrádtól. Ez utóbbinak Paeken születése idején még Königsberg a neve és szintén porosz fennhatóság alatt áll.⁵ Ide, Königsbergbe került el a korán apa nélkül maradt Paeken Keresztély, és a város 1544-ben alapított egyetemén folytatott orvosi tanulmányokat. **Ewald** (1674-1719) professzor elnöke alatt, 1717-ben „a mérgekről” (*De venenis*) tartott „ünnepélyes vitaközlést” (disputációt)⁶, majd később – írja Weszprémi – ugyanezen az egyetemen licenciátusi⁷ fokozatot szerzett. Weszprémi szűkszavú közléséből tehát az szűrhető le, hogy a félárva és ezért valószínűleg anyagiakban nem bővelkedő Paeken csak az olcsóbb licenciátusi rangot szerezte meg. E feltevést erősíti az a tény, hogy sem **Petrik**⁸, sem **Győry** bibliográfiája nem említi Paeken disszertációját (más írott művet sem). Pontosabban: Győry említi ugyan, de Regensburgot tüneti fel kinyomtatása helyéül, ami kérdésessé teszi állítása hitelességét – ráadásul összemossa apa és fia műveit.⁹

A 27 éves Paeken tehát doktori vagy licenciátusi ranggal kerül tájainkra. Weszprémi erről így ír: „1721-ben nemes Gömör vármegyétől rendes fizikusi állást kapott, s e tisztét 1747. augusztus 14-én bekövetkezett haláláig viselte. Tudása, páratlan derekassága és gyógyításbeli sikerei mindenkiben roppant hiányérzetet hagyott hátra maga után”¹⁰. Az 1786-ban megjelent IV. kötetben Weszprémi még ezt adja hozzá: „**Paecken** (sic!) *Keresztély, az apa, nemes Gömör megye tisztiorvosa német nyelvű verset írt I. Ferenc*¹¹ *német-római császár koronázására, mely Pozsonyban jelent meg 1745-ben fölióalokban*”¹². Sem Petrik, sem Győry nem említi ezt a munkáját.

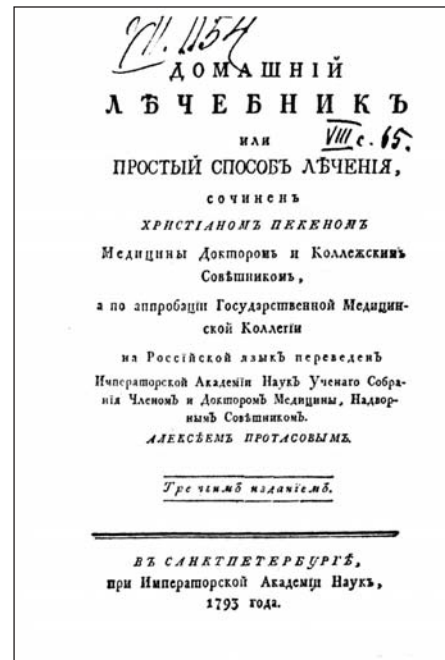
Ezek után nézzük sorjában, mit tudtak a későbbi kutatók hozzátenni Weszprémi szűkszavú közléséhez. A később oroszországi orvosként híressé vált ifj. Paeken Keresztély ürügyén, az orosz-magyar orvosi kapcsolatokat kutató szerzőpáros az idősebb Paeken érdemei közül kiemeli,

hogy az 1739-ben tomboló pestis idején Paeken élete kockáztatásával, önfeláldozóan irányította Rozsnyón a pestis elleni védekezést¹³. A budapesti *Országos Levéltár* őrzi az 1739. június 18-án Rozsnyón keltezett, Paeken által kidolgozott latin nyelvű szabályzatot (*Praescriptio domini Doctoris Rosnaviensis Christiani Peken in negotio contagionis*). A hat oldal terjedelmű szabályzat 15 pontban foglalja össze a „járványos állapot” idején követendő szabályokat. Paeken doktor mellkasán kék és vörös posztóból vágott kereszttel – a pestisorvosok jelvényével –, fején csuklyával járta a város házait, hogy ha gyógyulást nem is, de legalább vigasztaló szót és biztatást vigyen betegeinek. Becsületes helytállásának is volt köszönhető, hogy nem ismétlődött meg az 1710-es dráma: akkor májustól augusztusig 2 025 rozsnói lakos lett a járvány áldozata.¹⁴ Sajnos, nemcsak a most idézett adat szerzője nem foglalkozott az 1739-es járvánnyal, hanem az írását közreadó megyei monográfia sem említi Paeken nevét. Így csak valószínűsíthetjük, hogy a következetesen végrehajtott, ellenőrzött vesztegár segített Paekennek a minimálisra csökkenteni az áldozatok számát.

Paeken neve azonban már korábban ismert lehetett a megye határain túl is. Amikor ugyanis 1724-ben, egy fiatal német orvos, később a kor ismert természetbúvára, **Franz Ernest Brückmann** (1697-1753) ellátogatott a Felvidékre is, Rozsnyón kollégája, Paeken látta őt vendégül. Paeken elkísérte őt a szomolnoki (Schmöllnitz, ma: Smolník) bányába és a sóvári (Solivar) kősófejtőbe is.¹⁵ Így a nagyvilág – Paekennek is köszönhetően – Brückmann leírásából ismerhette meg azt, amit majd 1751-ben a bánya elöntése örökre eltemetett: „*A bányában a legkéményebb kősóban kivájtva van egy kápolna, szószekekkel, oltárral, sekrestyével [...] Ebbe a földalatti templomba kényelmesen elfér száz ember. Minden évben, Vízkeresztkor idején Eperjesről egy jezsuita atya [...] és másét szolgálta.*” – idéz a **Tibenský-Urbancová** szerzőpáros Brückmann útleveleiből.

Paeken Keresztély és **Lányi Anna Mária** házasságából két gyermek születéséről maradt fenn hiteles adat. 1728. december 10-én az apa nevét és hivatását öröklő, ifjabb Keresztély, 1729-ben (?) pedig **Károly** látta meg a napvilágot. Paeken Károly 1751-től orosz haderő szolgálatában állt, tábornoki rangban és az azovi erőd parancsnokaként ment nyugdíjba 1798-ban – 1774-ben részt vett a **Pugacsov**-féle lázadás leverésében.¹⁶

Többet tudunk az atyja nevét és hivatását is öröklő ifj. Paeken Keresztélyről, aki a szlovák életrajzi szótár szerint 1728. december 10-én született Rozsnyón. Ennél hitelesebbnek tekintjük az érintett személy állítását – az ifjabb Paeken ezt 1751-ben tette közzé, latin nyelven, orvossal avatása alkalmából. Mivel ez a forrás alig ismert, idézzük szószerint (**Magyar László András** fordításában):

„Rozsnyón, a magyarországi Gömör vármegyében fekvő szép mezővárosban, amely az Austernek köszönhetően termékeny talajú, és amelyet az Eurustól és a Boreasztól¹⁷ aranyban, ezüstben, rézben és cinóberben¹⁸ bővelkedő hegyek védelmezik, születtem én, Christianus Paecken. Édesatyám Christianus Paecken orvos és nemes Gömör vármegyének huszonnégy esztendőn át rendes főorvosa, édesanyám pedig a nemes Lányi családból született Anna Mária volt. 1730. február 14-én tehát e szülőktől születtem [...] Ami atyámat illeti, 1747. augusztus 14-én elhalálozott, anyám pedig [...] 1748. január 26-án adta vissza lelkét Istennek.”¹⁹

Az önéletrajzból a továbbiakban kiderül, hogy előbb „egy szomszédos helységben”, majd a soproni gimnáziumban tanult s végül, 1747-ben „a szomolnokai kollégiumba költöztem, amelyet éppen akkoriban a bányatudományok művelése végett alapított Magyarország felséges királynője, Mária Terézia”. Szomolnokon geometriát és mechanikai ismereteket szerzett. 1748-tól Wittenbergben, Halleban majd újra az előbbi helyen tanult az orvosi karon. Orvosavató értekezése is itt jelent meg „a vértolulásról” (... de causis et effectis plethorae), 1751-ben. Sajnos, itt véget ér az önéletrajz, hiszen annak csak a diploma megszerzés előtti életszakaszt kellett felölelnie.

A következő pár évet illetően, egymástól eltérő állításokból kell kibogozni a leginkább valószínű történéseket. Schultheisz–Tardy szerint „1751. október 8-án visszatér Magyarországra és nyomban elfoglalja atyja egykori állását [...] megyei fizikus lesz mint Bácsmegyei orvosdoktor utóda”. Valószínűleg a bevezetőnkben említett Bácsmegyei Pál öccséről, Bácsmegyei Jánosról lehet szó, aki 1726-ban Erfurtban szerzett diplomát és további életútja ismeretlen. A szerzőpáros szerint nem reális a más források – így Tököly – közlése, ti., hogy a megyei orvosi állást Bél Mátyás fia, Bél János Teofil kapta volna meg.

Megyei fizikusi állását azonban csak egy esztendeig tölti be – ismét Schultheisz–Tardyra hivatkozunk – mert „előttünk ismeretlen ok miatt összekülönbözött a megye uraival” és 1753. júniusában már újra útlevélért folyamodik – ezúttal a másik irányba, a cár²⁰ birodalmába. 1755. november 18-án lép orosz szolgálatba, mint csapatorvos. 1756. december 3-án kelt levelében már ő biztatja sógorát, **Hambacher Sámuel** eperjesi orvosdoktort: lépjen orosz szolgálatba, hiszen már a csapatorvos fizetése is évi 600 rubel.

Ettől kezdve ifj. Paeken Keresztély karrierje töretlen. 1759: a szentpétervári katonai kórház főorvosa, 1760: a nemes ifjak tisztiiskolájának főorvosa, 1763: az akkor alakult birodalmi Orvosi Kollégium tagja, majd rövidesen kollégiumi tanácsos, titkár, 1770: saját kérésére járványorvos Szmolenszkben, 1779: államtanácsos.

Fontos funkciói mellett szakirodalmi munkássága is jelentős. Ismét csak távirati stílusban: 1765: „Házi gyógykezelő avagy a gyógyítás egyszerű módja”, 1766: „Miként kezeljék magukat az emberek himlő esetén”, 1778: *Pharmacopoea Rossica*, azaz orosz gyógyszerkönyv. Az első könyv szinte új műfajt, a „*lecsebnjik*” műfaját teremtette meg, a középső előkészítette a talajt a himlő elleni oltás oroszországi bevezetéséhez, a harmadik pedig az első hivatalos orosz gyógyszerkönyv volt.

Nem foglalkozunk részletesebben sem orvosi működésével, sem szakirodalmi termésével, hiszen egyrészt egyik sem kötődik már a Palócföldhöz, másrészt megtette ezt a már többször említett Schultheisz–Tardy szerzőpáros, illetve újabban több dolgozatában **V. Molnár László**²¹. Mindegyikük részletesen foglalkozik Paeken fiával, az 1756-ban Szentpétervárott született **Peken Mátyással** is, akiből atyjához méltó neves orvos lett a cári birodalomban.

Ifj. Paeken Keresztély azonban nem örülhetett fia sikerének, hiszen 1779. augusztus 24-én, 49 éves korában

agyvérzésben elhunyt. Csak sajnálhatjuk, hogy Rozsnyón nem találta meg számítását és így életművével csak a cári birodalom lakóit szolgálhatta.

JEGYZETEK

- ¹ Kiss 2013.
- ² Az eredetileg latin nyelven, 1774 és 1786 között megjelent munka ma már magyar fordításban is olvasható – írásunkban e magyar változathoz idézünk.
- ³ A név több változatban fordul elő a szakirodalomban: Paecken, Peken, Peocken, Pöckin, Pöecken. Mi a legrégebb ismert változathoz, a Weszprémi által használt Paecken-hez ragaszkodunk. E néven: Paecken, Kristián szerepel a „szlovák életrajzi szótárban” is (Slovenský biografický slovník, IV., 366).
- ⁴ Slovenský biografický slovník IV. 366
- ⁵ A Német Lovagrend által, 1225-ben alapított Königsberg, jelentős kereskedő (Hanza) város és kikötő, 1660-tól állt porosz uralom alatt. 1945-ben a Szovjetunió birtokába jutott, ekkor kapta a Kalinyingrád nevet. A független Litvánia megalakulása óta (1991) Oroszország exklávéja, azaz Litvánia területébe bekelekedött orosz város.
- ⁶ Az egyetemi doktori cím elnyerésének követelménye volt az „avatási értekezés” (dissertatio inauguralis) megírása és nyomtatott formában a nyilvános vitán (disputáción) megjelentek közötti szétosztása. A vita azonban nem az értekezésről, hanem az ahhoz csatolt tételekről (tézisekről) folyt (Dörnyei 1998. 16).
- ⁷ Licentiatius (latin) – volt a középkori egyetemeken az, aki engedélyt kapott a tanításra (licentia docendi), noha a doktori fokozatot, amely nagy költséggel járt, nem szerezte meg (Pallas Nagy Lexikona, 11. kötet, 1895. 496).
- ⁸ Petrik 1891.
- ⁹ Győry 1900. A hivatkozott adat a 95. oldalon.
- ¹⁰ Weszprémi 1960. 247.
- ¹¹ Lotharingiai Ferenc (1708–1765), Mária Terézia férje, II. József atyja, a Habsburg–Lotharingiai Ház megalapítója, 1745-től német-római császár – nem tévesztendő össze I. Ferenc (1768–1835) magyar királlyal (II. Ferenc néven az utolsó német-római császár)
- ¹² Weszprémi 1970. 1001–1002.
- ¹³ Schultheisz – Tardy 1960. 58–59, 77.
- ¹⁴ Komoróczy é.n. (1904) 128.
- ¹⁵ Tibenský – Urbancová 2003. 157, 168–169.
- ¹⁶ Tököly 1999. 262.
- ¹⁷ Auster: déli, Eurus: délkeleti, Boreas: északkeleti szél

¹⁸ Cinóber: narancsvörös színű, higanytartalmú ásvány

¹⁹ Dörnyei 2006. 122–123.

²⁰ Pontosabban: a cárnők birodalmába, hiszen 1741 és 1761 közt Jelizaveta Petrovna (I. Erzsébet), 1762 és 1796 között Nagy Katalin ül a cári trónon.

²¹ V. Molnár 2004., 2010., 2012.

IRODALOM

Dörnyei Sándor

1998: Régi magyar orvosdoktori értekezések 1772–1849. Első kötet. Borda Antikvárium, Budapest

2006: Peregrinálók. Negyvenhárom magyarországi és erdélyi orvostanhallgató életrajza 1683–1783. Borda Antikvárium, Zebegény

Győry Tibor

1900: Magyarország Orvosi Bibliographiája 1472–1899. Budapest

Kiss László

2013: Palócföld orvosai 24. Bácsmezei István Pál (1690 körül – 1735), Gömör vármegye első ismert orvosa. Gömörország, XIV. évf., 4. szám, 12–14.

Komoróczy Miklós

1904: Rozsnyó in: Borovszky Samu (szerk.): Gömör-Kishont Vármegye, Budapest

Slovenský biografický slovník

1990: Matica slovenská, Biografické oddelenie, Martin

Tibenský, Ján – Urbancová, Viera

2003: Slovensko očami Európy 900–1850. Academic Electronic Press, Bratislava

Tököly Gábor

1999: Ki kicsoda Rozsnyón. Méry Ratio, Somorja

V. Molnár László

2004: Peken Keresztély In: Életutak találkozása 1703–1848. (szerk.: uő.) Magyar Tudománytörténeti Intézet, Piliscsaba, 48–53.

2010: Két protestáns medikus oroszországi karrierje. Világtörténet, Új folyam, tavasz-nyár, 64–71.

2012: Az első orosz gyógyszerkönyv összeállítója, Peken Keresztély (1730–1779). Lege Artis Medicinae (LAM) 22. évf. 12. sz., 715–717.

Petrik Géza

1891: Magyarország Bibliographiája 1712–1860. III. kötet, Budapest

Weszprémi István

1960: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. I. Fordította: Kővári Aladár. Medicina Könyvkiadó, Budapest

1970: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. IV., Fordította: Vida Tivadar. Medicina Könyvkiadó, Budapest

Gaál Lajos – Puntigán József

Nógrád természeti öröksége 8.

A Dályói-mocsár és környéke

Sorozatunkban még mindig az Ipoly völgyében maradunk. Az Ipoly ugyanis még tartogat számunkra természeti értéket, annak ellenére, hogy a múltban a völgy árterének túlnyomó részét lecsapolták. Elvéve ugyan, de az Ipoly mentén akad még egy-két mocsaras vagy alacsonyabban fekvő vizenyős terület. Az egykor kiterjedt ártéri mocsarak és holtágak gyökerei a régmúlt időkbe nyúlnak vissza. A folyó őse kb. 6 millió évvel ezelőtt úgyszólván egyenes irányban folydogált északnyugat felől délkeletnek, a mai Magyarország területére. Majd amikor a bazaltvulkánosság kezdetén, 5 millió éve, a Cseres-hegység kissé emelkedni kezdett, az Ipoly is jobbnak látta Ipolynyitránál délnyugatnak fordulni és kikerülni az emelkedő gátat. Így sem volt azonban könnyű dolga. Tőrincset elhagyva szembe találta magát a hatalmas Liszec tűzhányó oldaláról korábban lehordott andezites-tufás kavicsrétegekkel. A kevésbé ellenálló kavics azonban már nem tűnt számára legyőzhetetlen akadálnak és Rárópusztánál egy rövid szakaszon át is vágta magát rajta. A sikeres áttörés emlékét ma a völgy hirtelen elkeskenyedése hordozza. A Tőrincsnél még 2 km széles völgy szélessége itt alig éri el a 200 métert. A szűkület azt eredményezte, hogy az előtte elterülő szakaszon gyakran felgyülemlt és szétáradt a víz. Ennek köszönhetően a folyó Ipolynyitra és Tőrincs között helyenként 3 km széles árteret is létrehozhatott. A széles ártéren jócskán lelassult a folyó folyása, ami széles kanyarok, ún. meanderek létrejöttét idézte elő. A kanyarulatban a folyó sodra a part felé tolódik el, ahol medre mélyebbé válik és erőteljesebben érvényesül a víz koptató (eróziós) hatása. A szemközti fekvő parton viszont a víz sebessége lecsökken, ezért a folyó itt rakja le hordalékát. A kanyarulatok íve ezért egyre nő. Addig fejlődhetnek, amíg csaknem teljes kört írnak le. Ekkor elég egy kisebb árvíz és a két szomszédos kanyarulat közti keskeny rész átszakad. Ezzel új meder jön létre, a kanyarulat pedig elszigetelődik, holtág vagy ún. morotvató válik belőle. Idővel a holtág gyakran beiszapolódik és benövik a vízinövények, amelyek valóságos tündérkertté varázsolhatnak egy-egy tavacs-kát. Az Ipoly mentén is számos ilyen holtág alakult ki, amelyeket a természet idővel eltüntetett, hogy helyükbe újakat alkosson. Ez a természet rendje. Amit elpusztít, azt meg is újítja. Egészen addig, amíg közbe nem lép az ember, aki sokszor csak a pusztításra képes. Ekképpen cselekedett a múlt század hatvanas és hetvenes éveiben is, amikor a szlovákiai oldal széles árterének holtágait termőföld nyérése címén felszámolta. De nemcsak a holtágakat, hanem a mocsarakat is, amelyekből egykor szintén nem volt hiány az ártéren. Ipolynyitra és Tőrincs között az ártér talajvize különösen magas, ami kedvez a mocsarak létrejöttének. Az eredeti mocsarak jelenleg azonban már csak a folyó bal partján, Litke mellett maradtak meg, mivel a magyarorszá-

gi részt nem érintették oly mértékben a lecsapolások. A litkei mocsár néhány ártéri tavacskával és holtággal igazi édenkertje a vízimadaraknak és mocsári állatfajoknak. A kilencvenes években magyar részről felmerült egy Ipoly menti bilaterális nemzeti park létrehozásának ötlete is. Magyarországon 1997-ben létre is jött a *Duna-Ipoly Nemzeti Park*, a szlovákiai oldalon azonban csak az Ipolyhídvégtől alacsonyabban fekvő szakaszokon lehetett beszélni a természetes állapot megmaradásáról, ott is csak néhány részen, ezért legfeljebb tájvédelmi körzet kialakítása jöhetett számításba. Végül a tájvédelmi körzetből sem lett semmi, csupán két rezervátumot létesítettek Ipolyhídvég és az Ipolyság melletti Tesmák határában. Az ipolyhídvégi rezervátum sem a folyó természetes állapotára vonatkozott, hanem az 1952–1953-ban létrehozott rizsültetvények után fennmaradt mesterséges mocsarakra. (A nagyszabásúnak szánt rizsültetvényeket két év után elvitte a megáradt Ipoly vize, megmaradtak azonban utána a drága pénzen kialakított vizes medencék.) Az Ipoly mentén, ha tájvédelmi körzetet nem is hozhattak létre, de 1998-ban sikerült elérni, hogy a területet felvegyék a nemzetközi jelentőségű vizenyős területek jegyzékébe, mint ún. Ramsari élőhelyet.

Az Ipoly szlovákiai árterének lecsapolásai sem jártak azonban mindig sikerrel. A meliorációs csatornák időnként eltömődtek és képtelenné váltak levezetni a talajvizet, ami a mocsár megújulásához vezetett. Ilyen mocsár jött létre az Ipoly jobb partján, Nagydályó és Kisdályó között, közvetlenül a Vilkéről Tőrincse vezető országút mellett. Ezt nevezik Dályói-mocsárnak. Terjedelmét tekintve jóval kisebb ugyan a folyó balparti (magyarországi) mocsarainál, jelentősége azonban így sem elhanyagolható. A „mentsük meg a menthetőt” elve alapján 1996-ban a botanikusok és zoológusok egy természettudományi tábor szerveztek Ipolyvilke határában, ahol számba vették az Ipoly alsó folyása mentén, Nógrád területén még fellelhető és megóvható természeti értékeket. Mivel ezek az értékek gyakorlatilag már csupán a Dályói-mocsárra koncentráálódtak, 1997-ben a besztecebányai természetvédelmi szakemberek elkészítették a mocsár védelmi tervét. Két évre rá a Dályói-mocsarat a besztecebányai Kerületi Hivatal általános érvényű rendelettel természeti rezervátummá nyilvánította, 14,8 ha területen 4,7 ha védőövvel. A rezervátum az Vilkét Tőrincsel összekötő országúttól a Maskova-patakig terjedt ki. Később, amikor az európai természetvédelmi rendszer, a Natura 2000 hozzánk is begyűrűzött, 2012-ben a területet kibővítették egészen az Ipolyig. A mocsárban fellelhető békatutajhoz kötődő növénytársulások ugyanis európai jelentőségű élőhelynek bizonyultak. A békatutaj (*Hydrocharis*) a víztükrön úszó, barnászöld levelű növény, gyökerei szabadon lógnak a vízbe, sekély vizekben azonban leérhetnek az üledékig. Az Ipolyig kiterjedő új rezervátum

területe 82,45 hektár lett, ami magába foglalja a mocsarat szegélyező nedves kaszálókat is. 2004-ben aztán Szlovákia kormánya jóváhagyta az ország európai jelentőségű, Natura 2000 különleges természetmegőrzési területeinek előzetes védelmi jegyzékét, amelybe az Ipoly mentét is belefoglalták 372 hektáron. Ez egyelőre valóban csak előzetes védelmet jelent, de ha az évek során nem romlanak az élőhelyek fennmaradásának esélyei, az adott terület védetté nyilvánítható.

A Dályói-mocsár valódi értéke a vizes környezetet kedvelő növény- és állattársulások sokrétűségében van. Ezidáig 14 növénytársulást jegyeztek fel innen. Különböző gyékény-, nád- és sásfajokhoz kötődnek, de fellelhető itt a vízi harmatkása (*Glyceria maxima*), az apróbékalencse (*Lemna minor*) vagy a vízi kányaszásza (*Rorippa amphibia*) is. Ezek általában gyakori kísérői a vizes élőhelyeknek, ritkábban találkozhatunk azonban a fényes borkóróval (*Thalictrum lucidum*), amely az erősen veszélyeztetett fajok sorába tartozik. A Dályói-mocsár további veszélyeztetett faja az ernyős virágkaca (*Butomus umbellatus*), a bókóló sás (*Carex melanostachya*), a bánsági sás (*Carex buekii*), a magas peszérce (*Lycopus exaltatus*), a közönséges rence (*Urticularia vulgaris*) és a pici egérfarkfű (*Myosurus minimus*).

Nem kevésbé sokrétű a Dályói-mocsár állatvilága. Különösen a madarak keresik fel nagy számban, de a hüllőknek és kételtűeknek is kedvenc szaporodó helyük. A mocsár jellegzetes lakója a vízisikló (*Natrix natrix*) és a tavi béka (*Rana ridibunda*), de megfelelő búvóhelyre talált itt az apró termetű zöld levelibéka (*Hyla arborea*), sőt még az erdei béka (*Rana dalmatina*) is. Tavasszal a madarak csodálatos hangjátéka árulja el a biológiai sokrétűség e kicsiny foltra való leszűkülését az Ipoly mentén. Mintha ide menekült volna az egész völgy madárvilága. A víztükrön a bőjti réce (*Anas querquedula*) keresi párját, a mocsár szélén piros lábú cankó (*Tringa totanus*) lépked méltóságteljesen, a füzes berkekben pedig függőcinege (*Remiz pendulinus*) építi mesterien fészket. A mocsarat szegélyező nedves kaszálón megfigyelhetjük a sárga billegetőt (*Motacilla flava*) és a rozsdás csukot (*Saxicola rubetra*), a bokros részeken pedig a tövisszűrő gébicszet (*Lanius collurio*). Az állatvilág ilyen gazdagsága idecsalogatja a ragadozó madarakat is. A nádas szegélyeiben fészkel a barna rétihéja (*Circus aeruginosus*), a távolabbi berkekben pedig a kabasólyom (*Falco subbuteo*), amely általában varjúfélék elhagyatott fészkeiben neveli fel kicsinyeit. A barna rétihéja viszont igényli a nádas környezetet, mivel fészket sokszor rakja régi, elszáradt nádakra és száraz vízínövényekkel béleli. Ezért nem megengedett a nádasat koratavasszal leégetni.

A nádasban és a környező nedves réteken gazdag táplálékra talál a fehér gólya (*Ciconia ciconia*) és a szürke gém (*Ardea cinerea*) is. Táplálékukat főleg békák, békaporontyok, halak, csigák, férgek, egerek, gyíkok, rágcsálók, rovarok képezik, amelyek a mocsárban, az Ipoly vizében vagy a terjedelmes nedves réteken, kaszálókon bőven előfordulnak. Nem csoda tehát, hogy az Ipoly-menti falvak

kéményeit gyakran díszítik gólyafészkek. Hasonlóan magasan fekvő fészkelési helyet kedvel a szürke gém is. Mivel félénkebb a gólyánál, a településektől távolabb eső magas fákon találja meg az utódai felneveléséhez szükséges nyugalmat. Az Ipoly mentén ilyen hely a folyót övező topolyasor a Mucsényi-patak torkolatánál, Rapp, Miksi és Kisműlyad között. A topolyafák jelentős részét a múlt század hatvanas éveiben ültették ki a vízfolyások partjaira faanyag nyerése céljából. Természettani szempontból ez nem volt a leghelyesebb választás, mivel a topolyafák környezetünkben idegenek, magas növéjük pedig gátolja az őshonos fűzek, egerek fejlődését. A fészkeléshez viszont ideálisak, amit a gémekek ki is használtak. A magas topolyafákon mintegy 10–12 fészek található. Itt biztonságban kikölthetik és felnevelhetik utódaikat, akiknek az Ipoly még meglévő mocsaraiból és nedves rétejeiről megfelelő mennyiségű táplálékot hordhatnak. A monogám életmódot folytató gémekek előszeretettel fészkelnek csoportosan, ez növeli biztonságérzetüket. A fészket a hím rakja, majd bele csalogatja a nőtényt. A fészek bővítését vagy javítását azonban már mindketten végzik. A fészket faágakból rakják, belsejét azonban rendszerint száraz vízínövényekkel puhára bélelik. A fészek ezért kívülről tákolmánynak néz ki, valójában azonban erős és kényelmes építmény. A rendszerint 4–5 tojásos a szülők váltakozva ülnek, a kicsinyeik etetésében is egyaránt vesznek részt. Először a fiókák csőrébe adják a táplálékot, később eléjük öklendezik.

A rappi topolyafák a szürke gémekek egyedüli fészkelési helye az Ipoly völgyében. Mint fontos reprodukciós hely különös figyelmet és védelmet igényel. Ezért 1992-ben a topolyasort a *Losonci Járás Környezetvédelmi Hivatal* rendeletben védetté nyilvánította 2,23 ha területen.

A Dályó-környéki Ipoly völgye egy további természeti oázist is tartogat számunkra: a Panyidaróctól északnyugat felé húzódó mellékvölgyet, amelyet máig *Koháry-völgy*nek neveznek. A korabeli losonci visszaemlékezésekben gyakran esik szó a Koháry-völgyről, amelyet előszeretettel látogattak a losonciak. Feltehetőleg a Panyidarócon élő **Koháry** családról kapta a nevét, de erre idáig nem találtam hiteles forrásokat.

A völgy a Koháry-patak medre mentén alakult ki, amelynek a forrásterületétől a tényleges Koháry-völgy torkolatában található erdészlakig terjedő szakaszán inkább csak tavasszal, hóolvadás és nagyobb esők után folyik víz. A bájos kis erdei völgy Losoncot és Panyidarócot köti össze. Nem jelzi turistajelzés, szerényen húzódik meg az erdő mélyén.

A völgybe a losonci fürdőből aszfaltozott úton is el lehet jutni. Ennek alapjait erdélyi menekültek és egyetemi munkaszolgálatosok közreműködésével 1942-ben építették ki. A völgyet körülölelő Koháry-erdőben 1938-ban kiserőd-rendszert is kiépítettek, amelyet azonban sohasem használtak. Az aszfaltozott-kövezett utakat ma kizárólag erdészek használhatják saját céljaira, mások autóval csak az engedélyükkel léphetnek rá. Gyalogosan vagy kerékpáron viszont bárki.

A patak forrásterülete kb. 10 percnyi sétával érhető el a Losonci fürdőtől. A vizenyős talajú, vízkedvelő fák közül áll

erdőrészben a két világháború között tudószanatóriumot terveztek felépíteni. Az építkezésből azonban ténylegesen csak egy kút kifúrása valósult meg. Az akkor elültetett, mára már magasra nőtt fenyőfák egészen a közelmúltig kicsit hegyvidéki hangulatot nyújtanak a területnek, hiszen a fenyő nem őshonos fája a vidéknek. A fenyő mellett főleg gyertyán-, tölgy- és cserfák, nyírfák és égerfák alkotják az „erdei közösséget”, de megtalálhatóak itt még a terület egyik helynevet – „fűzfás” – adó fűzfák is. Sajnos a fenyőfák nem kis részét a múlt év végén és az idei évben kivágták, és a forrásrész körüli területet is jócskán megtrikították, amivel nagyon megváltoztatták az erdő hangulatát.

Az erdészlak egy kis dombon épült, mely alatt több kisebb forrás is táplálja a patakot. Ennek eredményeként az innen terjedő szakasza csak ritkán szárad ki, a tavaszi olvadás (már ha van hó) pedig egészen megtelíti a patak medrét. Útját apró vízesések, az általa kialakított hangelatos mély meder, girbe-görbe kanyarulatok, alámosott fagyökerek, egymásra dőlt fák jelzik. Panyidaróc előtt fut ki az erdőből, hogy azután áthaladva a falun az Ipolyba vigye a losonci erdők üzenetét.

Az erdészlak alatt a losonci fürdőből idevezető aszfaltozott út elágazik. Nagyardaróc felé nézve a jobb oldali Jelsőcre, a bal oldali pedig a Koháry völgyet nyitó füves rétre, kb. 100 m hosszú erdei tisztásra-rétre nyílik. Ide egy kis hídon kell átmenni, amely közelében egy átlagos, de iható vizű fedett kút található. Sajnos a völgyet is elérte az erdőgazdálkodás negatív hatása. A völgy réttel szembeni

Kankalin • Puntigán József felvétele

Csillagvirág • Puntigán József felvétele

szakaszát az elmúlt években csaknem teljesen letarolták, elpusztítva ezzel több értékes virág lelőhelyét is.

Panyidaróc felé haladva, a völgy bal oldalán magasodik a hosszúkás, 268 m magas Koháry-domb. Jó gombázó hely, ahol kedvező időjárás esetén kora nyártól késő őszig megtalálhatóak a vidék jellegzetes gombafajai (galambgombák, a vargánya különböző fajtái). Vele szemben a 275 m magas Madách-csúcs található. A két domb között a patakkal párhuzamosan halad a már említett kövezett út.

A völgy tavaszkor a legszebb. A téli álmából ébredező természet a patak partján virágba borítja az erdő alját. A patak mellett főleg hatalmas égerfák nőnek, melyek gyökérzete egészen csodálatos labirintusokat hozott létre a patak medrében.

Hóvirágot ugyan itt nem találni, medvehagymát sem, de a ritkaságok közé tartozik piros csészegomba (*Sarcocypha coccinea*), amely már a hótakaró alatt előtűnik, s korán „ébred” a vicsorgó (*Lathraea squamaria*) is. A völgy igazi tavaszi hírnöke a kétlevelű csillagvirág (*Scilla bifolia*), mely némely részén kék mezővé varázsolja az ébredő fák alatti avart. Egyeduralkodása azonban rövid, mert a tavaszi napsugár hívó szavának engedelmességre gyorsan követik a többiek. Az odvas keltike (*Corydalis cava*) törekeny fehér és vöröses virágai, a fehér színű erdei szellőrózsa (*Anemone sylvestris*), a sárga bogláros szellőrózsa (*Anemone ranunculoides*), az utak mentét és napos részeket kedvelő bársonyos tüdőfű (*Pulmonaria mollis*) díszítik a völgyet. A völgy egyik rejtett kincse a tava-

A patak forrása • Puntigán József felvétele

szi kankalin (*Primula veris*), amelynek néhány éve még több mint 20 tövét találhattuk meg, de az említett erdőirtás egyik eredményeként ezek száma lényegesen 10 alá csökkent. Egészen különleges az avar alatt rejtőzködő, apró tulipánt idéző kapotnyak (*Asarum europaeum*). A színes virágtakaró vízparti dísz a szerény, de mégis vonzó virága az aranyveselke (*Chrysosplenium alternifolium*).

A Dályói-mocsarat, a Koháry-völgyet és az Ipoly árterének nedves rétjeit jelenleg már nem a lecsapolások veszélyeztetik, hanem az utóbbi néhány tíz évben tapasztalható felmelegedés és csapadékhiány. Ez azonban globális folyamat, ami ellen az emberiség együttes fellépése sem biztos, hogy sikerre vezet. A mocsár, mivel a talajvízből táplálkozik, azonban sokáig képes ellenállni a csapadékhiánynak, ezért jelentősége a jövőben erősen megnövekszik. Mindnyájunk kötelessége, hogy épségben megóvjuk és minél tovább fenntartsuk.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Cvachová, Alžbeta

1995: Pripravovaná CHKO Poiplie. Chránené územia Slovenska 26, Banská Bystrica, 2-4.

Cvachová, Alžbeta – Urban, Peter

1998: Bude Ramsarská lokalita Poiplie chránenou krajinou oblasťou? Enviromagazín 3, 5. Bratislava, 26-27.

Hrivnák, Richard

1996: Stretnutie prírodovedcov Novohrad 1996. Chránené územia Slovenska 29. Banská Bystrica, 16-17.

1998: Močiar pri Veľkých Dálovciach - významná lokalita mokradovej vegetácie v povodí Ipla. Chránené územia Slovenska 37. Banská Bystrica, 15-16.

Jasík, Marián – Mathé, Pavol

1999: Nové chránené územia v Banskobystrickom kraji VI. Chránené územia Slovenska 42. Banská Bystrica, 2-5.

Urban, Peter – Hrivnák, Richard (eds.)

1997: Poiplie. Banská Bystrica

László Márton

Rimaszombattal kapcsolatos iratok a Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatalában*

Rimaszombatban tett kirándulásunk alkalmával az idegenvezető felhívta a figyelmünket a város címerére, a kiterjesztett szárnyú sasra.

Hazatérve, munkahelyemen tovább folytattam „rutin” munkámat: a *Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatalában* dolgozom, Marosvásárhelyen, fő tevékenységem a kutatószolgálat ellátása. Egyik kutatónak levéltári anyagot kerestem ki a *Marosvásárhelyi Református Kollégium* iratanyagában, amikor szemembe ötlött egy

viaszpecsét, amely olyan volt, mint a rimaszombati címer: kiterjesztett szárnyú sas. A körirat igazolta sejtésemet: • *SIGILLUM • OPIDI • RIMA • ZOMBA[T] • 1595.*

Az iratanyag leltára szerint négy Rimaszombattal kapcsolatos irat is található itt. Kiderült, hogy az iratok **Simonyi Márton** („*Doctor Simoni Márton*”) hagyatékának a részét képezik, és ilyenként kerültek be körülbelül kétszáz évvel ezelőtt a Marosvásárhelyi Református Kollégium iratanyagába.

1. irat¹

Összegzés az irat külső felén:

„Anno 1723 D[ie] 2 Aug[ustus] Magyar-Országban Rima-Szombatban nehaj D[ocor] Simoni Marton urnak bizonyos portionskanak á mint Sas Pál uram testált arról való Cessionalisa Sas Pálnak.

Nr. 4°”

Az oklevél szövege:

„Én aláb is meg irt Sás Pál: Feleségemmel Sophia Gedei Asz[szony]val együtt: adom tudtára, az kiknek illik e levelemnek rendiben, hogy én Keresztényi Szeretetemtől Viseltetvén, az midőn öitsem Doctor Simonyi Márton Ur[nak]k eő Ky[gye]lmenek, Rimaszombatban valo lakásának bizonytalan helyet látnám s tapasztal-nám; ellenben lévén Nékemis bizonyos adosságaim után, ugyan ottan R[ima]szombath Várossában adjudicáltatott Ház helyek Földek és Rétek oppignoratioján bizonyos Testimoniálisim az melyek az aláb meg irt mód szerint feljegyeztetve következnek, Conférltam: Ugy Mint Sub litt[era] D[ominus] Nemedi András adós-ságát, az mely 39 ezüst tallérokbul álló volt, Harmad-rész ház hely sine appertinentiis Item Szabo Jánostul adosságban adatott, és az nemes R[ima]szombat Va-rossátul nékem adjudikáltatott Negyed rész Ház helyet, cum omnibus appertinentiis. Ugy mint: Szán[tó] földei-vel, Csűrös és Veteményes kertével azon nemes Város petsettye alatt authentice ki adatott Levellel együtt: Nem-különben ugyan azon határban, Zálogban levő Földek-vel, ugy mint nem különben Rétekekkel együtt. Az Városon felül egy kötel rét, az rend füzesen kilentz N[ume]ro 9 Magyar f[o]r[in]t az Uj malmon alol az száraz réten Gonda István háza után valo rét, kilencz N[um]e[ro] 9 Magyar f[o]r[in]t: a Szutori Pataknál ugyan Gonda

István Háza után egy kötel föld húsz N[ume]ro 20 magyar f[o]r[in]t a Szutori uton belől az Laposon fél kötel föld 10 i[d]e[st] N[um]e[ro] tiz Magyar f[o]r[in]t melyekről valo Originalis contractust assignáltam ily formán felül irt Simonyi Doctor eoitsem Ur[amna]k. Hogy valameddig eoky[gye]lme és Succesori fogják lakni és usualni, magok az specificalt s Conférlalt jozzagokat mind addig szabados birtokokban lehessenek de ha abalinealni kívánnak, immediate meg irt Sas Pál uram és Succesori kezekhez resignáltassanak minden uton modon, ab [...] a melyekről in Preliminaribus attam en saját petsetemmel s kezem írásával meg erősítet leveletem. Datum Losoncz. die 2 Augusti 1723. Sas Pál m[anu] p[ropriae]

Coram me Martino Bogdányi M[anu] P[ropri]ae Eccl[esi]ae R[e]f[orm]atae Losoncz Scilicet Collata specificata

Coram me Johanne Miskolczy altero [...] Lossoncziansiss”

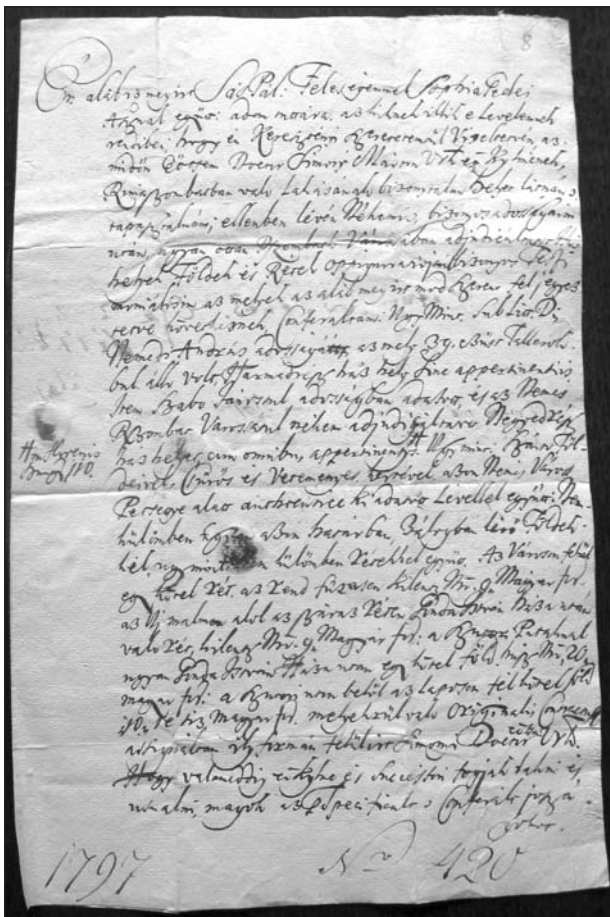
Mai olvasatban (a latin kifejezések magyarításával):

Az 1723. esztendőben, augusztus 2-án. Magyarországon, Rimaszombatban, néhai doktor **Simonyi Márton** úrnak bizonyos porciócskának, amint Sas Pál uram testált, arról való átengedő levele Sas Pálnak.

4. sz.

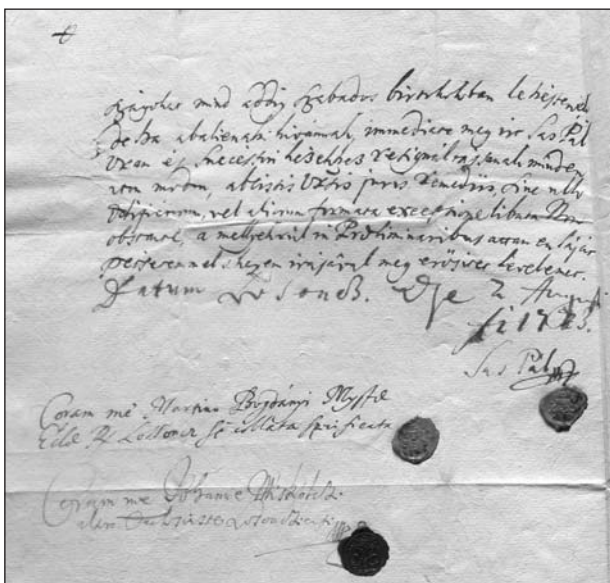
Én, alább is megírt **Sas Pál**, feleségemmel, **Gedei Zsófia** asszonnyal együtt adom tudtára akiknek illik e levelemnek rendjében, hogy én keresztényi szeretetemtől viseltetvén, amidőn öcsém, doktor Simonyi Márton úr ökegyelmének Rimaszombatban való lakásának bizonytalan helyét látnám

* Jelenkoros szakosodású lévén, a kutatóteremben megforduló középkorászok és újkorászok, illetve a helyismerettel rendelkezők segítségére apelláltam. Az iratok kiolvasásában Orbán János, Simon Zsolt, W. Kovács András, valamint B. Kovács István segített. Több esetben nem tudtuk egyértelmű bizonyossággal kiolvasni a latin jogi terminusokban, kifejezésekben bővelkedő szövegeket, ezeket a szövegrészeket pontozással jelöltük. A rövidítések feloldását az eredeti szövegben szögletes zárójelbe tettük. A mai nyelvhasználathoz igazított szövegeket B. Kovács István készítette, akárcsak az oklevelekhez kapcsolódó művelődéstörténeti adalékokat is.

Az 1. számú irat - részlet

s tapasztalnam; ellenben, lévén nekem is bizonyos adósságaim után ugyanott, Rimaszombat városában nekem ítéltetett házhelyek, földek és rétek elzálogosításán bizonyos javaim, melyek az alább megírt mód szerint feljegyeztetve következnek, adományoztam: úgy mint **Némedi András** úr adósságát, amely 39 ezüst tallérból álló volt, harmadrész házhely, külső tartozékok nélkül, ugyanúgy **Szabó Jánostól** adósságban adatott és a nemes Rimaszombat városától nekem ítéltetett negyedrész házhelyet

Az 1. számú irat - részlet

minden (külső) tartozékával, úgymint: szántóföldjeivel, csűrös és veteményes kertjével, azon nemes város pecsétje alatt hitelesen kiadatott levéllel együtt, nemkülönbön ugyanazon határban, zálogban levő földekkel, nemkülönbön, rétekekkel együtt. A városon felül egy kötel rét, a *Rend füzesén*, kilenc, azaz 9 magyar forint; az *Új malmon alúl*, a *Szárararéten*, **Gonda István** háza után való rét, kilenc, azaz 9 magyar forint; a *Szűtőri-pataknál*, ugyan(csak) Gonda István háza után egy kötel föld, húsz, azaz 20 magyar forint, a *Szűtőri-úton belül*, a *Lapason* fél kötel föld, 10, azaz tíz magyar forint. Melyekről való eredeti szerződést utalványoztam ily formán felül írt Simonyi doktor öcsémuramnak, hogy valamеддг őkegyelme és örökösei fogják lakni és használni, magok ama bizonyos s adományozott jószágoknak mindaddig szabados birtokukban lehessenek, de ha elidegeníteni kívánnák, közvetlenül megírt Sas Pál uram és örökösei kezéhez visszaadassanak minden úton módon [...] amelyekről előlegként adtam én saját pecséttemmel s kezem írásával megerősített levelemet.

Kelt Losonc, 1723. augusztus 2.

Sas Pál saját kezével
Előttem: **Bogdányi Márton**, saját kezével
a *Losonci Református Egyház* lelkésze
Előttem: **Miskolczi János**, saját kezével
a *Losonci Református Egyház* másik lelkésze

2. irat²

Összegzések az irat külső felén:

„Anno 1708 D[ie] 18 Maji Rima Szombati posta mester Nemedi András volt adós Sas Pálnak 39 tallérokka: arról való obligatioja Nemedi Andrásnak. Á R[ima] Szombati Magistratusnak ez iránt való Deliberatumaval edjütt.

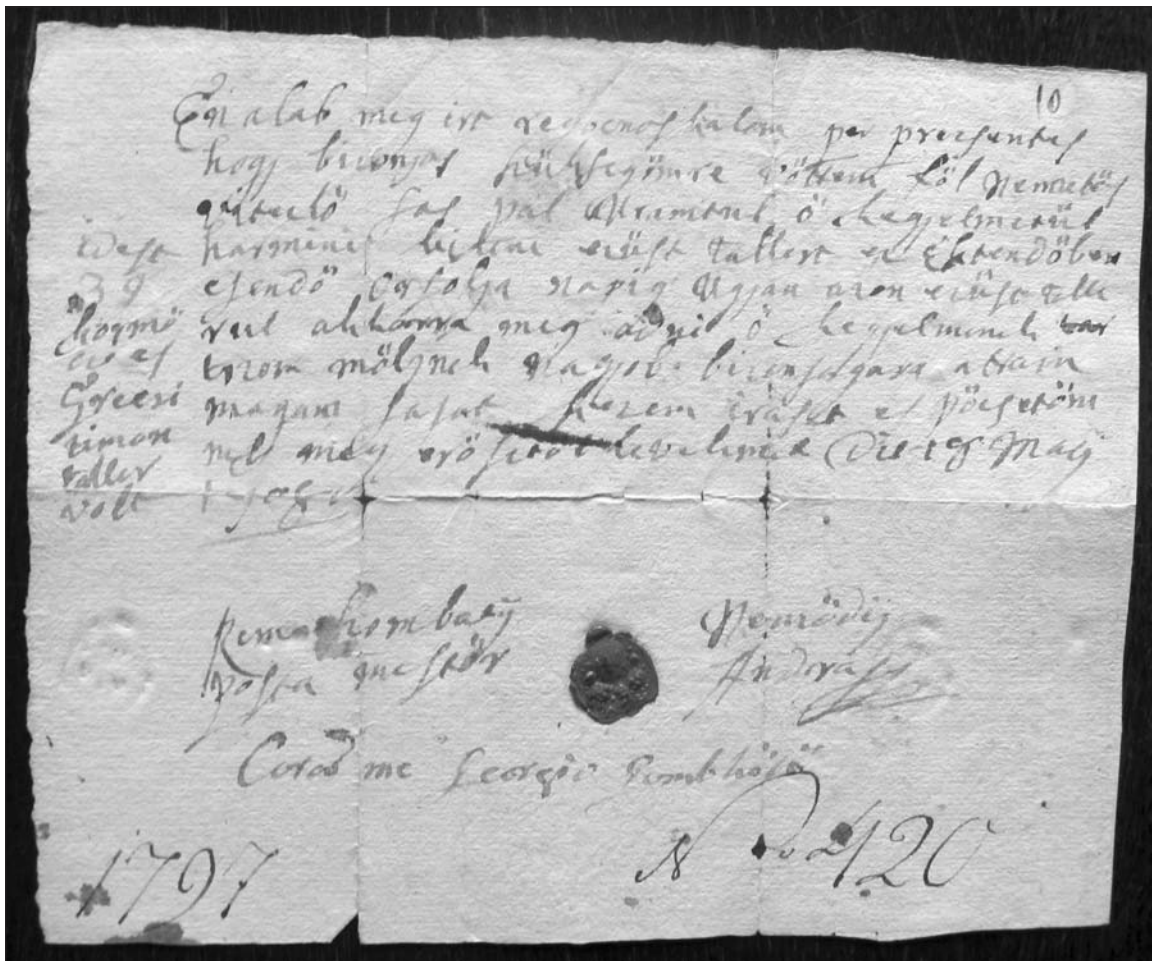
A[nn]o 1713 Die 14 Mensis Junyi Sub Generali Consensu Amplissimi Senatus [...] taliter deliberatur.

Vilagosan ki jöven es ki tettzven Sáás Pál Ur adossaga Nemedi Andrason mellyet nem exsolvalt legyen, eo k[e]gylme annakokaért azon adossagnak Complacatiojara adjudicallatik eő k[e]gylmének] Nemedi Andras residentialis harmad resz haza sine appertinentiis.

Extradat Per Juratum Privileg[i] Oppidi R[ima]szombati Notarium”
(pecsét és olvashatatlan aláírás)

Az oklevél szövege:

„Én alab meg irt regocnoskálom (!) per presentes hogy bizonyos szükségömre vöttem föl nemzetös vitézlő Sas Pál Uramtul ő kegyelmetül harminc kilenc (beszúrás, oldalt: id est 39) ezüst tallert ez esztendőben esendő Orsolya napig Ugyan azon ezüst tallérait akharja meg

A 2. számú irat – részlet

adni ő kegyelmének [...] mőlynek nagyobb bizonysa-
gara attam magam saját kezem írását es pöcsetömmel
meg erősített levelemet die 18 May 1708.

Rima Szombaty Nemödy
posta mestör András

Coram me Georgio Gombkötő

Mai olvasatban (a latin kifejezések magyarításával):

Az 1708. esztendő május 18. napján. A rimaszombati postamester, **Némedi András** volt adós **Sas Pálnak** 39 tallérokkal. Arról való kötelessége Némedi Andrásnak. A rimaszombati magisztrátusnak ez iránt való határozatával együtt.

Az 1713. esztendő június 14. napján a nemes tanács teljes egyetértéssel ily formán határozott.

Világosan ki jöven és kitetszven Sas Pál úr adóssága Némedy Andrásnak, mellyet nem térített meg őkegyelme, annakokáért azon adósságnak kiegyenlítésére ítéltetik őkegyelmének Némedy András székhelyének harmadrész háza, (külső) tartozékok nélkül.

Kiadva kiváltságos Rimaszombat mezőváros jegyzője által

(pecsét és olvashatatlan aláírás)

En, alább megírt, a jelen [oklevél] által elismerem, hogy bizonyos szükségökre vöttem föl nemzetös vitézlő Sas Pál uramtól, őkegyelmétől harminckilenc (beszúrás, oldalt: azaz 39) ezüst tallért. Ez esztendőben esendő Orsolya napig ugyanazon ezüst tallérait akarja megadni őkegyelmének [...] melynek nagyobb bizonyosságára adtam magam saját kezem írását és pöcsetömmel megerősített levelemet. 1708. május 18-án.

Rimaszombati Némedy
postamester András

Elöttem: **Gombkötő György**

3. irat³

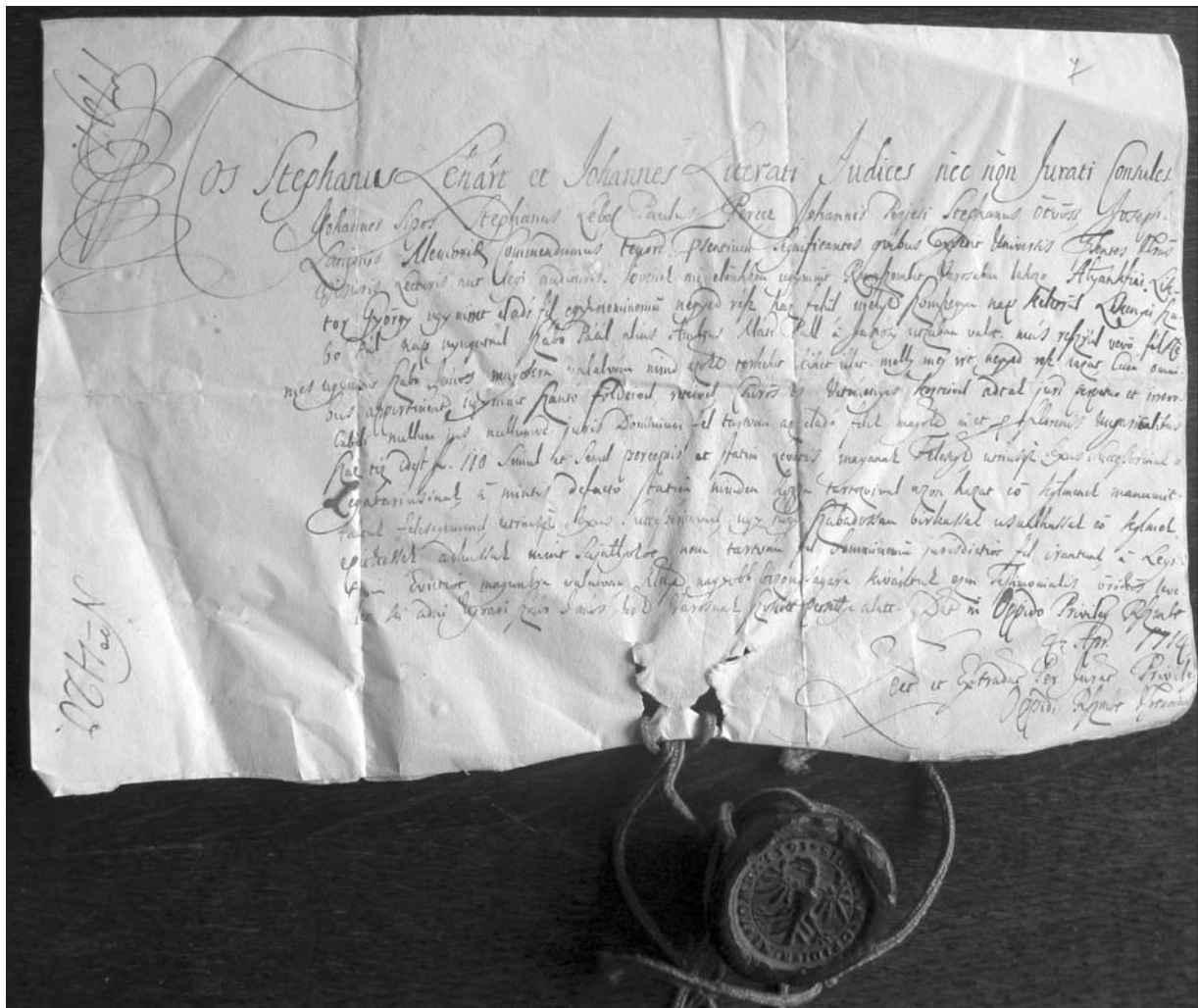
Összegzés az irat külső felén:

„Anno 1714 D[ie] 4 april[iy] R[ima] Szombati Magis[trátus] Testimoniális Levele arról, hogy Lictor György ujjvári Szabo Jánosnak R[ima] Szombatban egy darab Ház helyet adot örökösön.”

Nro3:

Az oklevél szövege:

„Nos Stephanus Lénárt et Johannes Literati iudices nec non jurati consules Johannes Sipos, Stephanus Lebo, Paulus Percz, Johannes Perjesi, Stephanus Ötvöss,

A 3. számú irat – részlet

Joseph Lanionis Memoriae Commendamus tempore p[re]sentium significantes quibus expedit Universis pre[sen]tes n[os]tras [litteras] visuris lecturis aut legi auditoris. Jovenek mi előnkben uymint Rimaszombat Varosaban lakozo Atyánkfiak Liktör György úgy mint el adó fél egy neminemű negyed rész ház felül mely Szomhegyen nap keletről Lekenjei Szabó Pál nap nyugatrul Szabó Páál alias Ambrus Máté Pall a Janosy utcaban valok. mas részrül vevő fél nemes uymint Szabo János magukra valalván mind azok[a]t terheket kiket illet melly meg irt negyed rész házat minden tartozékával, uymint szántó földeivel, reteivel, Csürös és Veteményes kerteivel adtak jure perpetuum et irrevocabili nullum jus nullumve juris dominium fel tartván az eladó felek magoknak in et pro florenis Hungaricalibus szaz tiz idest fl[orens] 110 simul et semper perceptis et statim levatis maganak Felesegenek utriusque sexus succesorinak és legatariusinak a mintis defacto statim minden hozza tartozoival azon hazat eő k[e]l[e]lmenek manumittaltuk feleseggemmel utriusqu[e] sexus succesorimmal úgy hogy szabadossan birhassak usualhassak eo k[e]l[e]lme[k] epithessek adhassak mint sajátjokot nem tartván fel Semminemű jurisdictionot fel irantuk, a legitima evictiot magunkra valalvan k[egye]l[me]d[ne]k nagyobb bizonságára

kívántunk ezen Testimonialis örökös levelet ki adni Ujvari Szabó János ur[na]k, Varosunk szokott petsettye alatt. Dat[um] in oppido privileg[iato] R[ima] Sz[ombat] 4 Apr[il]is 1714.

[...] et extradat per jurat[i] privileg[iati] oppidi R[ima]sz[o]mb[a]t Notarium

(függőpecsét)

Mai olvasatban (a latin kifejezések magyarításával):

Az 1714. esztendő április 4. napján. A rimaszombati magisztrátus testimoniális levele arról, hogy **Lictör György** újvári Szabó Jánosnak Rimaszombatban egy darab ház helyet adott örökösen.

3. sz.

Mi, **Lénárt István** és **Literati János** bírák és **Sipos János, Lebo István, Percz Pál, Perjesi János Ötvöss István, Lanionis József** esküdtek emlékezetül adjuk mindenkinek akinek üdvös, a jelen levelünk megtekintőinek, olvasóinak, vagy olvasni hallgatóinak. Jövének mielőnkbe, uymint Rimaszombat városában lakozó atyánkfiak, Liktör György úgy mint eladó fél, egy neminemű negyed rész ház felől, mely Szomhegyen

napkeletről **Lekenyei Szabó Pál**, napnyugatról **Szabó Pál** másképp **Ambrus Máté Pall**, a *jánosi utcában* valók, másrésről vevő fél, nemes, úgymint **Szabó János**. Magukra vállalván mindazokat a terheket, kiket illet, mely megírt negyedrészt házat minden (külső) tartozékával, úgymint szántóföldjeivel, rétjeivel, csűrös és veteményes kertjeivel adták örökjogon és visszavonhatatlanul, minden jogukról lemondva. Feltartván az eladó felek maguknak száztíz, azaz 110 magyar forintot, egyszer s mindenkorra, haladék nélkül magának, feleségének és ugyanúgy örökösének és (a végrendeletileg) kedvezményezettjeinek, amint is rendesen, haladék nélkül minden hozzátartozóival (értsd: külső tartozékaival – szerk.) azon házat ökegyelmének felszabadítottuk feleségemmel és ugyanúgy örökösimmal, úgyhogy szabadossan bírassák, használhassák ökegyelmék, építhessék, adhassák mint sajátjukat, nem tartván fel semminemű jogigényt irántuk, a törvényes szavatosságot magunkra vállalván. Kegyelmednek, nagyobb bizonságára kívántunk ezen testimonialis örökös levelet kiadni Ujvári Szabó János úrnak, városunk szokott pecsétje alatt. Kelt Rimaszombat kiváltságos mezővárosban, 1714. április 4-én.

[...] kiadva kiváltságos Rimaszombat
mezőváros jegyzője által
(függőpecsét)

4. irat

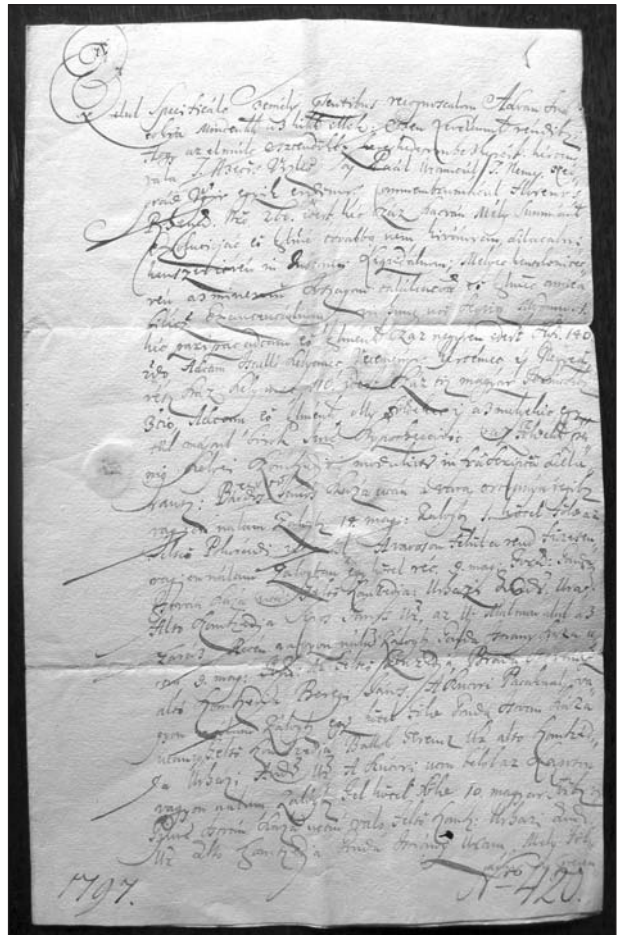
Összegzés az irat külső felén:

„Nr2do

Anno 1714 die 4 Apr[ilis] Magyar orszagon R[ima] Szombatban ujj=vári Szabó János 260 Német for[inttal] lévő adós Sas Pálnak, abba az adosságban Rimaszombati Házát, kertit és bizonyos szántó földjeit a mint által adva Sas Pálnak, arról való Contractus.”

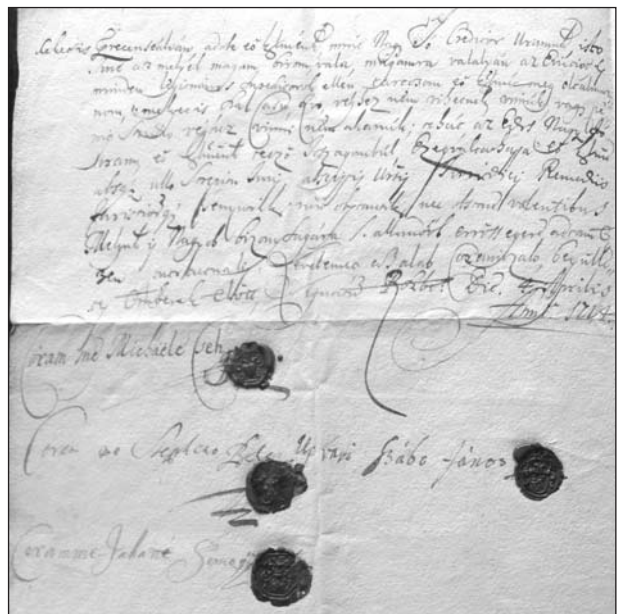
Az oklevél szövege:

„*Atul specificált személy p[re]sen[tibus] recognoscolum Advan tudokra mindenk[ine]k az kik[ne]k illik: ezen levelemnek rendiben, Hogy az elmúlt esztendőkb[en] kereskedésemhez képest kértem vala T[ekintetes] N[em]zetös V[é]t[é]zleő Sas Paál úramtól, T[ekintetes] Nemes Neógrád v[á]rme[lye] egyik [...] commembrumátul florenos Rhenensis N[um]ero 260 idest két száz hatván Mely Summának exolutioját eő k[e]l[e]g[y]e[I]me továbbá nem kívánván dilatalni kenszeritvén in Instantia liquidálnom; Melyre kéntelenítettvén az minemű jóságom találtatott eő k[e]l[e]g[y]e[I]me amica biliter excontentálnom [...] in honc uti sequin modum. 1/ két paripat adtam eő k[e]l[e]g[y]e[I]mének száz negyven idest H[un]garicus[I]llorenus] 140. 2do Adtam istálló helyemet Veteményes kertemet és Negyed rész ház helyemet 110 idest Száz tíz magyar Forintokb[an] 3tio Adtam eő k[e]l[e]g[y]e[I]mén[e]k olly földeket is az melyeket*

A 4. számú irat – részlet

egytől másutl birok iure hypothecario az Földek[ne]k penig helyei Szomszedjai modaliter infrascripta declarant[ur]; Bárdos Janos háza után a varas ortványa vegib[en] vagjon nalam Zalog[ban] 14 mag[ar] forint]; Zalogba 1. kötel föld az felseő Pokorádi utcanál. A varoson felül a rend füzesen vagjon nálam Zalogban egy kötel rét 9 mag[ar]; For[intokban]; Gonda István

A 4. számú irat – részlet

háza után: Felső Szomszédja: Urhazi András Uram Also Szomszédja Sipos Janos úr; az Új Malmon alul az száraz réten vagyon náluk Zaloghban Gonda Istvany háza után 9. mag[yar]: forint: az Felső Szomszédja Branda Istvány alsó szomszédia Beregi János. A Szutori Pataknál vagyon nálam Zalogh[ban] egy kötel föld Gonda István háza után 20 [magyar forint]. Felső szomszédja Balloh Ferencz Ur alsó Szomszédja Urhazi András úr A Szutori úton belül az Laposon vagyon nálam Zalogba Fel kötel föld 10 magyar F[o]ri[nt]b[an] Gyüre István háza után való, Felső Szom[széd]: Urhazi András Ur also szomszéd Gonda Istvány uram, mely földeket is presentéálván adok eő k[e]g[ye]lmén[ek], mint Nagy Jó Creditor Uramnak, ipso iure az melyel magam bírom vala, magamra valalván az Evictiot és minden legitimus Inpeditorok ellen tartozom eő k[e]g[ye]lmét meg oltalmaznom, az melyet is ha casu quo véghez nem vihetnék, vinnék vagy pengig s jo véghez vinni nem akarnek; tehát az Edes Nagy Jó Uram eő k[e]g[ye]lmén[ek] tecző Jozzagombúl, exequáltathassa eő k[e]g[ye]lme [...] Melynek is Nagyob bizonyására s. allandób erősségére adtam ezen contractualis levelemet az alab coremizáló becsületes Emberek előtt Signatur R[ima]Sz[om]b[a]t: Die. 4 Aprilis Anno 1714.

*coram me Michaele Cseh
coram me Stephano Beke Uj vari Szabo Janos
coram me Johane Somogyi*

Mai olvasatban (a latin kifejezések magyarításával):
2. sz

Az 1714. esztendőnek április 4. napján. Magyarországon, Rimaszombatban újvári Szabó János 260 német forinttal lévén adós Sas Pálnak, abban az adósságban rimaszombati házát, kertjét és bizonyos szántóföldjeit, amint által adva Sas Pálnak, arról való szerződés.

Alul meghatározott személy ezennel elismerem, adván tudtokra mindenkinek akiknek illik ezen levelemnek rendiben, hogy az elmúlt esztendőkbén kereskedésemhez képest kértem vala tekintetes, nemzetes, vitézlő Sas Pál

uramtól, tekintetes nemes Nógrád vármegye egyik [...] tagjától 260 rajnai forintot, azaz kétszázhatvan(at), mely összegnek megfizetését őkegyelme tovább nem kívánván halasztani, kényszerítvén törvényszéken elszámolnom; melyre kénytelenítettvén, minemű jószágom találtott, őkegyelmét barátságosan kielégítenem [...] 1) két paripát adtam őkegyelmének száznegyven, azaz 140 magyar forintban; 2) adtam istállóhelyemet, veteményeskertemet és negyedrészt házhelyemet 110, azaz száztíz magyar forintokban; 3) adtam őkegyelmének olly földeket is, amelyeket egytől mástól bírok zálogjogon. A földeknek pedig helyei, szomszédjai, mi módon, lentebb írva kinyilvánítatik: **Bárdos János** háza után, a város ortványa végiben vagyon nálam zálogban 14 magyar forint; zálogban 1. kötel föld a felsőpokorági utcánál; a városon felül, a Rend fűzésén vagyon nálam zálogban egy kötel rét 9 magyar forintokban, Gonda István háza után, felső szomszédja **Urházi András** uram, alsó szomszédja **Sipos János** úr; az Új malmon alul, a Száraz réten vagyon náluk (elírás, helyesen: nálam) zálogban, **Gonda Istvány** háza után, 9 magyar forint, felső szomszédja **Branda Istvány**, alsó szomszédja **Beregi János**; a Szutori pataknál vagyon nálam zálogban egy kötel föld, **Gonda István** háza után, 20 magyar forint, felső szomszédja **Balloh Ferencz** úr, alsó szomszédja **Urházi András** úr; a Szutori úton belül, a Laposon vagyon nálam zálogban félkötel föld, 10 magyar forintban, **Gyüre István** háza után való, felső szomszéd **Urházi András** úr, alsó szomszéd **Gonda Istvány** uram. Mely földeket is bemutatván, adok őkegyelmének, mint nagy jó hitelező uramnak, törvényes jogon, amellyel magam bírom vala, magamra vállalván az szavatosságot és minden jogos akadályozók ellen tartozom őkegyelmét megoltalmaznom, amelyet is ha esetleg véghez nem vihetnék, vinnék vagy pengig jó véghez vinni nem akarnek; tehát az edes nagy jó uram őkegyelmének tetsző jószágomból végrehajthatassa őkegyelme [...] Melynek is nagyobb bizonyására s. allandób erősségére adtam ezen szerződéses levelemet az alább előttemező becsületes emberek előtt. Jegyeztetik Rimaszombat(ban), 1714. április 4-én.

előttem: **Cseh Mihály**
előttem: **Beke István** **Újvári Szabó János**

Az 1. szám alatt közölt, 1723. augusztus 2-án kelt iratban a losonci illetőségű Sas Pál bizonyos rimaszombati birtokait, köztük Némedi András javait, a Szabó János által átengedett negyedrészt házhelyet, annak külső tartozékaival, valamint egyéb, zálogjogon bírt ingatlanrészeket az általa „öcsém”-ként, illetve „öcsémúr”-ként említett doctor Simonyi Mártonnak ajándékozta. Mint fogalmaz, „keresztényi szeretetemből viseltetvén”, s miután az érintett „Rimaszombatban való lakásának bizonyítalan helyét látnám s tapasztalnam”.

A további iratok az adományozás tárgyát képező javakra vonatkoznak.

A 2. szám alatt közreadott, 1708. május 18-i keltezésű iratban Némedi András rimaszombati postamester igazolja Gombkötő György előtt, hogy 39 ezüst tallér kölcsönt vett fel Sas Páltól. Miután a kölcsön törlesztésére nem került sor, a városi hatóság 1712. június 14-én az adós „residentiális”, azaz postamesteri székhelyeként szolgáló házának harmadrészét ítélte meg a Sas Pál számára.

Rimaszombat város pecsétje

További két iratot egyazon napon állítottak ki.

Az egyiket (3. sz.) Rimaszombat városa adta ki, s benne azt az adásvételt rögzítették, melynek értelmében a Rimaszombatban – neve alapján – közsolgai feladatot ellátó Lictor / Liktör György eladott egy negyedrészt házhelyet az újvári Szabó Jánosnak.

A másikban (4. irat) Szabó János nyilatkozik Cseh Mihály, Beke István és Somogyi János előtt arról, hogy a losonci illetőségű Sas Páltól korábban felvett 260 rajnai forint tartozása fejében átengedi neki bizonyos, 312 forint összértékű rimaszombati javait.

Az iratok becses gazdaság- és művelődéstörténeti adatokkal gazdagítanak bennünket.

Ajánosi utca a mai Bartók Béla utcával, a felsőpokorágyi utca a mai Mikszáth Kálmán utcával azonos. A „rendfüzese” kifejezés alkalmasint a (stefanita?) lovagrendnek az emlékét őrizheti, amelyre Kurincpusztán a Barátok erdeje és Barátkút határnév (az utóbbinál azonosítható az egykori kolostor), illetve a városban a Szentkirály utca elnevezése is emlékeztet.

Maga Simonyi Márton eleddig ismeretlen volt Rimaszombat múltjából. Ő kiváló (nagy)szebeni orvosként ismert a magyar művelődéstörténetből. Kortársai különösen a szemorvosi tudását emelik ki.

Bod Péter, Bethlen Kata (1700–1759) udvari papja így ír úrnője szemorvosi tevékenységéről:

*„Gyógyítást gyakorlott gyakran még maga-is.
Kivált szem fájdalmiit böltsen orvoslotta,
Hállyogot a szemről gyorsan el oszlatta,
Ez hasznos Tudományt néki tanította,
Más doktorok közt egy jó okulista.”*

A „jó okulista” a jelek szerint borívónak sem volt utolsó, mert a neki tulajdonított tréfás jelmondat így hangzik: „*Vinum acuit ingenium.*” (A bor élesíti az elmét.) Ezt megerősíti egy 18. századi, erdélyi orvosokat gúnyoló irat is, ahol azt is megtudjuk róla, hogy afféle éjjeli bagoly volt, azaz szeretett éjszaka dolgozni:

*„Martinum Simoni bizony meg lehetne,
Ha pipát és jó bort rendkívül nem szeretne.
Éjfel nem aluszik, nappal döglük teste,
Délég elaluszik, van olyan diesse.”*

A közölt iratok alapján most már tudjuk, hogy szebeni működését megelőzően, legalábbis egy ideig Rimaszombatban is gyógyított a kiváló doktor. Okkal feltételezhető az is, hogy a „Simonyi” nevet a Rimaszombathoz közeli Simonyi falu után viselte, valamint az is, hogy gimnáziumi tanulmányait a Rima menti városban végezte.

A 2. szám alatti okirat azért is rendkívül fontos, mert pillanatnyilag a rimaszombati postahivatalra vonatkozó legkorábbi ismert adat.

Két dokumentum a rajtuk található pecsétek miatt is nagy figyelmet érdemel.

A városi jegyző által kiadott 2. számú iratot függőpecsétel látták el. A pecsétmezőben egy jobbra forduló, kiterjesztett szárnyú sas látható. A körirat szövege: • *SIGILLUM* • *OPIDI* • *RIMA* • *ZOMBA[T]* • 1595. Amennyire kivehető, a lenyomatot ugyanazzal a pecsétlővel készítették, amelyet **Leon Sokolovský** a rimaszombati címerről írott tanulmányában a II. szám alatt közölt. Megjegyzendő azonban, hogy az említett szerző tévesen szerepelteti a pecsét köriratának *ZOMBAT* szavában a „T” betűt, az ugyanis hiányzik. Ezt a pecsétnyomót a 18. század derekáig használta Rimaszombat városa.

A 2. számú irat hátlapján látható pecsét a rimaszombati jegyző által az irat hátlapjára 1713. június 14-én rávezetett hitelesítő záradék részét képezi. A rajta látható körirat szövege: *SIGILL[UM]* • *RIMA* • *SZOMB[AT]*. A madár nyilvánvalóan a város címerállata, azaz sas akarna lenni, bár meglehetősen elnagyolt a megformálása. Sajátos körülmény az is, hogy a feje balra fordul, ami éppen ellentéte a rimaszombati gyakorlatnak – nyilvánvalóan a vésnök tévedése. A pecsét eleddig ismeretlen volt a szakirodalomban.

JEGYZETEK

¹ Arhivele Nationale ale României, Serviciul Judetean Mures, fond: Colegiul Reformat, seria: Documente scolare (AB), doc. nr 371, fila 8-8.

² Arhivele Nationale ale României, Serviciul Judetean Mures, fond: Colegiul Reformat, seria: Documente scolare (AB), doc. nr 371, fila 10 v.

³ Arhivele Nationale ale României, Serviciul Judetean Mures, fond: Colegiul Reformat, seria: Documente scolare (AB), doc. nr 371, fila 7.

⁴ Arhivele Nationale ale României, Serviciul Judetean Mures, fond: Colegiul Reformat, seria: Documente scolare (AB), doc. nr 371, fila 5-6.

IRODALOM

B. Kovács István

2010: Rimaszombat. Várostörténeti barangolások I. Rimaszombat

Pataki Jenő

Pellengérré állított orvosok. In: Művelődéstörténeti adalékok Erdély orvostörténetéhez. A szöveget és annak digitalizálását ellenőrizte: Gazda István mek.oszk.hu/05400/05413/pdf/pataki_muvelodestort.pdf

Sokolovský, Leon

1995: Erb Rimavskej Soboty. Zborník FF UK Historica XLI. Bratislava, 19–57.